

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Obecná antropologie

Bc. Lukáš Senft

Za plotem čeká vlk
Mezidruhové soužití na Broumovsku v antropocénu

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. Mgr. Tereza Stöckelová, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. července 2020

Lukáš Senft

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval své školitelce Tereze Stöckelové za laskavé vedení, ochotu a cenné rady. Za jednotlivé konzultace v průběhu výzkumu děkuji Luděkovi Brožovi (a celému týmu Bewildering Boar), Markovi Halbichovi, Markétě Zandlová, Matěji Senftovi a spolužačkám a spolužákům z ročníku a z doktorandského semináře. Děkuji také všem respondentům za čas a za sdílení zkušeností.

Obsah

Možnosti mezidruhového soužití v antropocénu	6	
1	Tvorba ovcí..... 10	
1.1	Ovce jako aktéři	11
1.2	Administrativní ovce / Senzuální ovce – a z čeho je složen farmář.....	15
	Administrativní ovce	16
	Senzuální ovce	19
2	Stopování jako modus koexistence.....	25
2.1	Vlčí hlídka/lidská smečka	27
2.2	Sympoietické stopování	29
2.3	Translace vystopovaného.....	35
2.4	Sympoietické variace	36
2.5	Jak vytvářet psa	37
3	Převzetí kontroly.....	41
3.1	Transformace: rozdělení krajiny, dohled a obchodní „predátoři“	41
3.2	Transformace: sucho	46
3.3	„Take control back“	50
4	Závěr	57
5	Použitá literatura	60

ABSTRAKT

Předložená práce sleduje, jak se mění předivo vztahů lidí, zvířat a technologií v souvislosti s nedávným příchodem vlčích smeček do broumovské krajiny. Návrat vlků se navíc propojuje se silnými ekologickými změnami a ústřední otázkou provedeného výzkumu jsou proto možnosti - a nemožnosti - místního mezidruhového soužití v podmínkách antropocénu. Výzkum vychází z metod vícedruhové etnografie, především pak z literatury, která zkoumá ontologické aspekty mezidruhového soužití, zahrnující především studie Donny Haraway, Eduardo Kohna, Annemarie Mol, Anny Tsing a Raneho Willersleva. Práce analyzuje několik typů situovaného mezidruhového soužití, které příchod vlků proměnil anebo přímo umožnil: administrativní a senzuální praxi pastevců, metody mimetické empatie stopařů, vyvstávání činitelů, kteří nově zasahují do místních dějů (družice, dotační programy, sucho) a překlad procesů na pastvinách do politicky angažovaných aktivit místních farmářů. Práce rozvíjí užívané koncepty tak, aby umožnily pojímat děje na Broumovsku jako situované utváření více-než-lidské sociality.

Klíčová slova: vícedruhová etnografie, vlci, pastevectví, stopaři, více-než-lidská socialita

ABSTRACT

This diploma thesis traces the changing human, animal and technology assemblage after the recent emergence of wolf packs in Broumov region. As the return of wolves coincides with ecological transformations gaining in strength, the central research focus are the possibilities - and impossibilities - of local multispecies coexistence in the conditions of Anthropocene. The research draws upon methods of multispecies ethnography, building on the literature that examines the ontological aspects of multispecies coexistence, including primarily the work of Donna Haraway, Eduardo Kohn, Annemarie Mol, Anna Tsing and Rane Willerslev. The thesis analyzes several modes of situated multispecies coexistence which have been reconfigured or made possible by the return of wolves: administrative and sensual practice of shepherds, methods of mimetic empathy of wolf trackers, emergence of new actors interfering with local events (satellites, subsidy programmes, drought) and the translation of processes on pastures into politically engaged activities of local farmers. The thesis develops the employed concepts in such a way that they enable analyzing the situation in Broumov region as situated making of more-than-human sociality.

Key words: multispecies ethnography, wolfs, pastoralism, trackers, more-than-human sociality

Možnosti mezidruhového soužití v antropocénu¹

Od roku 2015 se na Broumovsku objevují zástupci druhu vlk obecný (*Canis lupus*). Reprezentují živočišný druh, jehož zvyšující se počty vytváří novou situaci: ohrožená šelma se konečně rozmnožuje ve vícero evropských oblastech, zároveň se ale „navrací“ do krajiny, která se od období posledních zástřelů výrazně změnila a jejíž obyvatelé s tímto živočichem přestali počítat. Jedná se o návrat druhu, který byl na českém území vyhuben přibližně před sto lety. Oficiální údaj o posledním zastřeleném vlku uvádí datum 5. března 1914, v Beskydech byl tomuto vlkovi později vztyčen pomník (Anděra, Červený, 2009). Broumovsko leží u hranic s Polskem a nalézá se tedy v prostoru, v němž některé vlčí smečky žijí, zakládají svá shromaždiště, případně územím prochází – střední Evropa bývá někdy označována za vlčí „genetickou křížovatku“ (Hulva et al. 2018). Region se tak přiřadil k evropským oblastem, které v posledních letech zaznamenávají nejenom zvýšený výskyt těchto zvířat, ale také změny a konflikty, které jejich návrat vyvolává.

Podobně jako v Německu, kde byli vlci zaznamenáni o několik let dříve, také na Broumovsku začaly místní farmáři pořádat protestní akce. Například 20. září 2017 se sešly skupiny farmářů a chovatelů, aby protestovaly proti vlčím hlídkám, skupinám, které mají zaznamenávat pohyb vlků v krajině (nachodskydenik.cz, 2017). Důvodem byl nesouhlas farmářů s tím, že skupiny dobrovolníků mají vlky nejen monitorovat, ale prý také chránit. V hotelu nedaleko Police nad Metují se obě skupiny pohádaly. Chovatelé vypočítávali, kolik ovcí a koz jim vlci strhli. Na transparentech měli napsána hesla jako například: „Dost už bylo týrání našich zvířat“, „Vlky tady nechceme – divočinu na Aljašku“, jeden z traktorů Zetor měl na okně přilepen papír s nápisem „Vlk – úmyslná likvidace soukromého zemědělství“. Transparenty a fotky ovcí s protrženými hrdly napíchlo několik farmářů na vidle a hroty vidlí tloukli na hotelová okna.

Nejčastěji zmiňovaným důvodem obav místních farmářů jsou právě ataky vlků. Vlci útočí na hospodářská zvířata a farmáři ztrácí ovce, telata, kozy. Farmáři sice mohou žádat o státní náhrady, ty ale podle některých chovatelů nejsou dostatečné: farmář dostane peníze za roztrhanou ovci, nicméně taková náhrada už nekryje například jehňata, která ovce nosila v děložce (cena za jehně může činit až dva tisíce korun). Někteří chovatelé prosazují možnost střílet vlky a zároveň jsou značně skeptičtí k jiným možnostem ochrany svých stád, například pomocí plotů nebo pasteveckými psy.

V souvislosti s takovým typem stížností bývá poukazováno na to, že vlk patří mezi ohroženou zvěř, a je tedy chráněn zákonem. Podle dosavadních analýz se navíc vlci, kteří jsou příbuzní s polskými vlky, živí převážně srnci a jeleny, v menší míře divočáky (Kutal, 2007; hnutiduha.cz, 2018). Z pozice ochranářů jsou tedy vlci především přínosem místní skladbě živočichů – nejenže se jedná o návrat vzácné šelmy, ale navíc zdůrazňují, že činnost vlka může pozitivně ovlivnit také místní spárkatou zvěř (stáda sudokopytníků a prasat divokých). Někteří farmáři ovšem oponují tím, že právě lokální biodiverzita bude kvůli přítomnosti vlků narušena – vlci ohrožují fungování pastvin, které jsou pro ekosystémy zdejší chráněné krajinné oblasti rovněž podstatné.

---

¹ Geologové Mark Maslin a Simon Lewis charakterizují antropocén ve své knize *The Human Planet: How We Created the Anthropocene*. Zdůrazňují, že lidská aktivita měla zásadní vliv na globální prostředí – jedná se o dominantní důvod značné části ekologických změn, transformovala zemský povrch, atmosféru i oceánské ekosystémy (Lewis, Maslin, 2018). Dopady tohoto období bude možné pozorovat i v geologických stratigrafických záznamech, a to po miliony následujících let. To vše jsou důvody pro pojmenování „nové“ geologické epochy. Má práce by měla být součástí rozsáhlé antropologické debaty o vícedruhovém soužití v antropocénu, a proto jsem se rozhodl používat tento termín, ačkoli si jsem vědom problematických aspektů dané kategorie (např. Haraway, Ishikawa, Gilbert, Olwig, Tsing, Bubandt, 2015; Latour, 2015), a to včetně diskuze o alternativních označeních daného problému, ať už se jedná o termín kapitalocén (Moore, 2017), který zdroj ekologické transformace nehledá v zobecněné lidské činnosti jako takové, ale spíše v konkrétním ekonomicko-politickém uspořádání, nebo například termín chthulucene (Haraway, 2016), který se soustředí na propojenost vícedruhových interakcí, a danou epochu tedy nekonceptualizuje s důrazem na primárně lidskou aktivitu.

Vlci tedy vstupují jak do broumovské krajiny, tak i do ekologických praxí, které reagují na současné proměny ekosystémů. Ohrožení biodiverzity totiž patří mezi hlavní projevy antropocénu,² které se začínají stále intenzivněji objevovat také na Broumovsku, což bývá reflektováno ochranáři i zemědělci. Zatímco v ochranářské praxi je návrat a rozmnožování vzácného druhu považováno za pozitivní jev (Kadavá, 2019: 62), v pastevecké praxi se útoky vlků propojují s příchodem klimatických a ekologických krizí a stávají se novým typem ohrožení farem. Mezi projevy antropocénu patří rovněž zvyšující se teploty, proměna dynamiky srážek a distribuce vodních zdrojů, a tedy i delší období sucha, nedostatek travin, a v důsledku také například zvyšující se ceny za balíky sena (Mrázek, Duchková, 2019). Nedávné studie dokazují vliv ekologických transformací na plodnost ovce domácí (Sawyer, Narayan, 2019), další výzkumy označují ovčí produkty za ty, které budou hrát důležitou roli v budoucím potravinářství s ohledem na postupující proměny ekosystémů (Gowane et al. 2017). Návrat vlků není možné zkoumat komplexně bez zohlednění toho, do jaké krajiny se vlci navrátili, bez zohlednění lokálních proměn způsobovaných projevy antropocénu.

V těchto souvislostech se vlk stává *ambivalentním* činitelem (Widger, 2014): na jedné straně vlk vyvstává jako jistý typ *ochrany* před projevy antropocénu (zlepšuje zdravotní stav spárkaté zvěře tím, že loví nemocné jedince; eliminace spárkaté zvěře znamená menší množství spasené biomasy, a tím také méně uvolněného oxidu uhličitého; vlk samotný reprezentuje úspěšnou ochranu ohroženého zvířete v době masivního úbytku živočišných a rostlinných druhů). Zároveň vlk vystupuje jako *riziko* (narušuje fungování místních pastvin; ohrožuje provoz lokálních biofarem; mění zavedené postupy péče o chráněnou krajinnou oblast). Dvojznačnost vlčí přítomnosti na Broumovsku posilují výpovědi a zprávy v médiích. Návrat vlků bývá v mediálním prostoru a ve výpovědích místních prezentován skrze řadu dichotomií: vlci jsou *divočina* vstupující do *kulturní krajiny* (nachodskydenik.cz, 2017), která byla do té doby kontrolována lidmi; *příroda* se tak střetává s *civilizací* (hnutiduha.cz, 2018); vlci názorově „rozdělují společnost“ (Baják, Plecháček, 2018); *venkované*, kteří vlky nechtějí, vstupují do konfliktu s *lidmi z města*, kteří podporují „romantický“ návrat šelem; *ochranáři* jsou ve střetu s *farmáři a myslivci* (Scholz, 2018); *úředníci* ztěžují boj *pastevců* proti vlkům (Kadavá, 2019) apod.

Tak byl reprezentován návrat vlků v roce 2018, kdy jsem začal se svým výzkumem: samostatná sféra *přírody* stojí proti *kulturnímu* světu, přičemž se vede *názorová* debata o tom, zda je *vlk-divočina* buď rizikem, nebo přínosem k problémům, které řeší *lidé z civilizace*. Východiskem mého výzkumu ovšem nebylo pojmát vlky jako reprezentanty přírody vstupující do lidské krajiny, či jako metaforu, která ilustruje střet divočiny a civilizace, města a venkova, nebo která pouze odhaluje lidské sociální konflikty.³ Jak dokazují studie z oblasti vícedruhové etnografie,⁴ o zkoumaném terénu získáme přesnější poznání, pokud si u zvířat, rostlin a materiálních objektů všimáme jejich aktivního zapojení do místních dějů a pokud se zaměříme na jejich propojení a interakce v rámci lokální více-než-lidské sociality (např. Fuentes, 2010; Tsing, 2013 nebo Haraway, 2007). Přítomnost vlků na Broumovsku není pouze záležitostí lidí, vlci nejsou pouze mechanickou silou, která se pohybuje krajinou – nezáleží pouze na lidech, jak na tento úkaz zareagují. V následujících kapitolách se místo esenciálních dualismů zaměřím na situačně vyvstávající *propojení* lidí,

---

² Jedním ze zásadních projevů ekologických transformací je hromadné vymírání druhů. Jedná se nejenom o druhy patřící k megafauně (analýza ze začátku roku 2019 uvádí, že z 362 sledovaných druhů megafauny ubývá 70 procent a 59 procent je klasifikováno jako ohrožené druhy, Ripple et al. 2019), podle zprávy IPBES (která vycházela ze studie Mora et al. 2011) je jeden milion rostlinných a živočišných druhů ohrožen vyhynutím, podle studie z června 2019 (Humphreys et al. 2019) vymizelo nejméně 571 rostlinných druhů (od roku 1750), studie WWF (Grooten, Rosamunde, 2018), na níž se podílelo 59 akademiků, uvádí, že od roku 1970 vyhynulo 60 procent druhů savců, ptáků, ryb a plazů v důsledku lidské činnosti.

³ Například vznikající dokumentární film o situaci na Broumovsku používá ve své anotaci tuto formulaci: „Vlci na hranicích se tak stali metaforou současné společenské krize.“ (hithit.cz, 2019).

⁴ Pojem „multispecies ethnography“ překládám jako „vícedruhová etnografie“, přičemž adjektiva „vícedruhové“ a „mezidruhové“ používám většinou jako synonyma. V některých případech volím termín „vícedruhové“ pro zdůraznění *mnohosti* možných propojení (van Dooren, Kirksey, Münster, 2016), zatímco pojem „mezidruhové“ využívám na několika místech k akcentování samotných vztahů *mezi* konkrétními činiteli.

zvířat, materiálních objektů, krajiny, technologií a institucí, abych mohl komplexně analyzovat proměny mezidruhového soužití na Broumovsku.

Můj výzkum probíhal od roku 2018 do roku 2020. Během tohoto období jsem podnikal výjezdy na Broumovsko, bydlel jsem blízko hranic, abych mohl vést rozhovory s farmáři, ochránáři, místními obyvateli i dobrovolníky Hnutí Duha (uskutečnil jsem necelé dvě desítky rozhovorů). Při pobytu na Broumovsku jsem si vedl terénní deník, několik zápisů používám v úvodních pasážích prvních dvou kapitol; při několika cestách jsem shromažďoval také fotografické záznamy. Navštěvoval jsem lokální farmy a během návštěv pořizoval tematické rozhovory zaznamenané buď rekordérem, nebo (v častějších případech) prostřednictvím vlastních poznámek, protože rozhovory se uskutečňovaly také přímo na pastvinách a u stád.⁵ Využíval jsem rovněž zúčastněného pozorování, především během etnografického výzkumu stopařské činnosti. V průběhu celého zmíněného období jsem vedl emailovou komunikaci s jedním z farmářů. Sledoval jsem současnou odbornou debatu věnující se návratu vlků do evropského a severoamerického prostoru (například Lorimer, 2017; Poerting, 2019). S využitím metod vícedruhové etnografie a postupů teorie sítí aktérů (ANT) (Latour, 2007) jsem se soustředil na konkrétní praxe, jichž se účastní lidští i mimo-lidští aktéři; sledoval jsem vznikání aktérů-sítí, v nichž se propojovali lidé, zvířata, lokální krajina i materiální objekty; zaměřil jsem se na to, jakými procesy se senzuační jevy z pastvin a hor překládají do podoby dat a administrativních diskurzů. Vlci na Broumovsku vstoupili do asambláže zcela specifických sil a propojení, díky čemuž se tyto děje stávají podnětným terénem pro zkoumání toho, jaké existují možnosti a podoby mezidruhového soužití v antropocénu.

V první kapitole se věnuji tomu, jak příchod vlků ovlivnil koexistenci farmářů a ovcí. Nejprve se věnuji prokázání teze, že Broumovsko není pouze „kulturní“ oblast, jak tvrdí někteří ze zúčastněných místních (viz například třetí kapitolu), pouze lidmi ovládaný prostor, ale že se jedná o výsledek utváření, na němž se podílí lidé i zvířata, krajinné i klimatické jevy a že se jednalo o více-než-lidský prostor, o více-než-lidskou socialitu (Tsing, 2013) už *před* návratem vlků. Dále ukazuji, že i samotné fungování ovčí farmy závisí na úzké spolupráci farmářů a ovcí. Samotný farmář není v praxi redukován na opozici vůči úředníkům, jak by naznačovaly zmíněné dualismy, ale figuruje spíše jako prostředkující činitel pastevecké a administrativní praxe. S pomocí studií Annemarie Mol (2003) a Johna Lawa (Law, Mol, 2008) analyzuji, jak se vytváří existence ovcí na pastvinách a existence ovcí v administrativních datech a jakými postupy jsou tyto módy existence sjednávány a překládány.

V druhé kapitole se věnuji způsobu mezidruhové interakce, která nastává během stopování vlků. Praxe dobrovolníků z Vlčích hlídek, kteří zajišťují monitoring vlčích smeček na Broumovsku, vyžaduje zapojení lidského stopaře do místního „sympoietického systému“ (Haraway, 2016). Ten nemůže být lidmi zcela kontrolován, protože je spolu-tvořen vlky, havrany, specifickými krajinnými prvky, materiálními objekty i satelitními signály. Stopaři z Vlčích hlídek využívají interakce mezi vlky a dalšími živočichy, své stopařské postupy musí adaptovat na současné proměny ekosystémů a v neposlední řadě využívají materiální stopy (kosti, trus, chlupy), odborné znalosti a technologie i senzuační vjemy, aby napodobili chování zvěře v terénu. Mimetickou empatií (Willerslev, 2004) se pokoušejí modelovat a následovat linie vlčích smeček, aby tak získali co nejpřesnější evidenci o přítomnosti vlků. Tu posléze překládají do podoby standardizovaných záznamů, aby rozšířili počet dat o broumovských smečkách, a zároveň je tím chránili před pytláčením.

Ve třetí kapitole rozebírám, jaký vliv má na pasteveckou praxi propojování vlků s dalšími silami, především pak s místní podnikatelskou konkurencí a extrémním suchem (nedostatkem vody, změnami počasí). Taková analýza umožňuje komplexněji zachytit procesy, které proměňují lokální pasteveckou činnost, a následně sledovat kroky, které někteří z farmářů volí, aby získali větší kontrolu nad probíhajícími ději. Kapitola proto

---

⁵ Jména všech respondentů jsou anonymizována, stejně tak jejich bydliště, respektive místa, v nichž mají například dotyční farmáři a farmářky své statky.

pokračuje rozborem toho, jak pastevci překládají (Latour, 1999) své zkušenosti z farem do aktivistické a politicky angažované praxe.

V úhrnu představené etnografické mapování ukazuje, že se dění na Broumovsku po příchodu vlků nevyplatí pojímat jako spor o „lidské“ přijetí „divočiny“ ani ho redukovat na přidružené zjednodušující dichotomie jako venkov vs. město, farma vs. administrace. Mnohem zajímavější je dívat se na něj jako na generativní proces vytváření vícedruhových kolektiv a klást si otázky, kdo a co všechno dnes vytváří „naši“ společnost, v kooperaci a konfliktu s kým je sjednávána. Práce tak pátrá po biosociální povaze společnosti, po více-než-lidských formách spolupráce, konfliktů a způsobů koexistence.

1 Tvorba ovčí

Myslím, že jsem ušel šest, možná sedm kilometrů. Rozdrolená asfaltka protíná pole. V dálce polehávají srny, možná laně, usazené do oranic. Vydávám se proti směru Aldařinského potoka. Když se ohlédnu, vidím, jak obzor lemují temné tvary Broumovských stěn. Mířím na mléčnou farmu, kterou vlastní manželé Látalovi.

Musím dál na sever, skoro k polským hranicím, žádný autobus dnes nejede. Ve vesničce Aldařín (poslední vesnice před hranicemi) mímám kamenný sloupek, na kterém je reliéf „beránka Božího“. Po dalších dvou kilometrech už stoupám do kopce, krajina se vlní, pod stromy leží ztvrdlý sníh. Najednou slyším rachot: po silnici ke mně míří jeep. Černý, hranatý, obří. Zastaví u mě, otevřou se dveře: „Nasedejte,“ procedí skrze zuby pan Látal a dává pozor, aby mu nevypadla balená cigareta. Jeho manželka Jarmila sedí na sedadle spolujezdce. „Naše farma je předposlední ve vsi.“ To znamená: předposlední na území státu. Vyrážíme a po pár minutách zastavíme u domku, od něhož se táhnout pastviny, nedaleko leží ovčín a výrobná na zpracování mléčných výrobků. Dál na sever se zvedají kopce zarostlé tmavými lesy – na druhé straně pohoří se rozkládá velký lom a polské území.

Látalovi v tomhle údolí farmaří od roku 1995. Nejprve si pořídili dojně ovce, pak kozy. Kvůli vlkům si v nedávné době zakoupili ještě „doplňkové stádo“ sedmi krav (skotský náhorní highland). Ovcí je přibližně 300, kozí stádo čítá necelých 50 kusů, k tomu pár koní. Hlavní produkcí této farmy je ovčí sýr a ovčí jogurty. V genech ovčí, které se podílí na zdejší produkci, jsou geny východofříských ovčí a také geny „moderního“ plemene zvaného lacaune. „S ovcemi trávíme sedm dní v týdnu, od rána do noci,“ prohlašují zarputile oba manželé.

(terénní poznámky, 25. února 2019)

V této kapitole se věnuji soužití farmářů a ovčí. Po příchodu vlků musí farmáři na Broumovsku vykonávat nový typ „managementu“ svých stád, jak bývá pastevecká praxe označována v metodických dokumentech věnujících se chovu zvěře. V první části kapitoly se soustředím na prokázání hypotézy, že Broumovsko nelze označovat za ryze „kulturní“ prostor, přestože jej tak vnímají někteří z účastníků mého výzkumu, jak bude patrné například ve třetí kapitole. Nejedná se o oblast, kterou kontrolují pouze lidé, ale spíše o prostor více-než-lidské sociality (Tsing, 2013), na jehož utváření se kromě lidí podílí také zvířata, klimatické a krajinné procesy a tento charakter měl daný region ještě předtím, než se navrátili vlci. Současná situace farmářů proto musí být zkoumána v kontextu vícedruhového soužití. Výzkumné otázky první kapitoly jsem zaměřil následovně: Ovládá farmář svá stáda (respektive: jsou ovce aktivní činitelé v rámci pastevecké činnosti)? Kdo vykonává pasteveckou praxi? Co ji určuje a mění?

V návaznosti na tyto otázky posléze ukazují, že úzká spolupráce farmářů a ovčí podmiňuje samotné fungování farem – ovce je jedním z aktérů, který se podílí na transformaci skutečnosti, v tomto případě na transformaci pastevecké praxe. Pro celistvé zmapování změn ve farmářské praxi jsem musel vzít v potaz rovněž dynamiku ovčího metabolismu, způsoby, jakými se aktivita krajiny a klimatických jevů překládá do ovčích těl, a posléze do pastevecké každodennosti, či například oboustranné prostředkování mezi fungováním ovčího čenichu a nastavením dotačních programů.

Samotný farmář není ve vztahu k úřednické činnosti pouhou opozicí, ale v mnoha situacích působí jako aktivní zprostředkovatel pastevecké a administrativní praxe. S odkazem na studie Annemarie Mol (2003) a Johna Lawa (Law, Mol, 2008) následně zkoumám, jakými postupy je dělána existence ovčí na pastvinách a jakými procesy je vytvářena existence ovčí

v administrativních datech, jak jsou tyto módy existence vyjednávány a jakými činnostmi jsou uskutečňovány překlady z jednoho modu do druhého.

Donna Haraway označila návraty velkých šelem do dřívějších teritorií za zásadní příběhy současnosti v oblasti environmentální politiky, ekologie a biologie. Jedná se o procesy, v nichž se znovu a jinak vynalézají pastevecko-turistické ekonomiky a které propojují trhy s masem, mlékem a vlnou, ekologické projekty (státní i evropské), jednotlivé pastevce, ovce, psy i vlky (Haraway, 2007, 40). Broumovsko v posledních letech podstupuje takový typ transformací a pro jejich pečlivé zmapování je nezbytné zaměřit se právě na proměny mezidruhových vztahů, a to včetně vztahů farmářů a ovcí.

1.1 Ovce jako aktéři

Pro ověření předpokladu, že ovce patří mezi aktéry zasahující do dynamiky broumovských dějů, je potřeba začít u provázanosti ovcí a prostoru. Jak už bylo zmíněno, Látalovi nakřížili dvě různá plemena ovcí. Důvod, proč museli přistoupit ke křížení plemen, ale i samotný výběr plemen ke křížení, ovlivnilo několik faktorů, přičemž jedním z nich byla povaha místních pastvin.

Pastva představuje obecně zásadní zdroj bílkovin a vitamínů, bez nichž by se ovce neobešly. V literatuře věnované chovu hospodářských zvířat, se lze dočíst o základních předpokladech pro pastevectví ovcí, které nicméně musí farmáři adaptovat na konkrétní podmínky. Látalovi mají zkušenosti z práce na farmách ve Francii, Jan působil jako pomocná síla také v pasteveckých komunitách v Turecku nebo například v Karabachu. Získané znalosti o chovu ovcí nyní aplikují na broumovské podmínky, i když turisticko-pastevecký charakter, zdejší krajiny působí farmářům řadu nesnází, především po příchodu vlků, jak ještě později uvidíme.

Zmíněné příručky zaměřené na chov ovcí a koz uvádí základní informace o pastvě, s nimiž jsou místní farmáři obeznámeni, ať už díky svému odbornému vzdělání či prostřednictvím vlastní praxe. Složení dobré pastvy by mělo obsahovat kvalitní druhy travin (70 procent), přičemž až 50 procent by měly tvořit volně trsnaté trávy, až 20 procent traviny výběžkaté, 25 procent by měly zastupovat jeteloviny a alespoň pět procent by mělo být tvořeno bylinami (Vějíček; Král, 1998). Ovce spásají traviny „stupňovitě“, postupují tedy od nejkvalitnějšího porostu k porostu méně vhodnému pro jejich organismus (dřevnaté a pichlavé rostliny ovce nekonzumují vůbec). Ovce spotřebují v letních měsících množství pastevní píce, která tvoří až 20 procent jejich hmotnosti, a pokud se stáda mohou pohybovat na pastvinách, nabývají metabolické procesy ve zvířecím těle na intenzitě (Čítek, Hitnaus, 1992). V případě, že ovce přijímají živiny na pastvě pravidelně, způsobuje tento návyk to, že ovcí předžaludky a trávicí ústrojí se vyvinou mohutněji (Čítek; Hitnaus, 1992). Tento vývoj ovčího organismu má zpětný vliv na samotné pastviny: v hůře dostupných terénech (jakými jsou právě aldařínské pastviny) představuje ovčí trus podstatný zdroj hnojiva. Ovce ovlivňují také složení rostlin na pastvinách. Spásání mění druhové složení travin (například díky tomu, že pravidelná pastva zajišťuje rozsáhlejší přístup slunečního světla). Spásání vytváří z porostu mozaiku, přičemž rozmanitá struktura nabízí různorodé prostředí pro druhy hmyzu, a pastva obecně povětšinou napomáhá biodiverzitě (Matějková, 2011). Takový typ interakce mezi ovcemi a krajinou je jedním z důvodů, proč jsou farmářům v CHKO Broumovsko nabízeny grantové podpory, které upřednostňují udržování pozemků ve formě pastvy oproti sečení. Pastviny jsou tedy modelovány ovčí aktivitou, ale – jak už bylo zmíněno –, pastviny zpětně modelují také podobu ovčích těl, přičemž tento proces zahrnuje změny na genetické úrovni.

Pastviny rodiny Látalovi se nacházejí ve zvlněném údolí. Jejich pozemky mají obvod přibližně patnácti kilometrů a na mnoha místech je zastihují lesní pásy, pastviny jsou prořaty úzkými říčkami (z nichž největší, ale nikoli jediná, je říčka Aldařínský potok), které pod svahy vytváří podmáčené louky, v zimních a jarních měsících se na řadě míst drží sněhová pokrývka, na některých lokalitách Broumovska zůstává sněhový pokryv až 120 dní v roce (AOPK ČR, 2012, 11), průměrná teplota vzduchu se na Broumovsku pohybuje od 5,5 až k 7 stupňům Celsia

(AOPK ČR, 2012, 11). Tyto a další vlivy způsobují, že na pastvinách bývají kvalitní traviny v dostatečném množství, tedy primární zdroj ovčí potrawy, pouze několik měsíců v roce. Nároky ovcí navíc ovlivňuje to, jaký typ šlechtění ovce prodělala. Zušlechtěná plemena nevyžadují vysokou chuťovou pestrost (mají totiž méně vyvinutou chuť), nicméně potřebují kvalitní živiny. Mezi taková plemena patří východofrišská ovce. Látalovi, kteří chovají dojná hospodářská zvířata už od poloviny 90. let, začali s chovem právě východofrišské ovce.

Toto plemeno pochází z frišské oblasti v Německu a bylo vyšlechtěno ze severských maršových ovcí (schok.cz, 2019). Frišské ovce mají robustnější tělesnou konstituci a lehkou kostru, delší nohy a užší hrudní koš. Hlavní produkce farmy Látalových jsou ovčí sýry a jogurty a z toho důvodu zvolili nejprve východofrišské ovce, které mají vysokou mléčnou užitkovost a dobře snášejí i vlhčí pastviny. Nicméně, jak jsem naznačil výše, pastviny v okolí Aldařínu nemohou poskytnout celoroční kvalitní potravu. „*Friška dává lepší mléko a dává hodně, ale jak je tráva horší, tak nedojí – pořád musí mít stejnou krmnou dávku,*“ vysvětluje mi pan Látal. V posledních letech je nutné počítat také s transformacemi pastvin, které způsobují klimatické změny. „*Pastva je tu dobrá tak dva až tři měsíce v roce, když je sucho, tak nebudete mít malou, zelenou trávu,*“ zdůrazňuje Látal.

Globální výkyvy tepla v roce 2018 byly výrazné a zvýšení celoroční průměrné teploty zasáhlo také Českou republiku. Podle měření v pražském Klementinu se český celoroční průměr vyšplhal na 12,8 stupňů Celsia (irozhlas.cz, 2019). Zvýšení nad 12 stupňů bylo zaznamenáno už v minulosti, ale pokaždé se jednalo o roky ve druhém tisíciletí. Tyto teploty mají zcela konkrétní dopady a mezi ně patří také usychající tráva na aldařínských pastvinách. Frišské ovce z farmy Látalových by v takových podmínkách produkovaly méně kvalitní mléko, což by mohlo ohrozit mléčnou produkci této výroby. A navíc: sucho v letních měsících neovlivňuje pouze skladbu travnatých ploch, extrémně vysoké teploty podněcují rovněž změny ve fungování samotného ovčího organismu.

Pokud se teploty pohybují v určitém rozmezí, ovčí organismus je schopen se adaptovat – tomuto teplotnímu rozmezí se říká „termoneutrální zóna“ (Mátlová; Loučka, 2002). Teplotní výkyvy, na něž se ovce nedokáže adaptovat, mohou zvíře stresovat – nastává totiž přehřátí organismu, protože termoregulace selhává v udržení homeostáze, tedy vnitřního milieu ovčího organismu. Stejně jako okolní prostředí, přehřívá se i samotné ovčí tělo. Nejnebezpečnější jsou přitom náhlé změny teplot, a to zejména pro jehňata, u nichž se ještě dostatečně nevyvinul termoregulační systém (Voříšková a kol., 2001). Pokud se teploty vyšplhají nad hranici zmíněné termoneutrální zóny, ovčím se přestává prokrvovat kůže, tělesné teplo není možné ventilovat pokožkou a kromě pocení nastávají také změny v chování stáda. Ovce se snaží s extrémním teplem vyrovnat: vyhledávají stín, častěji odpočívají („natáhnou se“, aby zvětšili tělesnou plochu, z níž se může odpařovat teplo), mění se etapy spásání a trávení, snižuje se celková pohyblivost zvířat, a to včetně plodnosti (Voříšková a kol., 2001). Ovčím se také zrychluje dýchání. Na přehřívání ovčího organismu musí pastevcí reagovat (například dostatečným počtem napajedel na pastvině, dostatečným počtem přístřešků apod.), mimo jiné také proto, že pokud by pokožka a ovčí čenich nezvládaly termoregulaci a ovce by upadaly do stresu, mohlo by se jednat o porušení pravidel pro péči o zvířata, což by mohlo vést ke snížení nebo neudělení dotací, mohl by se zhoršit zdravotní stav ovcí, což by ovlivnilo porodnost i produkci a kvalitu mléka.

Ať už tedy kvůli nedostatku travin nebo kvůli ukrývání se před žhavým sluncem hrozí v suchých a horkých měsících, že ovce nespasou potřebné množství kvalitní potrawy. Existují určitá ovčí plemena (například plemeno lacaune), které sice nevyžadují konstantní celoroční přístup k vysoce kvalitním travinám, jenže taková plemena neprodukují mléko v množství, které by bylo dostatečné pro podnikatelské účely mléčné farmy. Manželé Látalovi se proto rozhodli přizpůsobit tělesný organismus ovcí na místní podmínky (krajinné i klimatické) – zkřížili východofrišské ovce s lacaunem. „*Vždycky se to (typ ovčího plemene, poznámka L. S.) musí aplikovat na ty podmínky, ve kterých jsou. Frišky jsme překřížili lacaunem. Friška dává lepší mléko, ale lacaune se umí lépe nažrat i při horších podmínkách, i na horší trávě,*“ popisuje Látal vytváření svých ovcí. „Kříženy“ na aldařínských pastvách jsou určitým způsobem lokální adaptací na měnící se klimatické podmínky, *vtělenou reakcí na ekologické*

transformace. Ovce prostředkuje lidskou odpověď na proměny antropocénu; pomáhá při *vyjednávání* s krajinnými podmínkami.

Východofříská ovce bývala už v minulosti hojně užívána ke vzniku dalších plemen (včetně českých šumavek a valašek), zatímco plemeno lacaune bývá v České republice používáno ke šlechtění dojné populace teprve od roku 2013. Samotné ovce lacaune jsou výsledkem křížení pyrenejských ovcí, plemene lauraguais, ruthenios a ségal (Jedlička, 2015). Selektování za účelem mléčné užitkovosti tohoto plemene započalo už roku 1870, ale standard plemene byl „stabilizován“ a získal schválení až na počátku 20. století, konkrétně v roce 1902. Lacauni jsou v současné době bezrohé plemeno s jemnou, drobnější hlavou, dlouhým hřbetem a nazlátlou vlnou. V minulých dekádách bylo šlechtění tohoto plemene zaměřeno na mléčnou užitkovost skutečně intenzivně: průměrná produkce mléka jedné bahnice se za posledních pětadvacet let navýšila až 2,5krát (Figelová, 2009). U těchto takzvaných „syntetických linií ovcí“ závisí užitkovost na podílu jednotlivých plemen – a lacaune (jako výsledek mnohonásobného křížení) se osvědčuje jako vhodné plemeno díky produkci kvalitního mléka. V roce 2013 se uskutečnila kontrola užitkovosti lacaunů a kříženek s tímto plemenem. Mléko těchto ovcí bylo kvalitnější, co se týče obsahu bílkovin, a samotná produkce byla srovnatelná s produkcí východofříských ovcí (Roubalová, 2014).

Kříženky z farmy Látalů, které jsou schopny vytvářet dostatečně kvalitní mléko a zároveň získaly houževnatost lacaunů, tedy především schopnost vystačit si i s méně kvalitními travinami, patří nyní mezi hlavní *pracovnice* farmy (Žeková, 2013). Mléko, které *vyrobí*, slouží jako základ pro produkci sýrů a jogurtů. Každý den ovce dodají až 200 litrů mléka. Jarka Látalová pracuje na jogurtech, jejichž zpracování trvá přibližně šest hodin, a na sýrech, přičemž tvrdý sýr zraje několik měsíců, některé zrají dokonce v průběhu jednoho roku. Monika vyrábí čerstvé, polotvrdé a dlouhozrající sýry, přírodní a kořeněné; jogurty zpracovává přírodní a ovocné. Dlouhozrající sýry je potřeba každé dva dny očistit a otočit, na farmě se tato činnost vykonává ručně (stejně tak dojení vykonávali manželé ručně, na výpomoc mají čtyři zaměstnanci, teprve po roce 2010 přešli na mechanické dojení). Pro výrobu sýrů je používáno kromě mléka také syřidlo a mikrobiální kultura, sůl pak sýry konzervuje, do jogurtů se kromě mléka přidává kultura a ovoce. Oproti mléčným výrobkům z kravského mléka se výrobky z mléka ovčích distribuují především ve specializovaných prodejnách. Své výrobky dodává farma především do Hradce Králového, do Prahy i za (nedaleké) polské hranice, koupit se dají na samotném statku a v menších farmářských obchůdkách v Michalovicích, v Náchodě, Trutnově a v Novém Městě nad Metují. „*Ovčí, kozí, bio – to chtějí spíš lidi z měst, víc cestujou, někde byli, něco jedli a chtějí to taky. Jinak je v České republice jenom eidam a niva, samozřejmě. Ty ovčí jogurty jsou super věc, takový jogurt je tuhej, hustej,*“ popisuje nadšeně Látal to, jaký typ klientely oslovují výrobky, na nichž pracují kříženky, on sám, manželka i jejich dcera (a také mikrobiotické kultury).

Tyto výrobky získaly několik ocenění: v roce 2005 obdržely titul Sýr roku, v roce 2014 byla ricotta ze statku Látalových nejlepší mezi měkkými sýry na soutěži drobných sýrařů. Ekonomické prosperitě farmy pomáhají nejenom tato ocenění, ale také značka „bio“. Označení biopotravina může nést takový produkt, který byl vytvořen na farmě spadající do režimu ekologického zemědělství. Ekologické zemědělství má spojovat šetrnou péči o pozemky s *welfare* péčí o zvířata, přičemž v oblastech v okolí CHKO hraje zvýšenou roli také důraz na udržení lokální biodiverzity. Farma spadající do režimu ekologického zemědělství musí disponovat patřičným certifikátem.⁶ Před udělením certifikátu musí kontrolní organizace zjistit, zda daná farma splňuje požadavky, které zákon vymezuje pro ekologické zemědělství (například nadstandardní nároky na *welfare* chovaných zvířat, na péči o pozemky apod.). Farmy, které získaly certifikát pro ekologické zemědělství, mají také šanci na získání určitých evropských dotací, v oblastech CHKO Broumovsko se navíc jedná také o dotace

⁶ Tyto certifikáty vydávají kontrolní organizace (KEZ, ABCERT, BIOKONT), které jednají z pověření Ministerstva zemědělství ČR. Daná farma musí být registrována u Ministerstva zemědělství; ekologické zemědělství se řídí zákonem č. 242/2000 Sb a Nařízením Rady (ES) č. 834/2007 o ekologické produkci a označování ekologických produktů.

související s péčí o chráněnou krajinu. Tyto legislativní a administrativní aspekty mají specifické dopady na praxi biofarmy rodiny Látalů.

Krmení pro ovce si manželé zajišťují samostatně. Seno je vytvořeno z trávy, jejíž seč nastává v momentě, kdy tráva dosahuje správného růstu; na některých částech pozemků, které mají rozlohu přibližně 200 hektarů, pěstují Látalovi obilí, které rovněž spadá do „bio“ režimu. Chemické ošetřování není přípustné, převážení hnoje se musí řídit podle vymezeného ročního harmonogramu, sušení sena nelze provádět kdykoli, ale jen v určených obdobích apod. Pokud by ovčí metabolismus nebyl zásoben legislativně schválenou potravou, byla by farma Látalů odstrážena od dotací pro ekologické farmy.

Charakter ovčího těla je tedy propojen nejenom s klimatickými podmínkami, širšími ekologickými transformacemi a obchodní činností, ale také s legislativní praxí, tuzemskou i unijní, a také s dotační politikou: fungování ovčího metabolismu ovlivňuje ekonomickou prosperitu farmy (kromě každodenních transakcí hraje roli také to, že kvalita mléka, které ovce vyrobí, může zvýšit renomé farmy – například prostřednictvím institucí udělujících farmářská ocenění, a tím také prodejnost) a obchodní požadavky zároveň zpětně působí na ovčí tělo (specifické genealogie křížení, krmení takovým způsobem, který usnadní přijímání dotací a který zajistí dodržení parametrů pro podnikatelsky významnou „bio známku“ apod.).

Ovce na farmě Látalových jsou aktivní součástí procesu *překládání*.⁷ Lokální ekologie jsou do procesů zapojeny skrze zmíněné geoklimatické podmínky, které na Broumovsku platí za standardní (zvlněný povrch krajiny, sněhový pokryv, podmáčené louky), ale také skrze faktory nově vznikající v důsledku ekologických transformací (déle trvající sucha, zvýšené průměrné teploty); tyto jevy se propojují se specifickým organismem konkrétních plemen (východofříská ovce, lacaune) a jejich schopností přizpůsobit se těmto podmínkám (například zmíněná schopnost vytvářet mléko s obsahem určitých látek i v případě nedostatku kvalitní pastvy). Samotný ovčí metabolismus se musel transformovat takovým způsobem, aby byl adaptován na místní pastviny a jejich celoroční dynamiku, aby byl schopen vytvářet takové mléko, které svým složením odpovídá určitým standardům (ekologickým i ekonomickým). Ovce vstřebávají a asimilují skrze svá těla „biosociální“ faktory⁸ a zpětně tyto faktory ovlivňují.⁹

Dalo by se tedy říci, že krajinné podmínky ovce překládají/vtělují do metabolismu svého těla (extrémní vedra: ovčí čumák; vysušené pastviny: snížená výkonnost organismu; nekvalitní potrava: menší produkce mléka apod.). Do ovčích těl farmáři překládají obchodní a legislativní nároky i své vlastní reakce na klimatické a ekologické proměny (praxe křížení, jehož výsledkem jsou ovce spolupracující s konkrétní krajinou, a tedy produkující potřebné množství a kvalitu mléka; zásobení ovčího žaludku takovou potravou, která zajistí „bio“ značku apod.). Asambláž krajina-ovce-člověk je nakonec přeložena do výsledného mléčného produktu. Ovčí jogurt je tak výsledkem řetězce překladů a transformací různorodých entit. A všechny tyto entity a jejich aktérství je nezbytné vzít v potaz, aby bylo možné nahlédnout důvod pro křížení dvou zmíněných plemen, ale také proto, aby bylo možné komplexně studovat broumovské děje posledních let.

Nejedná se zde pouze o změnu managementu přírody, jiný typ *ovládání* přírody, ale o transformaci aktéra-sítě, v níž se mobilizují nejenom lidské praktiky, legislativní a dotační režimy, ale určující roli sehrává rovněž spolupráce s ovce a vyjednávání s ekologickými transformacemi.

---

⁷ Pojem *překlad* (translace) používám v tom smyslu, v jakém je běžně používán v ANT, tedy jako proces, jímž se vytváří spojení mezi aktéry, jímž aktéři vyjednávají a modifikují své zájmy, identity i možnosti interakce (Callon, 1984).

⁸ Vycházím z termínu „natureculture“, jak jej používá především Donna Haraway, a používám volnější překlad do češtiny, který ovšem zachovává smysl originálu, tedy označení promísenosti přírodních a kulturních aspektů, přičemž je podstatná jejich neoddělitelnost v rámci ekologických vztahů, které jsou formovány biofyzicky i sociálně (Haraway, 2003).

⁹ Procesu, v němž organismy *asimilují* životní prostředí a místní ekologie skrze svá těla, se věnuje například Augustín Fuentes, a to především s odkazem na texty japonského antropologa Kinji Imanishiho (Fuentes, 2010).

Otázka, kdo vykonává moc nad ovce, se nakonec ukazuje jako nevhodně formulovaná. V konkrétní praxi totiž nelze rozlišit, kdo „ovládá“ a kdo je pouze „ovládán“, jak zdůrazňují také Mol a Law (2008) ve své studii o kumbrijských ovcích, o níž bude řeč vzápětí. Ovce je objektem určitých praktik, které ovšem zároveň ovlivňuje. Farmář je při svém rozhodování a jednání svázán vlivy, které nemůže mít zcela pod kontrolou. Látalovy kříženky jsou hybridem, v jehož existenci se proplétají „kulturní“ a „přírodní“ vlivy – nelze hierarchizovat, který aktér je prvotním hybatel a jehož „mocenský“ vliv celý proces ovládá a určuje. Bez lokálních geoklimatických podmínek by východofrišské ovce nedojily méně (a nebylo by nutné je křížit), bez farmáře by snížená mléčná užitkovost neznamenal problém, bez administrativních pravidel by neexistovaly přesné reference určující, jaké živiny musí mléko obsahovat, bez podnikatelské praxe by neexistovala motivace farmářů pro „zdokonalování“ ovčího metabolismu, bez dlouhé genealogie plemenářského křížení by nebylo možné těla ovcí transformovat do té podoby, kterou mají kříženky v současné době, a bez vlastností ovcí by nebylo možné vyjednávat s místními ekologiemi to, jak bude fungovat provoz farmy (a že bude taková farma na takovém místě vůbec existovat).

Tato provázanost vynikne ještě zřetelněji v následující pasáži, v jejímž závěru se pokusím naznačit, že výsledkem mísení bio-sociálních komponent nejsou pouze zvířata, ale také jejich lidští „companion species“ (Haraway, 2007).

1.2 Administrativní ovce / Senzuální ovce – a z čeho je složen farmář

Z předchozí části kapitoly vyplývá, že ovce, konkrétní a materiální, je biosociálním spolutvůrcem broumovského prostoru, v němž takzvaně „přírodní“ přechází v takzvaně „kulturní“ a naopak. Ovšem „tvorba ovcí“, ať už ve smyslu vytváření ovčí existence nebo výtvořů samotných ovcí, nekončí u procesů, které jsme si přiblížili na předchozích řádcích. Během svého života se ovce stává součástí několika různých typů praxe, v nichž se stává objektem i subjektem. Tyto rozličné praxe mají zásadní vliv na samotnou povahu ovčí existence.

Souvislost mezi *konkrétní praxí* a *způsoby existence* zkoumala v několika pozoruhodných etnografiích Annemarie Mol. Ve své knize *The Body Multiple. Ontology in Medical Practice* se zaměřovala na pozorování toho, jakým způsobem lékaři zachází s arteriosklerózou, tedy kornatěním tepen (Mol, 2003). Mol tvrdí, že nemoc nemá *singulární realitu*: neexistuje jedna nemoc, na níž existuje více různých „pohledů“. Nemoc je „dělána“ praxí: *jinou* nemoc bude léčit obvodní lékař, za nímž přijde pacient do ordinace, a *jinou* zase patolog, který zachází s matérií mrtvých těl – a to přesto, že oficiálně, koncepčně, půjde o *totožnou* chorobu. Obvodní lékař totiž vykonává *jinou praktickou* činnost nežli patolog (lékař vede s pacienty interview, ohmatává vnější povrch těla apod., kdežto patolog pracuje se skalpelem, tkáněmi, uřezanými končetinami; Mol, 2003, s. 50). Realita nemoci, způsob její existence, bude odlišná, pokud ji svou praxí vytváří obvodní lékař a *jinou* ontologickou kvalitu ponese nemoc vytvořená činností patologovou. Stále se bude hovořit o kornatění tepen, ale empiricky vzato se tato nemoc *násobí* do více skutečností. Realita je totiž, píše Mol, součástí praxe, nepředchází ji. Sledováním sociomateriální činnosti (praxí těl, rytmů, technologií, manipulací s předměty) lze poznat, do jakých skutečností se realita roznásobuje. Podobný přístup zvolila Mol v článku, jehož spoluautorem je John Law a jehož tématem je infekční onemocnění ovcí, které v roce 2001 napadlo stáda v anglickém hrabství Kumbrie (Law, Mol, 2008). Mol a Law sledují konkrétní praktické činnosti, které s touto situací souvisí: praxi farmářů, praxi veterinářů, praxi laboratorních výzkumníků a podobně. V každé z těch praxí je vytvářena *jiná* ovce, ovce je roznásobena do několika skutečností, do více realit: ekonomická ovce (vytvářená obchodnickou praxí, tržními podmínkami), veterinární ovce, epidemiologická ovce atd. (Law, Mol, 2008, s. 59). Tyto skutečnosti, do nichž se ovčí život násobí, samozřejmě nemá smysl vnímat jako zcela oddělené, naopak se tyto reality proplétají a ovlivňují. Nicméně je podstatné, že sociomateriální činnost vytváří ontologické variace a nuance.

S inspirací v těchto studiích se nyní pokusím sledovat, v jakých realitách existují ovce na Broumovsku v rámci soužití s lidskými souputníky. Jaké praxe utváří a násobí ovčí tělo, ovčí existenci? Budou se věnovat dvěma skutečnostem, jejichž utváření jsem mohl blíže zkoumat. První pracovně nazývám administrativní ovce, druhou pojmenuji termínem senzuaální ovce.

Administrativní ovce

Administrativní ovce je vytvářena úřednickou činností. Je to ovce z papírů, čísel, grafů, předpisů, ovce vyrobená z excelových tabulek. Jsou to například „očíslované ovce, které máte v počítači“, jak lakonicky popisuje pan Látal. Ovce z pastvin překládá do svých záznamů farmář, ale také jednotliví kontroloři (například terénní kontroloři ze SZIF) a veterináři, administrativní ovce existuje v Plánech péče CHKO Broumovsko, v zákonech České republiky i ve směrnících Evropské unie. Na vytvoření takové ovce se podílí propiska a poznámkový bloček, který broumovský farmář popadne a rychle na něj zapíše údaj, který teprve poté „očistí“ a zapisuje do standardizovaných tabulek; podílí se na něm také satelitní družice (které monitorují „životní prostředí“, v nichž ovce žijí), administrativní ovci vytváří rovněž – od veškerého spěchu farmářské každodennosti očištěné – právní formulace v legislativních a dotačních dokumentech. Díky této formě ovčí existence můžeme například zjistit, že:

„Početní stavy ovcí a koz pokračují v trendu dlouhodobého růstu. Od roku 2000, kdy se chovalo pouze 84 108 ovcí, se zvýšily na 225 397 kusů v roce 2014, což představuje nárůst o 141 289 kusů, tj. o 168,0 %. V roce 2000 se zastavil pokles početních stavů ovcí, který začal v roce 1992, od tohoto roku docházelo k pravidelnému meziročnímu nárůstu stavu s výjimkou roku 2009, kdy v porovnání s rokem 2008 došlo po osmi letech k poklesu početních stavů ovcí o 534 kusy, tj. o 0,3 %. V roce 2010 stavy znovu stouply o 13 829 kusů, tj. o 7,6 %...“ (etc.)

(asz.cz, 2014)

Výše citované údaje nejsou pouze údaje „o“ ovčích – jedná se o ovčí existenci vytvořenou administrativní praxí. Jak bude zmíněno v následující kapitole, někteří farmáři si zaznamenávají věk a váhu ovcí do tabulek, aby z nich poté vytvořili graf – podle něj poznají, jak ovce sílí, kdy je mohou odprodávat a zda ovce nezaostávají s růstem oproti průměru (například: beránek by měl mít ve čtyřech měsících 35 až 40 kilo, jak jsem zjistil od jednoho z farmářů). Ovce pak neexistují pouze v tabulkách, ale také ve formě grafu, ve formě linií, křivek, sinusoid. Taková ovčí existence je pro farmáře, úřady, ale v důsledku i pro samotné ovce podstatná, určující, bez těchto „administrativních ovcí“ by se provoz farem i samotný život ovcí na pastvinách uskutečňoval do značné míry odlišně.

Počet aktivit souvisejících s vytvářením administrativních ovcí se navíc rozrostl po příchodu vlků. Pokud totiž vlk potrhá ovci, farmář má nárok na náhradu škody. Zákon č. 115/2000 Sb. dovoluje poskytovat náhrady škody, které způsobili někteří zvláště chránění živočichové – a mezi ně patří také vlk. Lze hradit škody, které byly způsobeny na a) životě nebo zdraví fyzické osoby, b) vymezených domestikovaných zvířatech, c) psech sloužících k hlídání vybraných domestikovaných zvířat.¹⁰ Aby ale farmář získal peníze, musí splnit specifické podmínky. Ovce, koza, prase, skot, kůň, osel (nebo jejich kříženec) museli být během vzniku škody (tedy při útoku vlka) v uzavřeném objektu, případně elektrickém ohradníku. Pokud byli mimo objekt nebo ohradník, museli být alespoň pod přímým dohledem fyzické osoby nebo pasteveckého psa. Informační materiál CHKO Broumovsko (Strnad et al. 2017, 22) doporučuje následující postup pro případ, že domestikovaná zvířata napadne vlk (nebo jiná chráněná šelma). Jedná se o postup, který dovolí přeložit i uhynulou ovci do administrativní existence; manuál, jak krvavý terén a nahodilou situaci přeložit do čísel a standardizovaných údajů:

¹⁰ Zákon č. 115/2000 Sb., o poskytování náhrad škod způsobených vybranými zvláště chráněnými živočichy.

1. Uhynulé zvíře je potřeba přikrýt textilií nebo třeba plastovou fólií, tuto přikrývku mají farmáři připevnit k zemi kolíky – tím zabrání tomu, aby mrtvola přilákala menší masožravé predátory. Podobným způsobem se přikryjí také otisky stop, čímž se zajistí důkazy. Pokud farmář najde na místě činu také trus nebo chlupy, doporučuje se vložit je do plastového sáčku a uchovat v chladu. Celou scénu je užitečné vyfotografovat.
2. Škodu je nutné nahlásit do 48 hodin. Doporučuje se také kontaktovat regionální pracoviště AOPK ČR. Na místo poté dorazí zoolog státní ochrany přírody. Zde provede šetření, vyplní protokol, a ten pošle příslušnému krajskému úřadu.
3. Další osoba, která musí přijet, je veterinář. Ten farmáři vystaví protokol, který bude nutnou přílohou k žádosti o náhradu škody. Veterinář také určí, jak bude zvíře utraceno, zlikvidováno, případně léčeno.
4. Žádost se musí doručit deset dní po vlčích útocích.

Do zmíněné žádosti musí farmář vyplnit jméno, příjmení, trvalé bydliště, rodné číslo, číslo účtu, popis škody a předmět škody. Farmář musí také přiložit doklad o vlastnickém vztahu týkajícím se hospodářských zvířat a odhadnout výši škody a vypsát jednotlivá zvířata, tedy cenu za napadené zvíře (například: „1 jehně – 1 500 Kč“). Přiložit musí také protokol veterináře o příčině úhynu nebo zranění zvířete. Pokud se zvíře zaběhne nebo „zmizí“ po prokazatelném útoku šelmy, musí farmář vyplnit formulář používaný SZIFem: „Ohlášení vyšší moci výjimečných okolností“ (Strnad et al. 2017, 22).

„Musel jsem u sousedky zabít ovečku, které vlci zaživa sežrali kýtu,“ napsal mi v prosincovém emailu Karel Rosný, farmář a starosta Michalovic, kterého podrobněji představím v jedné z následujících kapitol. *„Náklady na veterináře jsou vyšší než hodnota toho zvířete a vy nechcete, aby trpělo další dny,“* pokračuje ve vyprávění o několik měsíců později, když spolu sedíme nad videozáznamem, na němž se svíjí ovce s krvavou ranou na zadní noze. *„Pak se to musí nahlásit na CHKO a veterináře a musíte zavolat kafilérku. Ta stojí 11 korun za kilo. Čili za 60, 70 kilo, za veterináře dáte pětistovku, CHKO je zadarmo. Takže dostanete 14 stovek za ovce, ale 11 dáte za kontrolu a likvidaci,“*¹¹ popisuje Rosný vlastní zkušenost s tím, jak se život ovce násobí do administrativního zásvěti.

Někteří farmáři si stěžují na „přibývání papírů“ – vytváření administrativní ovce jim zabírá stále delší dobu. *„Půlku času nejste venku, ale trávíte to u papírů,“* říká pan D., farmář, který si nepřeje být jmenován. Farmář je jedním z prostředníků, který sice zachází s ovci na pastvinách, ale zároveň se aktivně podílí na administrativní praxi, na vytváření administrativních zvířat – farmář spolupracuje na násobení ovčí existence. Tato liminální pozice, role na hranici těchto realit, způsobuje řadu situací, které prozrazují, že překlad ovčí do administrativní reality neprobíhá tak čistě a přesně, jak by se z výsledných dokumentů mohlo zdát.

„Tak třeba nitrátová směrnice. Musíte mít přesně evidované, který den a na které pastvině a která ovce byla – a kolik exkrementů tam udělala. A to všechno přepočítáno na dusík. To se ale stejně dělá od stolu, nikdo to nebude vážit,“ mává rukou pan D. *„Ovce musíte mít očíslovaný. Očíslovaný ovce máte v počítači, ale když to děláte, tak tam nechodíte s počítačem a stejně to píšete na nějaké papíry.“* Toto očíslování mohou farmářům usnadnit čipy – na první pohled elegantní a přesnější technologie než skrumáž papírků popsaných propisovačkou. Čipy se zdají jako rychlý způsob, jak ovce přeložit do tabulek. V praxi se ovšem tento monitoring smíchává s hektickou činností na farmě a tato technologie se někdy příliš neosvědčuje, pokud je aplikována na konkrétní těla ovci žijících v hornaté krajině u hranic. *„Čipy stojí tak 4 eura na ovci. Co chvíli se ale nějaký rozbije. Jména to nemá, ale vy si (ovce, poznámka L. S.) pamatujete. I zaměstnanci, co dojí, tak znaj ty ovce, vědí, že jich je 150. Pak přijde paní a kontroluje to podle čísel. Ženská se jednou překlíkla v počítači a odečetla nám špatně kozu. Za to by byla 100 tisíc pokuta. Můžeme se odvolat, ale dotace dostanete až po vyřízení odvolání – a na to mají rok,“* popisuje pan D. případ, který ukazuje,

¹¹ Zmíněný zákon o náhradách škody prozatím (2019) nepočítá s proplacením veterináře ani s proplacením nákladů na „kafilérku“, tedy s náklady za odklizení mrtvého zvířecího těla.

jak snadno vznikne výrazná diference mezi existencí administrativního zvířete a zvířete z pastvin: zvíře žijící v papírech „nelícuje“ se zvířetem na pastvinách. Takový rozdíl může mít dopad na ekonomický provoz farmy, jak naznačuje zmínka o dotacích.

Rozdíl mezi praxí, která vytváří administrativní ovci, a praxí, která souvisí s ovci na pastvinách, si můžeme přiblížit situací, která se podle vyprávění pana D. odehrála na jeho farmě. Na farmu dorazil kontrolor, jehož úkolem bylo zjistit kvalitu ovčího mléka. Od ovcí odebíral vzorky – nadojil malé množství mléka do zkumavky, do vzorku vhodil tabletu, aby se tekutina nezkazila, než dorazí do laboratoře, a zkumavku uschoval. Ve stejný den ovšem dorazila ještě jedna kontrolní komise – ta měla za úkol zkontrolovat, zda první kontrolor odvádí dobře svou práci. „Přijeli tři,“ popisuje pan D. danou situaci, „nevím, proč tři – jedna asi nesla papír, druhá tužku a třetí řídila. Ptali se mě, kde je kontrolor, kvůli kterému přijeli. Byl zrovna na pastvině, tak jsem je vzal za ním.“ Pan D. a tři úřednice se vydali na pastviny. Chvilí šli po cestě, ale poté se museli vydat přes zatravněnou plochu. Jenže půda ten den zvlhla a změkla. Kontrolorkám se nechtělo přes blátivou pastvinu, i když kontrolor, za kterým přijeli, stál asi sto metrů od nich. „Ony prý myslely, že tam bude nějaká cesta. Říkám jim, že přece nebudu asfaltovat tak krásnou přírodu,“ haleká pan D., „chvilí se rozmýšleli, a pak řekli, že i na tu vzdálenost vidí, že to (první kontrolor, poznámka L. S.) dělá dobře, zapsali si to, nasedli do auta a odjeli.“ Ať už je tato situace více nebo méně přibarvená anekdotickým vyprávěním pana D., dobře diferencí mezi administrativní ovci a ovci na pastvinách ilustruje. Kontrolorkám se vlastně nelze příliš divit: ony vytváří ovce z údajů a čísel, onen den se ještě museli vrátit do kanceláře, psát na počítači a zanášet výsledky do softwarových programů. Do jejich praxe nepatří bahno, vlhko, promočené boty. Na druhou stranu farmář se musí ušpinit, musí do bahna, musí přicházet do přímého kontaktu s provlhlou vlnou, plodovými vodami bahnic, s jehňaty obalenými placentou – farmář totiž vytváří ovci také dotekem.

Foto: webová stránka farmy Látalových.

Foto: webová stránka farmy Látalových.

Senzuální ovce

Farmáři vytváří svou praxí rovněž senzuální ovci. Jejich ruce formují ovčí existenci od samotného narození jehněte, fyzický kontakt mezi ovce a farmářem je podstatný v průběhu celého ovčího života a farmářovy ruce ovčí život mnohdy také ukončí. „*Já znám každou ovci od mala,*“ prohlašuje starosta Rosný při sledování zmíněného videa s poraněnou ovčí. Nejedná se ale pouze o deklamativní prohlášení. Tuto větu pronáší stejným tónem, jako když mluví o zcela praktických, zemitých záležitostech, o krmení, o hnoji, o plotech.

Většina ovcí rodí poprvé v březnových týdnech. „*Ta masná plemena mají dvě jehňata u starších bahenic, jedno u jehničky. Přežitelnost je 70 procent. Jak rodí třeba v zimě, má dvojčata, vidí, že je mínus dvacet, tak jedno odvrhne a stará se hlavně o to jedno,*“ vysvětluje mi Rosný, jehož stáda se po jarních porodech rozrostou až o desítky nových kusů. Pro farmáře to znamená, že musí být téměř každou březnovou noc v ovčíně. Netráví zde samozřejmě celou noc, sám se musí vyspat. Rosný si tedy nastavuje budík, který zazvoní každé dvě hodiny. Vstane, jde zkontrolovat ovce, pokud bahnice ještě neporodila, vrací se Rosný domů a usne – a za dvě hodiny celý proces opakuje. Jeho den je rytmizován péčí o těhotné ovce. Farmář si totiž musí být jistý, které ovci se jehně narodilo: „*Často rodí i pět ovcí naráz a já musím vědět, ke které to jehně patří,*“ vysvětluje Rosný, který si pro tyto účely zavedl systém, kterému on sám říká „systém barevných provázků“. Každá „máma“ (výraz, který Rosný pro tuto situaci používá) má přidělenou svou vlastní barvu provázku. Stejnou barvou poté označí i jehně, které daná ovce porodila. Přidělování provázků je součástí poporodního procesu, v němž sehrává farmář zásadní roli. Pomáhá jako porodní asistentka, ale přejímá také některé ovčí „mateřské“ činnosti. K této lidsko-ovčí spolupráci říká Rosný: „*Hned jak se narodí, tak mu vytřu čumáček, osuším ho a dám mu na krk provázek. Ošetřím mu pupík, zváším ho a nechám u mámy. Některé mámy mají zarostlé vemínko, takže to musím kolem ostříhat. A musím zkontrolovat, jestli se jehňata poprvé napila. Bahnice může mít takový špunt v těch cecíkách, takže než se to rozpije, tak musíte vydojit začátek, aby šlo mlezivo.*“ Farmář krátce po porodu zasahuje do života jehněte podobně aktivně jako samotná bahnice: důsledná choreografie lidských dlaní a prstů formuje počátek koexistence bahnice a jehněte. Dlaně a prsty musí *vědět*, co osušit (aby jehně mohlo dýchat), co ostříhat (aby mohlo k matce), kdy podojit (aby mohlo pít) a kdy se naopak stáhnout a vyklidit prostor (aby započal vztah matky a dítěte). Výsledkem je nejenom formování těl ovce a jehněte, ale také

vytvoření takové situace, díky níž může život jehňat pokračovat bez zdravotních (somatických a psychických) komplikací. Vzhledem k tomu, že ihned po porodu začíná vztah bahnice a jehněte, je totiž nezbytné správně nastavit jejich fyzický kontakt. Tento kontakt – který do značné míry koordinuje farmář – navíc musí trvat dostatečně dlouhou dobu. Pokud je jehně odstaveno již po dvou dnech, zažívá emoční stres – není mu dopřáno zažít sociální vztahový model, který je zásadní pro rané stádium jeho behaviorálního vývoje. Tento šok je prohlouben také nutričním nedostatkem, neboť náhražky nemohou zcela zastoupit mateřské mléko v jeho výživové funkci. Příliš brzy odstavená jehňata mají i v pozdějším věku zhoršené hlasové schopnosti, jejich pohyby jsou pomalejší, na buněčné úrovni byly zjištěny snížené imunitní schopnosti (Napolitano, De Rosa, Sevi, 2008). Zooložka Thelma Rowell navíc během výzkumu sociálního chování (skotských černohlavých) ovcí zjistila, že vztahy mezi členy stáda mohou za určitých okolností (například pokud nejsou předčasně odděleni) nabývat nečekané komplexity. Jak prokázaly výzkumy zmíněné Thelmy Rowell (Despret, 2005), mohou vztahy mezi ovcemi vykazovat „sociální sofistikovanost“, která tomuto živočišnému druhu bývá málokdy přiznávána. Například pevné pouto mezi matkou a dcerou bývá pravidelným jevem. Tato vazba může (v závislosti na demografických a ekologických podmínkách) trvat až dva roky od narození jehněte (Rowell, 1991). Farmářova asistence a jeho podíl na počátečním zprostředkování vztahu mezi matkou a dcerou tedy ovlivňuje sociální život stáda na další roky dopředu.

Farmář udržuje skrze tělesný kontakt vztahy s ovcemi i v dalším průběhu jejich života. Každých čtrnáct dní musí nově narozené ovce pochyvat a zvážit. Dvakrát za rok farmář částečně reguluje také vnitřní ekologii ovčího těla, když nechává zvířata odčervit. Po příchodu vlků navíc někteří farmáři každé ráno vyhání stáda na pastvu a večer ovce zase shromažďují do ohrad (jak uvidíme v poslední kapitole). V rámci těchto činností farmáři udržují s ovcemi takový typ senzuační komunikace, který se do značné míry podobá fyzickému kontaktu, jímž mezi sebou udržují přátelské vztahy samotná zvířata.

Rowell sledovala vytváření přátelských vztahů mezi jednotlivými samci (Despret, 2005). Berani po většinu času totiž nejednají jako „konkurenti“ – vybírají si „přátele“, s nimiž polehávají na pastvině, opírají se navzájem, bok po boku odpočívají a tráví spasenou píci. Společně strávená potrava a čas, sdílení prostoru a tělesné intimity ovlivňuje období páření, kdy sílí napětí, protože se blíží beraní souboje. V průběhu zápolení ovšem do sebe beraní pouze nenarazí čely, ale provádí také doteky, jejichž účelem *není* porážka protivníka. Spíše naopak: beraní často přerušují zápas a otírají se navzájem hlavami a tvářemi, čely a případně i rohy. Podle Rowell by tato gesta neměla být interpretována jako výraz submisivního či dominantního chování. Jedná se s větší pravděpodobností o gesta usmíření (funkci podobných gest popsal u šimpanzů primatolog Frans De Waal). Oproti šimpanzům ale beraní vykazují fázi usmíření také *před* samotným začátkem souboje. Rowell (Despret, 2005) k tomu poznamenává: „*Vypadá to, jako by měli opravdu spoustu práci s udržením přátelství během říje. Během říje nejsou přátelé, ale mám dojem, že je pro ně velmi důležité udržet skupinu pohromadě a zmíněná gesta jako by měla vyjadřovat sdělení: Teď s tebou musím bojovat, ale to neznamená, že tě nemám rád.*“ Beraní tedy vynaloží značné množství času a energie na sjednávání křehké rovnováhy mezi mocenskou a přátelskou podobou vztahu. Není divu, že ve většině případů vede stádo nikoli beran, ale starší bahnice (Rowell, Rowell, 1993). Přesto mezi ovcemi neexistuje nijak výrazná hierarchie. Vůdčí jedinci mohou tělesným gestem dávat povel k pohybu stáda – pokynutí hlavy určitým směrem iniciuje přemístění ostatních ovcí, někdy ale ostatní ovce toto gesto zkrátka ignorují a nikam nejdou (Despret, 2008).

Součástí těchto složitě budovaných a skrze specifické doteky modelovaných vztahů jsou také samotní farmáři. Když se vydávají mezi stáda, nosí farmáři ovcím pochutiny, hladí je, drbou. Ruce uklidňují, sdílí potravu, ale také směřují pohyby ovčích těl, někdy je navádí k pastvě nebo do bezpečí ohrady: „*Vždycky se ke mně seběhnout, protože pořád něco mám, drbu je za ušima. Musím si ale dát pozor na berany. Když si na to zvyknou, vynucují si to a to je nebezpečný. Moji beraní mají totiž přes 100 kilo,*“ popisuje Rosný. Drbání, otírání, sdílení potravy, „přátelské“ trkání – tento každodenní fyzický kontakt udržuje vazby mezi berany, ale do této senzuační vztahové praxe jsou začleněni rovněž lidští vůdci stáda. Tyto činnosti jsou

běžné, „obyčejné“ a rutinní, ale právě díky této soustavnosti mohou doteky upevňovat vzájemné vztahy. Podívejme se nyní blíže na tyto interakce.

Když berani na farmáře dotírají, může toto chování prozrazovat zajímavý aspekt vztahu a komunikace mezi pastevcem a stády. Podstatným – a pro náš případ inspirujícím – příspěvkem pro zkoumání lidsko-zvířecí komunikace je kniha Eduarda Kohna *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. Kohn se v ní věnuje komunikačním technikám mezi lidmi kmenů Runa a zvířaty (především psy), s nimiž tito lidé sdílí svá obydlí. Kohn se snaží o *provincializaci* jazyka, o jeho zkoumání ve více-než-lidském světě: pokouší se ukázat, že komunikace a myšlení nejsou vázány pouze na symbolický (jazykový) systém používaný lidmi. Symbolický systém není jediným způsobem a jediným nástrojem myšlení a komunikace (Kohn, 2013, 53).

Kohn ve své metodě využívá lingvistickou teorii Charlese S. Peirce. Peircovo pojetí znaku se totiž liší od – obecně známější – sausserovské definice znaku: podle Peirce nemusí mít všechny znaky pouze jazykovou (symbolickou) podobu, a jejich používání tedy není omezeno pouze pro lidské subjekty (Kohn, 2013, 8). Podle Peirce je znak zapuštěn ve vazbě, která propojuje tři podstatné prvky: samotný znak, tedy něco, za čím se skrývá cosi jiného (objekt), přičemž existuje někdo, kdo si tuto souvislost uvědomuje (interpretant). V tomto pojetí není nutné, aby interpretujícím byl exkluzivně lidský interpretant. To znamená, že myslet (tvořit a chápat významy) mohou také zvířecí interpretanti.

Peirce vypočítává tři typy znaků. Symbolická (jazyková) reprezentace je především lidskou doménou a stojí na konvenci, na konvenčním přiřazení významu k určitému symbolu – takový vztah je arbitrární, závisí na systému dohodnutých významů. Další dva typy znaků vysvětluje Kohn na příkladu jednoduché situace: lovec se snaží setřást opici ze stromu, ale opice následně uteč (Kohn, 2013, 32). Kohn upozorňuje, že se *nejedná* o mechanický akt vykonaný proto, že se zvíře polekalo a „automaticky“ uprchlo – útěk opice je výsledkem toho, jak zvíře *interpretovalo* znaky ikonické a indexové (tedy dva zbývající typy znaků). Ikonický znak je založen na sdílených vlastnostech – třesoucí se palma připomíná jiné, dříve prožité otřesy stromu, které jsou současnému otřesu podobné. Indexový znak stojí na kauzálním vztahu – třesoucí se větev značí přítomnost člověka, respektive poskytuje informaci o absenci lidí, kteří jsou nicméně (nebezpečně) blízko. Samotný útěk opice je pak dalším znakem, který navazuje na znaky předchozí (lidé třesou palmou, větve palem se chvějí). Výsledkem je nekončící zřetězení znaků. Podle Kohna (2013, 19) je konstituční charakteristikou života právě sémioza: živý, neustávající sémiotický řetězec znaků a interpretací, jehož součástí jsou nejenom lidé (se svým symbolickým jazykem), ale také další formy života (se svým ikonickým a indexovým myšlením a vyjadřováním).

Podobně můžeme pojímat ovčí myšlení a ovčí komunikaci s lidmi. Rutinní pobyt farmáře mezi ovce se mění v řetězec znaků a interpretací, na nichž se podílí také ovčí interpretanti. Jako příklad použijme rutinní situaci, o níž jsem se zmiňoval o pár řádek dříve. Příchod pastevce mezi stáda je ikonickým znakem, který ovce upomíná na jeho předchozí návštěvy. Tyto návštěvy musí pro ovce znamenat příjemné, přátelské jednání, aby – podobně jako lovená opice z Kohnovy modelové situace – neinterpretovaly situaci jako nebezpečnou. Farmářův příchod musí značit cosi lákavého. Přicházející farmář je rovněž indexovým znakem, který spouští kauzální interpretaci ze strany ovcí: farmářovy zavřené dlaně značí absenci jídla (které tu ještě není, ale je nablízku). Ovce, které ještě před chvílí pomalu spásaly traviny, se nyní rozbíhají k člověku, protože jeho zavřené dlaně si vykládají jako prozatímní absenci lákavé pochutiny, která se blíží ve farmářových dlaních. Abychom tedy parafrázovali opičí interpretaci chvějící se palmy, s níž třesou lidé: přicházející farmář značí přítomnost pochutiny, respektive poskytuje informaci o absenci jídla, které je ovšem (lákově) blízko.

Podobně i „přátelské“ trkání beranů není pouze způsobem, jak se dostat k jídlu, ale jedná se o komunikační strategii vyjadřující náklonost. Vezměme si ještě jednou na pomoc Eduarda Kohna. Ten se ve svém článku „How dogs dream“ zabývá otázkou, jak vyjádřit zákaz kousání indexovým znakem, tedy znakem, kterému mohou porozumět i psi. V symbolickém registru totiž není vytvoření takového zákazu problém („Ne-kousej!“), nicméně indexová komunikace

vyžaduje odlišnou metodu. „*Jediným způsobem je znovu-vytvoření indexového znaku, ale bez indexového výsledku. Jediný způsob, jak indexově sdělit pragmatický psí příkaz ‚nekousej‘ (...), je reprodukovat akt kousání, ale tak, aby byl oddělen od jeho běžných indexových asociací,*“ píše Kohn (2007, 15), což znamená: pes musí kousnout, ale bez bolestného výsledku takového kousnutí. Pokud tedy nějaký pes zlobí a chová se agresivně, lidé z ekvádorských komunit jej donutí zopakovat kousnutí, ale se svázaným čenichem – pokouší se tak přerušit indexovou vazbu mezi kousnutím a bolestí. Když si psi hrají, navzájem do sebe koušou, ale nezraní se – předstírají zápas, ale *bez bolesti*. Toto oddělení posledního článku (tedy bolesti) indexového řetězce spojeného s kousnutím sděluje: „Mohl bych ti způsobit bolest, ale nezpůsobím. Koušu tě, ale nezraňuji.“ Je to v jistém smyslu paradoxní způsob, jak indexově (tedy tělesně, bez použití jazyka) sdělit: „Neboj se, nekousnu.“

Podobně můžeme vnímat to, když berani „hravě“ trkají a vráží do sebe navzájem nebo do farmáře, a vykonávají tedy stejné pohyby, které jinak patří k soubojům v období říje. Připomeňme výzkum Thelmy Rowell (Despret, 2008), v němž ukázala, že *totožné* pohyby mohou značit *odlišný* význam: otírání tváří a rohů nemusí vyjadřovat dominanci či submisivitu, ale naopak rovnocennost přátelského vztahu. Pokud berani takto „žďuchají“, neznamená to, že jsou jenom „trochu“ agresivní, že se jedná o mírnější verzi útočných nárazů. Význam těchto pohybů je zcela mimo „útočnou“ škálu významu. Jedná se o znak vyjadřující spíše opak, tedy stvrzují přátelství: „Trkám do tebe, ale (teď) nejsi rival. Narážím do tebe, ale nechci ti ublížit.“ Podobně jako u psích her, také v těchto situacích se setkáváme s přetržením indexového řetězce: útočný pohyb je zbaven své finální fáze (poškození rivala). Indexový kód psího těla vyžaduje kousání, které není kousnutím, aby bylo možno vyjádřit kladný vztah – indexový kód beraních těl vyžaduje souboj, který není soubojem, ale hrou bez rivality. A této hře se účastní také lidský člen stáda, farmář, do něhož berani naráží a které on sám odstrkuje, pokládá dlaně na jejich čela, aby je udržel od sebe nebo aby reagoval na jejich hravou náladu. Farmář se účastní tohoto senzuálního, tělesného, indexového vyjádření pozitivního vztahu. Ovce i farmář jsou tvůrci i interpretanti této materiální sémiózy, nebo řečeno s Donnou Haraway: jedná se o „materiálně-sémiotickou výměnu“ významů, které sjednávají vztah (Haraway, 2007, 206).

Pastevec je specifickou součástí stáda: vykonává mateřské činnosti i typ fyzického doteku (drbání, hlazení, narážení, sdílení potravy), jímž mezi sebou ustavují přátelství berani (v situaci, která je rámována „přátelským“ dotykem se berani chovají vůči farmářovi, jako by byl jejich kumpánem – situačně mizí autorita farmáře a jeho hierarchické nadřazení). Zároveň se v jistém smyslu farmáři dělí o vedoucí roli s vůdčí bahnicí – především ve smyslu koordinace stádového pohybu a také ve smyslu ochrany stáda. Pan Látal zažil situaci, v níž on sám projevil aktivitu, ve které se propojila ochránářská i mateřská role pastevece. „*Kydal jsem hnůj a vyhnal jsem ovce ven. Jenže ony začaly rodit! V tu chvíli se kolem objevili krkavci. Ucítili totiž plodové vody.*“ Krkavcům se na Broumovsku obecně daří, za poslední roky se značně zvýšili jejich počty (AOPK ČR, 2012, 19). „*Krkavec sebere malého zajíce i malé srnče. Já když zabíjím, tak jich kolem krouží třeba třicet, čtyřicet,*“ rozčiluje se Látal, a poté se vrací k jehňatům narozeným na planině. „*Krkavci začali nalítávat – já jsem držel v náručí dvě jehňata a měl jsem co dělat, aby neuklovali to třetí. To bylo jako v Hitchcockovi, to si nikdo nedokáže představit.*“

Přítomnost vlků vstoupila rovněž do poslední fáze vztahu mezi farmářem a jeho stády, tedy do ukončení ovčího života. Zabíjení ovcí není výjimečnou situací, a to ani na farmách, kde nežije masné plemeno ovcí. Farmáři asistují při narození jehněte a někdy se podílejí také na jejich smrti. Taková smrt není farmáři vnímána jako narušení přirozeného chodu, ale jako součást ovčího života na farmě – navíc je ovčí tělo zpracováno, maso ani vlna nepříjde „nazmar“. Oproti tomu ovce zabité vlky jsou mnohdy ponechány na pastvinách, potrhané, nesnědené, zraněné či zabité během vlčího útoku, tedy nevyužité jako potrava.¹² Taková smrt bývá farmáři chápána jako zbytečná. „*Zabil jsem ji do minuty,*“ krčí rameny Rosný, když mi

¹²Podle Jaromíra Zounara z Agenturu ochrany přírody a krajiny (AOPK) bylo v roce 2018 na území Chráněné krajinné oblasti Broumovsko evidováno 45 usmrcených ovcí, jehňat, koz a telat. Zraněno bylo dalších 17 zvířat. Dalších 34 uhynulých ovcí bylo také připisováno vlkům, ale okolnosti poukazují spíše k odlišným útočníkům.

ukazuje zmíněný video-záznam poraněné ovce, k níž Rosného zavolala jeho sousedka-farmářka. Veterináře nepomáhá proplácet současný zákon a zvíře v takovém stavu samozřejmě zažívá silné bolesti. Když farmář mluví o bolestech „ovečky“, je to jiné zvíře, než které rozpočítává na kila a koruny (zanesené v tabulkách) a které poměřuje počtem nutných protokolů. S pohledem na svíjející se ovci a její zakrvácenou „kýtu“ se Rosný pouští do rozhořčené úvahy o vlčích, kteří potrhají ovce, přestože je poté nevyužijí jako potravu: „Kdyby jí sežral aspoň celou, říkáte si. Ta zvířata znáte odmalička a máte k nim vztah, takže když pak vidíte ta stržená zvířata a máte to takhle zkurvený... říkáte si, kde jsem udělal chybu, že jsem to dopustil, a pak máte v sobě tu zlobu.“ Hodnotou ovčích života se Rosný zabýval také v emailové konverzaci, kterou jsme spolu vedli na sklonku roku 2018. V jeho emailu vystupuje téma odpovědnosti farmáře za jeho ovce, ale i přirovnání vlčí přítomnosti k válečnému stavu a terorismu, přičemž ovce posléze připodobňuje k lidským obětem takových útoků:

„Když někdo tragicky zahyne, prožívá to hlavně rodina a pak až celá komunita. Ale když je válka a skoro z každé rodiny někdo padne, prožívá se to jinak. Kolektivní smutek se snáší lépe. První útoky vlků a pohled na utrpení zvířat byl pro všechny šok. Bylo to ve večerních zprávách a v novinách. Teď už to nikoho nevzrušuje. (...) Nikdo se mně nemůže divit, že je mně líto zabitých a utrápených zvířat, za které jako chovatel cítím odpovědnost. Není to rovný boj 1:1, ale vlk u nás vede 30 až 70 : 1. EU, náš stát, zastánci vlků, dávají životu vlků větší hodnotu, než je život "hloupých" ovcí. Když to převedu do lidské společnosti, tak je to rasismus. V České televizi dávají na ČT24 speciální pořad, když se stane teroristický útok v Paříži nebo Berlíně. Ale když vyhodí do povětří tržiště v Kábulu nebo Bagdádu se stovkou mrtvých, tak je to jen okrajová zmínka na konec zpráv, když už se nikdo ne dívá. To jsou jiní lidé? Necítí bolest? Utrpení pozůstalých je jiné, než utrpení v Evropě?“

Smrt, kterou přináší farmář, je v rámci pastevecké praxe odlišná od smrti způsobené vlky. Ale rovněž zkušenost, kterou má farmář s živými ovci, je radikálně odlišná od náhlého vlčího vniknutí do života ovcí. Vlk nezná ovce od jejich narození a zabíjí prý „pro zábavu“ (jak někteří farmáři zmiňují). Ovcí se dotýká pouze jako obětí – nedotýká se jich jako čerstvě narozených jehňat, jako těhotných bahnic, jako beranů dychtících po pamlsku. Smrt způsobená vlky je *degradací* ovčích života, usmrcení farmářem je *součástí* tohoto života. Většina farmářů má přitom daleko k sentimentu, někteří z nich se neostýchají mluvit drsně o úřednících a ochranářích, v pastevecké praxi ovšem projevují situačně také něhu a citlivost. Pro administrativní pracovníky nemají přílišné pochopení, zatímco jsou schopni bránit vlastním tělem právě narozené jehně, zajišťovat porodní asistenci „ovčím mámám“, očišťovat „čumáčky“ a drbat na čele jančící berany.

Určitý typ doteku může spouštět transformační účinek. Dotykem s jinou formou života se proměňuje také pastevcova existence, propletením s jiným životem se sám pastevec stává čímśi jiným. O významu doteku v lidsko-zvířecích vztazích pojednává Donna Haraway ve své knize *When Species Meet*:

„Dotek rozmnožuje a formuje zodpovědnost. Zodpovědnost, péče o někoho, být afektován, ovlivněn a vstoupit do odpovědného vztahu – to nejsou etické abstrakce; takové každodenní, všední věci jsou výsledkem toho, že spolu navzájem neustále sjednáváme (existenci skrze fyzický kontakt). Dotek, ohled, stávání se něčím pod vlivem druhých – to vše nás činí zodpovědnými v nepředvídatelných podobách, které formují svět. Dotekem a úctou se partneři – ať už chtějí, nebo ne – ocitají ve vícedruhové materii, která proniká naše těla vším, co bylo tímto kontaktem vyvoláno k životu. Dotek a úcta mají následky.“ (Haraway, 2007, 36)

Farmářova existence je proniknuta ve chvíli, kdy svým dotekem vyvolá k životu drobné jehně. Když pastevec brání jehně před krkavci, brání tím do jisté míry také sám sebe, je ovlivněn přátelstvím s berany, s bahnicemi jej spojuje zvláštní forma sdíleného materství. Součástí pastevecké existence je životní příběh konkrétních ovcí.

Jak už bylo zmíněno, farmáři často mluví o nedůvěře vůči lidem z „města“: vůči úředníkům, aktivistům, ochranářům. K vyjádření nedůvěry používají rétorickou figuru, která zdůrazňuje rozdíl mezi „městem“ a „vesnicí“, mezi „úředníky“ a „pastevci“. Jako by se jednalo o téměř metafyzický střet. Tento dualismus pak bývá s oblibou využíván v médiích, jak bylo zmíněno v úvodní kapitole. Nejedná se ale o jakési apriorně dané antagonismy, ale o rozdíly vytvářené specifickou praxí, konkrétně mezi praxí těch, kteří vytváří především administrativní zvířata, a těmi, kteří spoluutváří senzuaální ovce. Zásadní je spíše rozdíl mezi těmi, kteří byli transformováni dotekem, a těmi, kteří – metaforicky řečeno – nevstupují do bahna na pastvinách. Farmáři mají pocit, že úředníci nerozumí pastevecké praxi, nemají s ní zkušenost. Jako by při překladu senzuaální praxe do administrativní formy byli farmáři i jejich ovce částečně umlčeni – jako by se ztratili v překladu. Konkrétní situace tvořené fyzickým dotekem najednou existují také ve formě tabulek, čísel, protokolů – a nad nimi farmáři ztrácí kontrolu, administrativní ovce se jim vymykají z rukou. Tyto ovce spadají také do „jurisdikce“ administrativních pracovníků, kteří mohou na základě administrativní praxe ovlivňovat život farmářů a ovcí na pastvinách. Vyprávění o „odcizených“ úřednících se občas podobá vyprávění o invazích vlků: také vlci přebírají kontrolu nad ovci, které – na rozdíl od farmářů – neznají, nejsou spojeni sdíleným životem (vlci a ovce jsou spojeni jen náhlým okamžikem smrti). Místo „kulturního střetu“ se tedy setkáváme spíše se situacemi, které souvisí s biosociální povahou místního prostoru, a s problémem praxí a překladu, v němž nerozhoduje ani tak dichotomie město/vesnice, ale spíše specifika daných praxí.

Broumovský prostor, do něhož se navrací vlčí smečky, je potřeba chápat jako oblast více-než-lidské sociality: krajina, ovce, pastevci i úředníci se společně podílí na biosociálních praxích, během nichž se rozhoduje o podobách ovčí i lidské existence, o překladech pastvin a těl do administrativních dat i o translaci úředních záznamů do materiality pastevecké každodennosti. Děje na Broumovsku nemají pod kontrolou lidé, ale jsou výsledkem mezidruhové kooperace a vyjednávání. Změny vyvolané příchodem vlků se proto netýkají pouze „lidského“ managementu broumovské krajiny, ale zasahují a transformují vícedruhovou asambláž a rozložení sil uvnitř této biosociální sítě.

2 Stopování jako modus koexistence

Ve staré škodovce projíždíme adršpašským údolím, mjíme turistické stánky a rodiny s batůžky na zádech. Obzor tvoří šedavá skalní města, mohutné kamenné figury prorostlé jehličnany: Adršpašsko-teplické stěny. Petr řídí a občas upozorní na místo, kde byly spatřeny vlčí smečky. Patří k takzvaným Vlčím hlídkám, dobrovolnické skupině, která pod patronátem nevládní organizace Hnutí duha sbírá dokumentaci o přítomnosti vlků v české krajině. Petr má na starosti broumovskou oblast. Potkat vlka na Broumovsku není snadné, přestože zprávy o nich se v médiích objevují často. Vyprávění o osobních setkáních s těmito šelmami mají proto mnohdy nádech ojedinělých, téměř mytických událostí. Před železničním přejezdem ukáže Petr na silnici. *„Tady se jednomu kamarádovi stala na Štědrý den taková zvláštní věc. On si dlouho přál potkat nějakého vlka, ale nedařilo se mu to. Takže 24. prosince si řekl, že nebude jíst. Jak se říká, že když nejíte, uvidíte zlatý prasátko, tak on si říkal, že třeba místo prasátka uvidí vlka.“* Petr pootevře okénko, protože škodovka vevnitř topí, i když není zapnuté topení. Vedle Petra sedí Karel, kterému je necelých třicet let a bydlí nedaleko, je to „domorodec“, jak sám s úsměvem zdůraznil, když se dozvěděl, že studuju antropologii; já se o zadní sedadlo dělím s drobnou fenkou Miškou, kříženkou československého vlčáka a „nějakého bílého psa ze sousedství“, jak rodinný původ fenky popsala její majitelka Klára, studentka agroekologie, která teď Mišku uklidňuje drbáním. Všichni se natřásáme v rozhrkaném autě, je dopoledne a míříme do Vraních hor, abychom sesbírali dokumentaci o přítomnosti vlků. *„Takže ten kamarád nejedl. Celý den se postil,“* pokračuje Petr. *„A pak večer jel autem, přímo po téhle silnici. Byla tma a zima a on najednou ve světlech vidí vlka! Dupnul na brzdu. Vlk stojí na silnici a dívá se na něj. Kamarád se zas dívá na vlka. Místo zlatýho prasátka – vlk! No, pak se vlk sebral a odběhl do stráně. Takže se mu to povedlo. Říkal jsem mu, že je asi šaman nebo co.“*

(terénní poznámky, 29. 4. 2019)

Setkání s vlkem či s celou smečkou patří mezi vzácné události. Dokumentace o přítomnosti vlků musí být proto většinou seskládána z nepřímé evidence: potrhaná zvířata, stopy ve sněhu či blátě, nalezený trus, digitální fotografie a videa z fotopastí... *„Tady nedaleko je Božanov,“* kývne hlavou Petr. *„Tam vlci nedávno strhli několik telat, zbylo jen jedno. Jeho máma ho pak ale nechtěla přijmout.“* Zranění na těle zvířete, obrysy vlků za ohradou, dokumentace vyplněná pastevcem a veterinářem potřebná pro žádost o finanční náhrady: tyto prvky spolutvoří, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, určitý modus existence ovčí, na němž se podílí pastevci, veterináři, ovce i vlci. Vlčí hlídky se podílí na způsobu existence broumovských vlků odlišnou praxí, kterou budu analyzovat v této kapitole. Stopaři vykonávají specifický typ mezidruhového soužití, jehož součástí je vícedruhová interakce a tvorba evidence o přítomnosti vlků, které se liší od interakce a evidence produkované v rámci pastevecké praxe.

Vlčí hlídky sestávají z dobrovolníků starších patnácti let, kteří musí prodělat speciální proškolení zakončené přijetím do Vlčích hlídek, což znamená mimo jiné zařazení do interní webové databáze, která slouží pro komunikaci mezi členy a pro zaznamenávání informací o jednotlivých pochůzkách. Iniciační kurz se nazývá „Zavýjení“. Tato školení byla v minulosti podpořena skrze grantové řízení Ministerstvem životního prostředí ČR, Nadací na ochranu zvířat, jsou rovněž součástí programu „Ochrana biodiverzity“ zřízeného Českým svazem ochránců přírody, který Ministerstvo životního prostředí ČR také podporuje. Vlčí hlídky jsou akreditovány v oblasti dobrovolnictví, které podporují rovněž dotace Ministerstva vnitra (selmy.cz, 2007). Monitoring hlídek nesouvisí pouze s dokumentací, ale také s ochranou šelem před pytláctvím. Kromě Broumova působí hlídky v CHKO Beskydy, v Bílých Karpatech, Jeseníkách, CHKO Kokořínsko-Máchův kraj, v severních Čechách, Krušných horách a v Pošumaví. Na Broumovsku je více členů, nicméně fotopasti a pochůzky po vlčím

teritoriu má na starosti především Petr. Informace získané Vlčími hlídkami jsou posléze analyzovány a slouží jako podstatná data o přítomnosti vlků v Česku.

Konflikty, které tato zjištění vyvolávají, souvisí také s tím, že „návrat“ vlků představuje vzácný případ, kdy druh patřící k megafauně znovu osídlil území, z něhož vymizel před celými dekádami. Poslední zástřely vlků na českém a moravském území se odehrály na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Také v současné době jsou tyto velké šelmy skupinou, jejíž populace obecně ubývá ztelněji než populací ostatních skupin velkých šelem (Červený seznam IUNC z roku 2003 zaznamenává 125 druhů šelem jako ohrožených vyhynutím). Podle českého zákona o ochraně přírody je vlk obecný klasifikován jako kriticky ohrožený. Takto výjimečné situaci schází precedens: druh, který se znovu objevil, sice patří mezi chráněné živočichy, nicméně schází model, jak s tímto druhem koexistovat v praxi. Chovatelé ovcí a koz zdůrazňují predátorský modus vlčí existence, nikoli jeho vzácnost a potřebu ochrany – chránit chtějí svá stáda, své podnikání. Podle některých odborných hypotéz, na jejichž teze se pastevci občas odvolávají, se koexistence lidí a druhů patřících k megafauně vyznačuje konfliktností už od dob čtvrtohor: „*Příchod moderních lidí se zdá být zásadním faktorem v drastickém vyhynutí megafauny ve většině oblastí mimo Afriku,*“ píše například biolog Jens-Christian Svenning (Tsing, 2017) o důvodech, které mohly zapříčinit hromadné vymírání – do té doby značně rozšířené – megafauny v období čtvrtohor. „*Naši předkové nežili s vlkem, ale celou historii s vlkem bojovali,*“ využívá tyto historické konflikty jeden z broumovských chovatelů ve svém manifestu proti vlkům.

Díky zákonům, které regulují odstřel a lov vlků, se ovšem vlčí evropská populace v posledních letech rozrůstá. Vlč obecný bývá ochránáři označován za podstatného aktéra biodiverzity: zdůrazňují, že návrat vlků pomáhá regulovat počty spárkaté zvěře, vlci omezují rozšiřování nemocí ve stádech sudokopytníků (kvůli vlkům se totiž tato zvířata zdržují v menších stádech, takže případná nákaza se nešíří takovou rychlostí), v kratších a mírnějších zimách, které jsou způsobeny klimatickými změnami, vlci nejenom zabraňují přemnožení některých býložravců, ale jejich lovem poskytují potravu pro menší mrchožrouty (kteří by jinak během teplejších zim postrádali dostatek jídla).

Wilmers, Darimont a Hebblewhite (2013) dokonce považují vlčí populace za jedno z adaptivních opatření proti změnám klimatu. Tím, že vlci regulují počty býložravců, ovlivňují totiž množství vegetace spasené býložravci (Crete, 1999). Menší množství spasené vegetace znamená větší množství biomasy, která zadržuje oxid uhličitý. Wilmers se svými spolupracovníky odhadují, že pokud by byli predátoři znovu rozšířeni v ekologicky efektivním množství na nezamrzlých plochách Země a pokud by vyvinuli zmíněný vliv na rostlinnou biomasu, pomohli by nepřímo zachytit až 23 gigatun atmosférického uhlíku. Přítomnost predátorů zlepšuje také – paradoxně – přežití býložravců. Pokud nejsou býložravci regulováni predátory, jejich populace během mírných zim roste. Čím více mírných zim následuje za sebou, tím více se ovšem tato rozrostlá populace býložravců stává nestabilní a náchylnou na výkyvy klimatu – pokud po mírných zimách nastane zima výrazně chladnější, následuje značný úhyn populace. Kromě mnoha jiných případů byla tato korelace zaznamenána například během výzkumu ovcí soay ve Skotsku (Coulson et al. 2001). Oteplování klimatu vede k mírnějším zimám, ale také k větším výkyvům a klimatickým extrémům. Právě vlci (a další predátoři) mohou v takové situaci stabilizovat počty kopytnatců (zabránit přemnožení, nadměrnému spásání potravy, náchylnosti vůči nemocem), a tak připravit stáda býložravců na nové klimatické podmínky – učinit je méně citlivými na teplotní výkyvy a zabránit hromadným úhynům (Wilmers, Darimont, Hebblewhite 2013).

Klimatické transformace, které vlčí populace může zmírňovat, ovšem ztěžují monitoring vlčích smeček. Úbytek sněhu a zvýšení teplot během zimních měsíců snižuje počet možností, jak evidovat vlčí přítomnost na Broumovsku: nedostatek sněhu totiž znamená, že vlky nelze stopovat v závějích. Tato skutečnost komplikuje výzkumnou činnost. Na analýzu vlčí DNA se sbírají pouze čerstvé vlčí trusy, přičemž stáří těchto exkrementů se rozpoznává právě podle stáří stop ve sněhu. Stopařské schopnosti, které používají členové Vlčích hlídek, tedy musí reagovat na podmínky, které jsou ovlivněny ekologickými změnami. Následující pasáže se věnují právě tomu, jak se v takové výzkumné situaci (nedostatek zasněženého povrchu,

nemožnost určení čerstvých stop a čerstvého trusu pro DNA analýzu) sjednává koexistence lidských a mimo-lidských aktérů.

2.1 Vlčí hlídka/lidská smečka

Svou škodovku parkuje Petr na okraji hustého lesa, jehož svahy se pozvolna zvedají směrem k polským hranicím. Chystáme si batohy, Petr si z plastové krabičky nabírá několik lžic vařené rýže. Z vypravěče klábosícího v autě se postupně mění do role soustředěného průvodce, který musí konfigurovat své tělesné funkce: pečlivě odměřuje, kolik toho sní – musí se posilnit, zároveň se nesmí přejít. „*Pořádně se najež, ne?*“ pobízí ho Karel. „*Ne, když toho sním moc, tak se mi nahrne krev do žaludku a chce se mi spát,*“ kroutí hlavou Petr. „*Vyrazíme trasou po Vraních horách, bude to přibližně šestnáct kilometrů. Kdo bude chtít, může se přidat ještě k dalšímu, kratšímu okruhu, který půjdu potom.*“

Trasy zaznamenává Petr do drobného GPS lokátoru, který nosí zavěšený na krku. Na jeho displeji lze vidět nejenom linii celkové trasy, protože ikony vlajek označují také nálezy z minulých pochůzek: kde byl objeven trus, kosti, kde je umístěna fotopast. Každý nový nález je nutné zanést do GPS paměti. Záznamy z GPS lokátorů se později sdílí s ostatními členy Vlčích hlídek prostřednictvím zmíněné webové databáze. Pochůzky se konají každý měsíc – po třiceti dnech totiž dojdou baterky ve fotopastech. Každý měsíc tedy přibude jedna trasa, zpřesní se vymezení vlčího teritoria, digitální mapa proroste dalšími záznamy o vlčím pohybu, další vlaječky prokreslí rekonstrukci toho, jak se krajinou pohybovali vlci.

„*Tady jsou všude opuštěné domy,*“ poznamenává zamyšleně Karel, který ignoruje informace o technickém záznamu cesty, a dívá se do přitímní lesa. Chci vědět, co tam vidí. Pod svahem, na němž jsme zaparkovali, a kde teď Miška očichává kapradiny, leží rozvalené zbytky jakéhosi kamenného stavení. Tmavé kameny jsou pokryty lišejníky, mechem, zrzavým jehličím. Nejspíš zbytky domu německých obyvatel. Les, do něhož míříme, postupně uskládňuje dějiny zdejší krajiny. Při průchodu šlapeme po vrstvách rudé půdy, kterou zde uskladnily geologické procesy v období křídý, šlapeme po kamenech z domů, které jsou opuštěné a zvětralé od poválečného odsunu, šlapeme po kostech zajíců, které před několika měsíci sežral nějaký větší savec. Občas míváme zhnědlé kapradí, odkryté vykacováním a vysušené sluncem. Les je biosociální kompost, je to kronika místních vícedruhových konfliktů i kooperací, minulých i současných ekologických a klimatických podmínek (Mathews, 2015). Do této lesní kroniky vyrazíme hledat záznamy o vlčí přítomnosti.

Fenka Miška pobíhá z jednoho okraje cesty na druhý, fascinovaná pachy, Karel pořád něco vypráví, Klára hlídá, aby Miška neutekla příliš daleko. Petrův zrak poskakuje po terénu. Hledá pozůstatky vlčí činnosti, zároveň hlídá směr putování. Trasy, kterými chodí hlídky, by měly kopírovat trasy vlčích smeček. To znamená, že se málokdy chodí po cestách a silnicích. Hlídky chodí tak, jak krajinu křížují vlci: do svahů, přes potoky, napříč lesním porostem, podél rašeliniště... Digitální rekonstrukce vlčích tras ovšem nekopírují *přesnou* linii toho, jak vlci prochází terénem. Jsou tvořeny GPS *body* – zde byl nalezen trus, o několik set metrů dále na sever se válí kosti kořisti, pod svahem se našly vlčí stopy apod. Petr je proto většinou zamlklý a promýšlí, jak se správně napojit na tu cestu, kterou v minulosti procházela vlčí smečka. Často musí improvizovat. Zastaví se, vypadá, jako by věřil, ale rozhoduje se rychle a vyráží dál tak, abychom se k následujícímu „záchytnému bodu“ (tedy lokalitě z GPS) dostali pochodem přes ta místa, kterými nejspíš procházela i smečka. Jeho rozhodování o pochodech horským terénem se skládá z údajů digitálních map, ze znalosti vlčího chování i místního terénu a z vlastní zkušenosti s tím, jak vlci přemýšlí.

Plánování trasy není určené tím, že musíme vybrat fotopast – v tom případě bychom mohli autem zajet téměř až k ní. Není určené ani sběrem trusu – v tom případě by stačilo obhlédnout místa, kde se trus vyskytuje nejčastěji. Postupně si uvědomují, že hlídky během pochůzek napodobují nejen vlčí trasu, ale také vlčí modus operandi. Stejně jako vlci musíme také my ujít mnoho kilometrů za krátkou dobu (vlci jsou schopni během jediné noci urazit až padesát kilometrů), také my se orientujeme podle starého trusu (který vymezuje hranice

vlčího teritoria), i my jsme vedeni potřebou nalézt kosti zbylé po vlčí hostině, neboť tyto kosti určující vlčí shromaždiště. Jak totiž uvidím později, mnoho podstatného lze objevit právě mezi jednotlivými GPS body.

Petr pochoduje sebevědomě, občas nám předá informaci o místním terénu. Připadám si jako vlče sledující staršího vlka, který jej provází teritoriem, učí jej a vychovává. „Vidíte, jak Miška křížuje cestu?“ vytrhne se náhle Petr ze svého soustředění. „Běhá sem a tam. Očuchává jeden okraj cesty, pak druhý. Takhle chodí psi. Ale vlci chodí jinak. Nekličkují, nezastavují se u okrajů. Vlci jdou přímo.“ A napřímo chodí i Petr. Nevolí hlavní cesty ani lesní stezky. Sbíháme do roklí, škrábeme se do svahů.

Naše skupina je tvořena téměř shodným počtem členů, který má místní vlčí smečka (v oblasti Vraních hor se předpokládá přítomnost vlčí smečky s pěti až sedmi jedinci). Smečka je většinou vlčí rodina – rodičovský pár doprovází jejich potomci až do té doby, než si sami najdou vlastní partnery či partnerky a osamostatní se. Nejedná se tedy o skupiny vedené „alfa samcem“. Tato představa vlčí komunity vedená silným samcem vznikla nepřesnou interpretací chování vlků v zajetí. Vlčí skupiny držené v uměle vytvořených podmínkách skutečně formovaly sociální hierarchii vymezenou mocným jedincem na vrcholu a nejslabším jedincem (omega samcem) na dně skupinového žebříčku. Tyto formace byly ovšem podmíněné prostředím, když byli vlci chováni v zajetí (Mech, 1999). V běžné praxi jsou vlčí smečky povětšinou totožné s rodinnou jednotkou. To dokazují i poznatky o vlčích na českém území. Podle studií z roku 2018 zasahuje do Česka šestnáct vlčích teritorií (až na výjimky se jedná o pohraniční oblasti), přičemž v deseti případech se jednalo o vlčí smečky (tři a více jedinců), v pěti případech byly zaznamenány vlčí páry, pouze v jednom případě se jednalo o teritoriálního jedince. Na tomto monitoringu se podílelo Hnutí DUHA Olomouc, Česká zemědělská univerzita, partneři projektu OWAD, Správa národního parku Šumava, Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a polské sdružení WILK – jejich výzkumy ukázaly, že nejčastěji přichází do české krajiny vlci ze středoevropské nížinné populace (západní Polsko a Německo), moravské a slezské záznamy se týkají vlků přicházejících ze slovenských a polských Karpat. Setkávání vlků různých populací na těchto území vedlo některé biology k tomu, aby střední Evropu označili za vlčí „genetickou křížovatku“ (Hulva et al. 2018). Na jednu z lesních křížovatek dorazila také naše skupina.

VÝSKYT VLKA OBECNÉHO V SEZÓNĚ 2017/2018 (1. 5. 2017–30. 4. 2018)

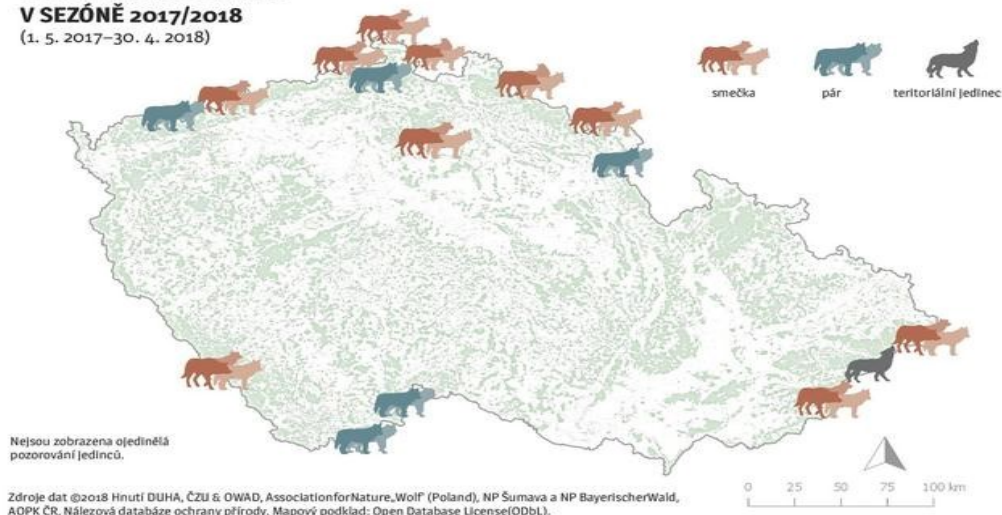

Foto: selmy.cz, 2018.

Před námi trčí cedule, rezavá a několik dekád stará – označuje konec republiky a začátek polského území. „Tohle je vlčí trus,“ poznamená Petr s pohledem na bílo-šedý exkrement na okraji cesty. Shlukneme se nad bělavým materiálem. Hromádka má v průměru přibližně

patnáct centimetrů. Vlci mají stisk čelistí dvakrát silnější než běžný pes, a jsou proto schopni rozkousat a pozřít kusy kostí, vysvětluje Petr. Vápník z kostí ulovených zvířat poté zbarvuje vlčí ekskrementy do běla. V ekskrementech se kromě tvrdých kostěných úlomků objevuje také zvířecí srst. Bělavé chlupy naznačují, že vlk pozřel ovci; kratší, tmavé a drsnější štětiny prozrazují, že vlk sežral kance. Trus proto mnohdy vypadá jako chomáč tvořený chlupy a kůstkami. „*Ale tenhle je starý, ten už jsem zaznamenal,*“ prohlásí po chvíli zkoumání Petr, ale pro jistotu kontroluje, že v GPS je tento bod již zanesen. Ptám se jej, jak rozpozná, že trus patří vlkovi. Kromě zbytku kostí, které jiní savci nejsou schopni rozkousat, je rozhodující velikost. „*Liščí trus je bez kostí, ale je taky menší,*“ vysvětluje Petr, ovšem vzápětí se znovu soustředí na cestu. Vyrážíme dál podél polské hranice.

2.2 Sympoietické stopování

Jdeme po příkrém svahu takzvané kuesty. Jedná se asymetrické vrcholky hor tvořené vrstvami různě odolných hornin. Právě Broumovsko je těmito hřebeny typické – pro lidské návštěvníky představují těžko schůdný terén, a pro vlčí smečky proto poskytují intimní, lidmi jen zřídka navštěvovaný terén, na nějž v dolních částech navíc navazují pastviny. Několik metrů pod námi – to jsme už na polském území – svítí bílé kosti. Sešplháme k nim.

V lesním porostu je poházeno několik vybělených žeber a stehenních kostí, a opodál leží popraskaná lebka laně. „*Kouknu se, jestli tu nemám nález z minula,*“ zamumlá Petr a začne mačkat tlačítka GPS lokátoru. Karel nadzvedává lebku klackem – prostrčí jej jedním z otvorů a přiblíží si vysušenou kost k očím. Petr zjišťuje, že kosterní pozůstatky už v minulosti přeložil do podoby GPS vlaječek. V okolí by se ale mohl nacházet čerstvý trus. Staré kosti, pozůstatky lovu a hostiny, pro vlky slouží jako orientační bod, který vytváří prostor budoucího shromaždiště. Zbytky totiž okusují myši a lišky – kosterní pozůstatky tak vytváří návnadu na další, i když drobnější kořist. Žádný trus ale nevidíme, a chceme tedy vyrazit dál. V tu chvíli se lesem rozlehne chraplavé zakrácání. „*To je krkavec,*“ ztuhne Petr. „*Krkavec je vlčí pták. Podle krkavců se dá někdy zjistit, kde jsou vlci.*“

Krkavčí hejna a vlčí smečky prý tvoří jakýsi lovecký tandem. Krkavci se rádi přiživují na kořisti, kterou ulovili vlci. „*A vlci si na ně zvykli, nějaké vědecké týmy dělali i pokusy – před vlčí mládě hodili krkavce, ale to vlče ho nesežralo,*“ říká Klára. „*Buď si zvykli, nebo jim krkavci prostě nechutnají,*“ poznamenává Petr a pohledem pátrá, odkud přišlo zakrácání.

Asociace mezi vlky a krkavci dokládá řada odborných studií. Už v sedmdesátých letech se etolog Fred H. Harrington zabýval souvislostí mezi vlčím lovem a krkavčí potravou. Krkavci si často nachází mršiny během průletů nad terénem. Někdy jsou přivoláni zvuky jiných krkavců, kteří už u potravy jsou, nicméně další jejich technikou je sledování vlčích smeček. Krkavci prolétávají nad krajinou a v případě, že slyší vlčí zavytí, změni směr letu a vydají se po zvuku.

Harrington v roce 1977 zkoumal vlky, jimž byly připevněny sledovací obojky. Vlčí aktivita ovšem nastává především v noci – přes den proto Harrington experimentoval s krkavčím chováním. Když spatřil letícího krkavce, napodobil vlčí vytí. Krkavci pokaždé stočili směr letu a zamířil k Harringtonovi – plachtily a klikatě prolétali nad jeho hlavou. Takový typ letu značí, že krkavec prohledává terén: hledá mršinu. Vlci totiž vyjí také po ulovení kořisti, aby shromáždili smečku. A tento zvukový signál přijímají krkavci a orientují se podle něj k čerstvému masu (Harrington, 1978).

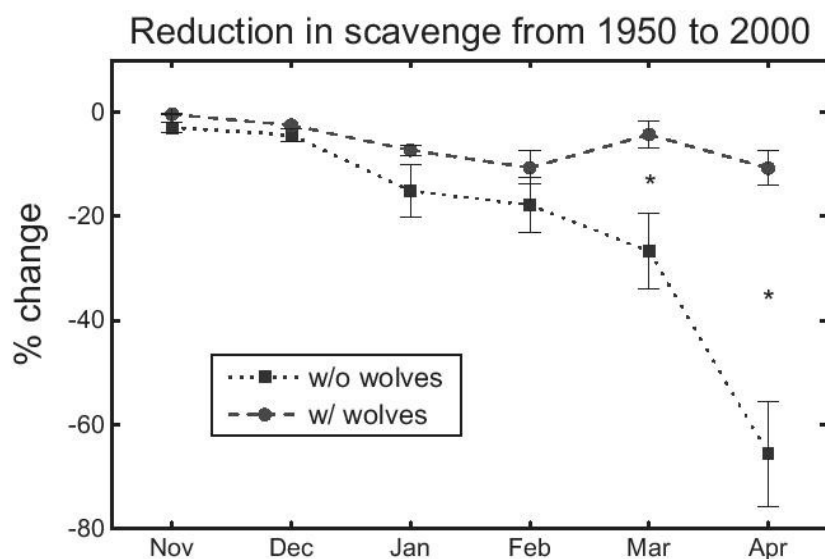
Harrington zaznamenal nejvíce reakcí na podzim a v zimě. Vlci loví od dubna do září v menších skupinách a přijímají menší množství potravy, které sní rychle, případně ji za krátký čas dopraví mláďatům („*Jídlo pro mláďata nosí v žaludku – jako v batohu. Pak to před norou vyzvrátí,*“ vysvětluje mi později Petr). Vytí v tomto období většinou pochází z domovské sítě. Krkavci si navíc v letních měsících obstarají snadno vlastní kořist. Nicméně od září do března zabíjí vlci mohutnější kusy zvěře a vytí pochází častěji z oblastí, které si vlci vybrali jako svůj lovecký revír. Krkavci se tak mohou snadněji přiživit na uloveném masu a doplnit potřebné bílkoviny, kterých se v zimních měsících příliš nedostává.

Některé studie dokonce naznačují, že přítomnost krkavčích hejn má vliv na formování sociálního jednání vlků (Vucetich, Peterson, Waite 2004). Pro vlky by totiž bylo praktičtější, kdyby lovíli ve dvou. Samotný vlk stačí na ulovení většího zvířete, někdy je jediný vlk schopen skolit robustního losa. Navíc většina masožravců loví osamoceně – vlčí smečky jsou v tomto ohledu výjimečnou sociální jednotkou v rámci loveckých taktik masožravců. Lovu se účastní v průměru až šest vlčích jedinců. Krkavci totiž do průběhu vlčího lovu vnášejí specifickou dynamiku. Pokud vlčí pár usmrtí velký kus zvěře, přijde o značné množství masa – ukradnou jej krkavci. Při lovu ve smečce je ale mrchožroutům přenecháno méně potravy. Data z pozorování na Isle Royale ukazují, že vlčí pár ztratí až 37% potravy, kdežto průměrně početná smečka přenechá krkavcům pouhých 17 % zbylého masa (Vucetich, Peterson, Waite 2004). Vlci se naučili s přítomností krkavců počítat – krkavci jsou schopni být u uloveného zvířete velice rychle, někdy i během jediné minuty. Nejedná se přitom pouze o to, co krkavci spořádají na místě, ale kolik masa jsou schopni odtahat. Sdružování do smeček je tak efektivní praxí, která vlkům zajistí dostatečný příděl z ulovené kořisti.

Tato asociace mezi vlky a krkavci se ovšem zapojuje také do lidského monitoringu vlků. Lidé z vlčích hlídek mohou vyhledávat krkavčí volání a všimnout si krkavčích siluet na obloze, protože jim – stejně jako krkavcům – signalizují možnou přítomnost mršiny. Případný nález je poté zaznamenán do systému GPS, v němž souřadnice odkazují na místo, kde se pohybovali vlci.

V tomto případě ekologické transformace paradoxně zlepšují možnosti monitoringu. Vlci (celkově jakožto druh) poskytují potravu v podobě zimních mršin pro více než 40 mrchožroutů z podkmene obratlovců (Paquet et al. 1996; Selva, Fortuna, 2007) a pro více než 50 druhů brouků (Sikes, 1998). V mírnějších zimách, kdy mají býložravci dostatek jídla a jejich populace se nesnižuje, tito mrchožrouti a brouci strádají, a jsou proto odkázáni na pozůstatky po lovu větších šelem. Vzhledem k tomu, že se zimy zkracují a teploty během nich jsou vyšší, stávají se tyto živočišné druhy stále více závislé na mršinách, které zbyly po šelmách (Wilmers, Darimont, Hebblewhite, 2013). Právě v české krajině se oteplení projevuje v extrémní míře. Česko patřilo v roce 2018 mezi státy, na jejichž území byl daný rok naměřen jako nejteplejší rok v dějinách měření (berkeleyearth.org, 2019). To znamená, že asociace mezi broumovskými mrchožrouty – především krkavci – a vlčími smečkami bude pokračovat, nejspíše se dokonce upevní a bude se rozšiřovat i mimo zimní měsíce. Stále intenzivnější projevy antropocénu tak stabilizují některé mezidruhové interakce a – v tomto případě – poskytují stopařům nové možnosti monitoringu.

Vedlejším efektem takové monitorovací strategie je možnost poznávat a pociťovat ekologické změny ještě jinak než prostřednictvím klimatologického diskurzu. Takové sledování umožňuje poznávat a pociťovat projevy antropocénu skrze mimo-lidské praxe a těla (Howe, 2019). Intenzivnější asociování mezi vlčími smečkami a krkavčími hejny je mimo-lidským svědectvím o zintenzivňujících se ekologických transformacích.

Figure 16.3. Percentage reduction ($\pm$ SE) in winter carrion available to scavengers due to climate change from 1950 to 2000 under scenarios with and without wolves. The symbol * denotes a significant difference between the two scenarios.

Úbytek zimní potravy dostupné mrchožroutům, který je způsobem klimatickými změnami. Graf ukazuje variantu, kdy je v ekosystému přítomný vlk obecný, i variantu, kdy se vlk obecný v ekosystému nevyskytuje (Wilmers, Darimont, Hebblewhite, 2013).

Rozkládající se mršina, krkavčí monitoring krajiny, zvukové signály (vytí, krákání), satelitní technologie GPS, lokalizátor na Petrově krku – tyto různorodí činitelé vyvstávají v lesním terénu a podílí se na sdílené praxi. Někteří z nich se navzájem sledují, pohyb jednoho určuje přemístění druhého, stopují své trasy. Je to provázaná síť tvořená lidmi, kostmi, satelitními signály, zvířecími zvuky. O pár stovek metrů dál si uvědomuji, že naše výprava je sice součástí „lidského“ získávání faktů o vlčích, nicméně průběh monitoringu je úzce prolnt s tím, jak fungují mimo-lidské sítě, jejichž součástí jsme se ve Vraních horách stali.

Když jsme slezli kuestu a vstoupili na níže položené mýtiny a louky, objevili jsme stopu, která se zdála být vlčí – vzácný nález v době, kdy není možné spoléhat na otisky ve sněhu. Petr zaklekl, vyndal svinovací metr a stopu přeměřil. Stopa měla na délku méně než deset centimetrů. Průměrná velikost tlapy místních vlků by měla činit alespoň deset centimetrů: vlk to tedy být nemohl. Petr schoval svinovací metr a z batohu vytáhl krabičku s jídlem, aby se posilnil několika hlty vařené rýže. My ostatní jsme to automaticky přijali jako signál, že máme trochu času, abychom také něco pojedli. Znovu se místa, na nichž se vlci shromažďují, stávají prostorem, kde se zastavujeme a jíme také my; mýtiny, kde vlci vylučují, se stávají příležitostí, aby si „odskočili“ také lidští stopaři; pytlíky s jídlem vytahujeme ve chvíli, kdy se do jídla pustí vedoucí naší skupiny; během pochodů od jednoho záchytného bodu k dalšímu místu vyznačeného v GPS systému povětšinou mlčíme, zvuky vydáváme tam, kde se před dny či týdny ozývalo vytí vlků. Rytmizace naší přítomnosti v terénu je určena rytmy vlčího chování. Jak už jsem zmínil, nejpatrnější jsou tyto praktiky u Petra: střídá a prolíná se u něj lidská i mimo-lidská praxe. V určitých momentech musí prostor monitorovat tak, jak jej monitorují krkavci, jindy se chová tak, jak se chovají vlci, při práci s technikou používá znalosti z „lidské“ univerzity.

O podobné praxi pojednává Willerslev ve svých etnografiích z prostředí sibiřských Jukagirů. Místní lovci během přípravy i během samotného lovu podstupují určitý typ transformace, když se svým chováním i myšlením začínají podobat lovené zvěři. Nejenom svým vzhledem (například oblečení z losí kožešiny), ale rovněž svým chováním v terénu napodobují lovci zvíře, které stopují. Po sněhu našlapují jako losi, vydávají podobné zvuky, musí si osvojit

myšlení losích stád i podobný typ senzitivity, kterou losi vnímají prostředí. Willerslev tento proces nazývá *mimetickou empatií* (Willerslev, 2004, 647). „*Napodobovat znamená být smyslově naplněn tím, co je imitováno, poddat se, zrcadlit – a tedy napodobovat tělesně,*“ píše Willerslev (2004, 638). Lovci mohou „*transcendovat mezi-druhé bariéry pomocí vtělené imaginace*“ (Willerslev, 2004, 648). Důležité přitom je, že se nejedná o kompletní transformaci, lovec se nesmí chovat absolutně animálně – proces „de-humanizace“ (Willerslev, 2004, 648) doprovází zároveň přidržení si lidských vědomostí a loveckých schopností. Willerslev nazývá lovce „dvojitými agenty“, kteří během lovu disponují „dvojitou perspektivou“: perspektivou zvířete (do níž se dostávají postupy mimetické empatie a vtělené imaginace) i perspektivou lovců. Stejně tak o Petrovi by bylo možné říci, že udržuje dvojí perspektivu: jako „lidský“ stopař sbírá vzorky, označuje je, zajišťuje jejich standardizaci, zaznamenává trasu do systému GPS; zároveň napodobuje pohyb vlků napříč krajinou, trasy vybírá tak, jak by ji nejspíše vybrali vlci, všímá si předmětů, které mají význam pro vlčí smečku (například plastové předměty, křížovatky označené trusem) a vnímá je zároveň vlčí perspektivou (plastové odpadky jsou „hračky“, trus na křížovatkách označuje teritorium). Racionalita, senzitivita, pohybové strategie – to vše musí určovat nejenom lidská, ale také zvířecí perspektiva. Následující Petrova výpověď dobře ilustruje přepínání mezi perspektivami, mezi režimy lidského stopaře a situační „de-humanizace“, kdy se stopař mimetickou empatií snaží zrcadlit (Willerslev, 2004, 648) chování sledované zvěře:

„Nedaleko odtud, jednou v noci, jsme s kamarádem zkoušeli zavýť. A pár metrů od nás se najednou ozvalo další zavýť. Vlci jsou v tomhle tolerantní – nemusíte výt úplně dokonale a stejně někdy odpoví. Viděli jsme ve tmě, jak na nás blikají tři páry očí. Jejich shromaždištěm jsme totiž procházeli v době, kdy loví. Vzal jsem si do ruky větev – je dobrý mít případně vzdálenost od toho zvířete. Byla půlnoc a už byli rozlezlí po celých horách. No, po nějaké době odešli a na zavýť se už neozvali.“ Větev je v tomto případě nástrojem, který udržuje distanc mezi jednotlivými režimy – stejně jako Jukagirové musí být obezřetní a neztratit se ve zvířecí perspektivě (například kvůli hrozbě ztráty psychického zdraví; Willerslev, 2004, 638), vlčí stopaři musí balancovat přepínání obou identit už jenom kvůli hrozbě fyzické újmy – vlčí perspektiva je může dostat do nebezpečné blízkosti samotných vlků. Podobně například sněžnice mohou pomoci stopařům postupovat zasněženým terénem tak, aby lépe kopírovali trasy vlčích smeček. I při takovém zrcadlení (vlčí stopy–stopy sněžnic) ale musí stopaři udržovat bezpečný distanc: „*Když jsme šli tudy v zimě, tak jsme tu potkali smečku i s mláďaty. Zalehl jsem rychle za batoh a psal smsku kolegyni, která šla za mnou,*“ ukazuje Petr na stezku vinoucí se podél vrstevnice. „*Oba jsme měli sněžnice, pochod byl dost náročný. Nechtěl jsem, aby si nás vlci všimli. Měl jsem takový nepříjemný pocit za krkem: buď zůstaň tiše ležet, nebo zdrhni,*“ popisuje Petr příklad toho, co bychom mohli označit jako přepínání perspektiv „dvojitého agenta“ v rámci stopařské praxe.

Paralelu lze vést ještě s dalším aspektem lovecké praxe Jukagirů a zkušeností broumovských Vlčích hlídek. Willerslev popisuje, že Jukagirové pojmají lov jako specifický typ „svádění“. Jejich lovecká výbava je krásně vyzdobená, ornamentální (Willerslev, 2004, 645). Jsou totiž přesvědčeni, že zvíře je potěšeno tím, co je mu „oddané“: lovec, který se na lov připraví jako oddaný „mileneček“ chystající se na schůzku, bude mít větší šanci, že se k lovené zvěři dostane. Není proto bez zajímavosti, že v broumovském prostoru kolují příběhy zmíněné na začátku této kapitoly: vlka jako by bylo možné vylákat a „svést“ tím, že se člověk na setkání s ním dlouze a pečlivě připravuje, tedy například že se postí, že něco obětuje. Jako by se i v broumovském prostoru objevovala imaginace, která setkání člověka a zvířete rámuje „loveckým sváděním“, v němž hraje podstatnou roli „jukagirská“ oddanost zvířeti.

Jak by bylo možné koncepčně pojímat tuto otevřenost více systémům (lidským i mimo-lidským) a stávání se jejich součástí? Užitečným pojmem pro tyto situace je termín „sympoietická práce“. Adjektivum sym-poietické, tedy „společně-tvořené“, používá například Donna Haraway, když označuje takové ekologické vazby, v nichž se proplétá myšlení, těla i praxe lidských i mimo-lidských aktérů.¹³ Je to „myšlení s“ jinou formou existence, „stávání

¹³ Haraway vychází z diplomové práce Beth Dempster z roku 1998.

se“ něčím jiným ve spojení s „někým jiným“. Sympoietické sítě (tvořené různými aktéry a jejich provázaností) jsou „*kolektivně-vytvářené systémy (...), informace a řízení jsou distribuovány mezi jednotlivé komponenty*“ (Haraway 2016, 33). Oproti tomu autopoietické systémy jsou sebe-definující autonomní jednotky, které si samy určují časoprostorové hranice a bývají centrálně ovládané. Mezi příklady autopoietického systému řadí Beth Dempster například lidského jedince, strom, ale také odborný žargon, oproti tomu k příkladům sympoietických systémů patří lidská komunita, les či celé ekosystémy, nebo hovorová podoba jazyka (Dempster 2000). Mezi systémy není radikální rozdíl, v praxi se povětšinou jedná o kombinaci a prolínání těchto dvou konceptů. Podstatné ovšem je, že sympoietické systémy jsou „pootevřené“, nemají přesně stanovitelné hranice, informace a kontrola je distribuovaná horizontálně, nikoli centrálně. Například u ekosystémů se tato sympoietická povaha projevuje zřetelně: hranice ekosystémů nelze přesně určit, pokud do ekosystému vstoupí nový druh (nová „informace“), jeho úspěšné začlenění do ekologických vazeb nezávisí na centrální kontrole, ale spíše na propojení a interakci s mnoha komponenty celého systému (oproti autopoietickým systémům, kde centrální kontrola určuje všechny vstupy i výstupy systému). V Petrově případě vstupuje jeho organismus do specifického ekosystému, stává se součástí sympoietické práce tvořené několika dalšími, navzájem propojenými systémy.

Jeho myšlení i tělo se napojuje na satelitní sítě, „myslí s“ GPS signály, ale také se zvukovými signály krkavců, „stává se“ něčím jiným, když do jeho pohybu a rozvažování proniká systém teritoriálních značek vlčí smečky, jeho pohyb je určován sítěmi rozhozených kostí. Hranice Petrova organismu nekončí jeho pokožkou, pokračují dál, rozpínají se do satelitních systémů, k volajícím krkavcům, podél linií vlčího teritoria. Pohyb propojení je navíc obousměrný: Petrův organismus expanduje „ven“ (například k GPS satelitům), ale zároveň „dovnitř“ jeho organismu zasahují další systémy (zvukové signály, pachové značky). Na sběru údajů ve Vraních horách se tak nepodílí pouze lidé, ale také internetové a satelitní systémy, kapesní lokalizátory, zvířecí praxe a materiální objekty. Aby provedl kvalitní výzkum, prokazuje se Petr jako hybridní, lidsko-vlko-techno-krkavčí entita, stává se komponentem sympoietického systému.

Podobně by bylo možné uvažovat o koexistenci farmářů a ovcí, pastvin a environmentálních podmínek – vytváří sympoietický systém, v němž je „společně tvořeno“ nejenom mléko či vlna, ale výsledkem sympoietické práce je také například rození jehňat. A jak už bylo zmíněno, není možné zcela přesně určit, kdo z aktérů zaujímá vůdčí postavení: chod farmy se často blíží spíše horizontální decentralizaci, která je vlastní systémům sympoietickým.

Foto: Lukáš Senft, 2019. Zbytky lani kostry, Vraní hory.

Petrova schopnost vstupovat do takových typů spolupráce se projeví znovu o pár hodin později. Míjíme svahy pokryté rozsáhlým a křupajícím kobercem seschlého kapradí (do vrstev lesa se uskladňuje nejenom minulost, ale také přítomnost – extrémní vedra vysušují mýtiny odkryté nedávným vykacováním), překračujeme zatravnělý násep, jehož tvar prozrazuje, že pod nánosy drnů se schovává stará železnice, jdeme proti proudu potoka zakrytého košatými shluky jakési trávy, nejspíš ostřice. Pak se před námi rozevře prostor – stojíme na křižovatce tří cest.

„Vlci často využívají křižovatky,“ vysvětluje Petr. Vlci obvykle cesty pouze překračují, ale křižovatky proměňují v důležité orientační body. Často se na nich objevují exkrementy, které slouží jako čichové body ohraničující teritorium místní smečky. Pach je nástrojem teritorializace. Křižovatka se stává vícefunkčním orientačním bodem v lidsko-vlčím mapování prostoru. Uprostřed křižovatky nacházíme dva exkrementy. „*Ten vezmeme. Možná tam bude nějaká ovce,*“ prohlásí Petr při pohledu na jednu z šedavých hromádek. Následně k ní přikládá svinovací metr a fotí vzniklou skrumáž předmětů. Poté vyfotí také větší celek, aby bylo z foto-dokumentace zřetelné, v jakém prostředí se trus nacházel. Z batohu vyndává balíček plný igelitových pytlíků s uzavíratelným otvorem a rozhlíží se po okolí. Zvedne dva malé klaciky, uchopí je jako „čínské hůlky“ na jídlo a začne nabírat kusy vysušeného trusu do pytlíku. „*Nedýchat. Práší to!*“ zahuhlá Petr, který zadržuje dech. Trus se totiž po určité době začne rozpadat na vláknité trsy. Od Petrových hůlek odlétají snítky staré, nestrávené srsti a poletují ve větru. Zbytek vloží do pytlíku, jehož otvor pečlivě uzavře. Fixem pak na štítek vepíše údaje k nálezu:

T1

Broumovsko

Vraní hory

Petr X.

Vlk

24. dubna

Pytlík poté vloží do většího igelitového sáčku a dlaní z něj vytlačí vzduch, ruce si omyje v nedalekém potoce s ostřicí. Do GPS lokátoru zanesou souřadnice nálezu. Pak se podívá na druhý exkrement. „*To je kratší srst, to nevypadá jako ovce. Co myslíš, Kláro?*“ Klára se skloní a během toho hlídá, aby trus nerozdupala Miška. „*Spíš koza,*“ prohlásí po prozkoumání kratších, tuhých vláken. „*V některých exkrementech lze najít dokonce zbytky kopyt, vlčí sanice toho zvládne rozkousat hodně,*“ opakuje Petr, když uklízí svou sadu na exkrementy do batohu.

Foto: Lukáš Senft, 2019. Nabírání trusu pro potravinovou analýzu, Vraní hory.

Každý rozpadlý chuchvalec v sobě nese příběh. Skrze trusové zbytky je možné spekulovat a fabulovat (ve smyslu vyprávění příběhů a „spekulativní fabulace“; Haraway, 2016, 10) o tom, kdy tudy prošla smečka, jaká zvířata lovila, jaký prostor proměnila ve své teritorium, čím se živí, kudy vedou noční trasy. Jednotlivá vlákna trusu mohou být přeložena do narativních „vláken“ a příběhových linií. O vlčích a jejich životě je možné myslet skrze obyčejné předměty – a nejedná se pouze o trus.

Cestou nalézáme několik odhozených, zmuchlaných pet lahví. „*Vlci si s tím hrají*,“ prohlašuje Petr a ukazuje na drobné díry v plastových stěnách – plastové objekty, které fungování ekosystémů mnohdy ohrožují (mimo jiné například skrze mikroplastové částice uvolňované do půdy a vodních soustav) se pro stopaře z vlčích hlídek stávají evidencí o vlčí aktivitě. Na stéblech se občas třepotají kusy vlny, které naznačují, že na daném místě vlci možná požírali svou kořist – to někdy potvrzují i kůstky zarůstající do žluté trávy. Pozdější laboratorní analýza trusu dokáže zjistit přesnější složení potravy, ale člověk, který se naučí vidět a slyšet, znát a číst ty správné objekty, dokáže relativně plasticky „stopovat a skládat“ vlčí existenci přímo v terénu. Po několika hodinách putování a sledování Petrova stopařství si i já začínám všimnout chomáčů srsti zapletených do křovin, zmačkaných plastových „hraček“, vidím, že bílé předměty nemusí být kaménky, ale drobné obratle. Vraní hory nejsou pouze prostorem, jímž smečky probíhají – z předmětů vetkaných do terénu vyplývá, že pro vlky jsou místní lesy hřištěm i jídelnou, lesy jsou porodnice i hřbitov. Na rekonstrukci vlčí přítomnosti se nepodílí pouze finální analýza provedená v laboratoři, ale také stopování, „materiální vyprávění“ skrze drobné objekty skryté v terénu. A kvalita tohoto stopování závisí na tom, zda se stopař dokáže stát součástí sympoietického systému, zda si dokáže osvojit „vtělenou imaginaci“.

2.3 Translace vystopovaného

Škrábeme se do příkrých kamenitých strání. Nabízí se z nich výhled do rozlehlého údolí, kterým jsme prošli. Na kmenu drobného buku je šedavou páskou připoutána fotopast. V dané

oblasti je nainstalováno sedm podobných fotopastí, jejichž výběr zajišťuje Hnutí Duha. Kromě nich se na této straně hranice nachází také fotopasti polských organizací. Přibližně dvaceti-centimetrová krabička v khaki barvě v sobě skrývá čidlo detekující pohyb. Pokud se před čidlem něco pohne, digitální fotoaparát uvnitř zařízení pořídí fotku a po jedné sekundě se spustí i video.

Petr z batohu bere tablet, fotopast vyjímá z držadla a doluje z ní microSD kartu. Po chvíli tablet načte záznam. Petr zvědavě prohlíží, co fotopast za poslední měsíc ukořistila. Projíždí prstem po displeji. „*Hm... prase...*“, mumlá a cloní si rukou, protože ve slunečním světle není obraz na displeji příliš zřetelný. Pak předává tablet dál, abychom se mohli také podívat. Za okamžik se zařízení dostává ke mně. Některé fotografie jsou černobílé (focené v noci), jiné jsou v barvě. Fotografie často zachycují jen končetiny, záda nebo abstraktně vyhlížející část osrstěného živočicha. Jsou to fragmenty těl, z nichž se musí odvozovat, jaké zvíře před fotoaparátem prošlo. Není ale příliš náročné rozpoznat lišku, srnce, jezevce, veverku a obří hlavu divočáka, který nejspíš očichával objektiv. Na černobílém videu se pohybují jakési skvrny. „*Musíš mít trochu fantazii*“, říká Petr. Video je potřeba interpretovat, je nutné vycvičené oko, které rozpozná, jakému zvířeti odpovídá velikost, způsob pohybů, tvary těla. Běžné jsou tedy zvolání typu: „*Ted' se tam něco mihlo*“, „*Muselo to jít tudama*“ (rekonstrukce možné trasy zachyceného zvířete) a debaty o povaze siluet. Fotopast s ID 140 do fotografií zaznamenává (vlevo dole), zda byl snímek pořízen v noci či ve dne, zda se jedná o barevnou nebo černobílou fotografii. Na jednotlivých obrázcích se zobrazuje také čas a datum. Žádný vlk ale na záznamech není. Petr záznamy zkopíruje do tabletu, z fotopasti vydlabe staré baterky a založí nové (osm tužkových baterií). Poté zasune zařízení do držáku na pásce a podívá se na strom, který poskytuje fotopasti stanoviště. „*Až vyrostou listy, tak bude víc zamaskovaná*.“

Proces stopování, který využívá dynamiku sympoiетických systémů, závisí do značné míry na specifickém typu senzuałní praxe. Stopař zapojuje nejenom své odborné znalosti, ale také zrak, sluch, hmat, čich... V závěrečné fázi stopování musí být ovšem komplexita a senzualita takové činnosti přeložena do podoby standardizovaných dat. Podobně jako farmář spolu-vytváří senzuałní modus ovčí existence i její administrativní podobu, musí stopař přeložit senzuałní skutečnosti do administrativního modu. Jak ukážu v následující kapitole, během překlada dochází k redukci skutečnosti, ale v rámci stejného procesu i k její amplifikaci, takže se některé kvality vytrácejí, aby se ovšem jiné mohly posílit či objevit (Latour, 1999, 71). Terén lesa musí být sice redukován na mapu s body GPS a trus je standardizován skrze tabulky o nálezu, nicméně tím může být dislokován do laboratorních mrazáků – stává se porovnatelným s desítkami dalších trusů. Audiovizuałní materiál z fotopastí vykrajuje z aktivity vlků jeden jediný moment, z padesátikilometrové vzdálenosti, kterou vlci překonají každou noc, zůstává několik metrů, které pojme objektiv; z vícečetné smečky zůstává na rozmazaném snímku někdy jen pár jedinců – ale tato ztráta je nahrazena právě dojmem „nepolapitelnosti“, enigmatičnosti, divokosti, která romantizuje obraz vlka a napomáhá jeho oblíbě i ochraně. A zatímco zemědělci shromažďují materiály o potrháných ovčích, aby vymohli povolení k odstřelu, Vlčí hlídky evidují data o výskytu vlků (tedy *pohyb smečky* přeložený do formy vědomostí skrze kosti, stopy, křik havranů, trus a skrze chlupy) především kvůli ochraně vlků před pytláky a kvůli rozšíření expertních dat. Stopování přeložené do podoby „dat“ ztrácí ze své lokálnosti, multiplicitní povahy, umenšuje se partikulárnost a do určité míry také specifická materialita dané praxe. Na druhou stranu taková data získávají schopnost být porovnávána napříč časem i prostorem, standardizací se stávají také „mobilnější“: mohou cirkulovat v odborných textech, médiích, dokonce i v podomácku vytvořených prezentacích místních farmářů.

2.4 Sympoiетické variace

Specifika různých sympoiетických systémů mohou pomoci k pochopení situace na Broumovsku, a to včetně „sociálních“ konfliktů, které se zde objevují. Místní konflikty na Broumovsku bývají vysvětlovány střetem mezi kulturou (pastevci) a přírodou (vlci), případně

dalším dualismem, a sice dichotomií mezi venkovem (pastevci) a městem (ochranáři); využívá se vysvětlení prizmatem identit – lidé z venkova versus vědci z města; farmáři, kteří znají krajinu versus aktivisti, kteří místní krajině nerozumí apod. Identitám bývá připisován ontologický status.

Lidé, s nimiž jsem se během výzkumu setkal, se ale nelišili radikálně v tom, zda znají lokální krajinu, odkud pochází, jaký typ vzdělání získali. Vůdce Vlčích hlídek sice studuje vysokou školu, ale pochází z jedné vesnice na Broumovsku; někteří farmáři se narodili a vystudovali v Praze a na Broumovsko se přistěhovali. Rozdíly jsou spíše v tom, do jakých sympoietických systémů jsou aktéři zapojeni. Pastevci tvoří sympoietické systémy, do nichž náleží ovce, pastviny, ale také dotační systémy. Krkavci a vlci jsou *narušením* těchto „spoluvotřících“ systémů. Vlčí hlídky situačně náleží do odlišných sympoietických vazeb, kde vlci a krkavci nejsou narušitelé, ale naopak nezbytní spolu-tvůrci. Diference jsou situační a relační, vztahové: stopař se v dynamice sympoietického systému „stává někým jiným (a s někým jiným)“ než farmář v sympoietických systémech ovcí, pastvin, dotací.

Odlišný je rovněž *výsledek* této společné práce: zatímco farmář se účastní tvorby, jejímž výsledkem jsou mléčné produkty, podoba tělesné konstituce ovcí (křížení), maso, ale i hladký průběh narození jehněte a jeho zapojení do stáda, stopař se spolu s havrany, stopami, fotopastmi, kostmi, trusem (etc.) podílí na překlada vlčí existence do takové podoby, která bude standardizovaná a použitelná k ochraně vlčích smeček (což posléze může pomoci také havranům, stádům býložravců, a hypoteticky také krajině zasažené klimatickými transformacemi). Konfliktní situace nemají zdroj v dichotomiích příroda/kultura, město/venkov, odborníci/farmáři, ale spíše pramení v situačních asociacích: s kým se aktéři propojují, kým se stávají a co vytvářejí.

2.5 Jak vytvářet psa

K výše zařazené pasáži o sympoietických systémech je potřeba dodat následující část. Týká se prozatím netematizovaného aktéra, který je ovšem nedílnou součástí vícedruhového soužití na farmách. Na analýze toho, jak se vytváří pastevecký pes a jak se zapojuje do daného systému, se snad také vyjeví další dynamiky sympoietického systému.

Stojím na zamrzlé asfaltce. Předě mnou – za dlouhým stavením – se rozkládají pozemky a mléčná farma manželů Látalových. Přes zasněžený trávník ke mně přibíhá obrovský pes. Srst pískové barvy, obrovské tlapy, ale jeho běh připomíná poblázněnost štěněte. Začne mě očichávat – ukazují mu proto dlaně, aby viděl, že v nich sice nemám žádné jídlo, ale ani žádný klacek: že mu nemám, jak ublížit.

„*To nemůžete,*“ poučuje mě trochu poplašeně paní Látalová, „*nemůžete mu dávat ruce před čumák. Bral by to jako ohrožení.*“

„*Aha,*“ leknu se a dlaně zase schovávám do kapes kabátu.

Postupně začínám chápat, jak přesná – a zároveň těžko předvídatelná – je výchova pasteveckého psa. Zahrnuje soužití s člověkem i ovcemi, časově oddělené fáze, co nejpřesnější kalibraci mezi domestikací a divokostí, mezi poslušností a samostatností. A důležitou roli v tomto procesu hrají *smysly* – koordinace a prostředkování senzuačních vjemů, skrze něž se z obyčejného psa stává pastevecký hlídač, tedy součást farmy: spolupracovník farmářů.

Šestiměsíční štěně, které ke mně přiběhlo a jehož tělo dosahuje výšky a mohutnosti odrostlejšího telete, je typ anatolského pasteveckého psa – kangal. Navzdory názvu plemene není ale žádný pes od narození hotovým „pastevcem“ připraveným na práci. Pastevecký pes se musí teprve „udělat“, jak říkají farmáři a farmářky. Někteří farmáři a farmářky na Broumovsku si po příchodu vlků pořídili právě kangaly a nyní z nich vytváří pastevecké spolupracovníky.

„Máme šest psů. Čtyři kangaly a dva kavkazy,“ vysvětluje mi paní Kulíková z Hýrova (Kavkaz je kavkazský pastevecký pes), jejíž situaci se budu více věnovat v následující kapitole, nicméně občas ji nechám promluvit i do této části textu. Její kangalové jsou staří pouze několik měsíců, ale už krátce po porodu začali žít na farmě. „Vzít si je ve čtyřech měsících, to je pozdě,“ říká přesvědčeně Kulíková a popisuje mi raný postup vytváření pasteveckého psa.

Dvoutýdenní štěně pobývá pouze s ovci, a to až do doby, než je psovi patnáct týdnů. „Štěňatům se jenom nosí žrádlo, moc jsme si jich nevšímalí. Pes si totiž vybere, na co se naváže,“ zdůrazňuje Kulíková. Psi se musí „navázat“ na stádo, které budou v budoucnu vnímat jako své vlastní, a tedy jej ochraňovat. Proto je kladen takový důraz na vztahové asociace, které se vytvoří mezi psy a dalšími obyvateli farmy.

Pes by měl považovat ovce za svou smečku – a samotný pes se zároveň stává jednou z ovcí. Stejnou taktiku používají Látalovi. Jejich čtyři půlroční kangali bydlí s ovci přímo v ovčíně. „Aby to byla jejich rodina,“ říkají, „musíte prostě zajistit, aby stádo vzali jako svou rodinu. A když je to jejich rodina, tak to budou chránit. Jak na to někdo šáhne a je cizej, tak jdou po nich. To je jedno, že je to ovce, prostě je to jejich smečka. A ovce si zase zvyknou na psy. Jak se narodí jehně, tak pes to jehně olíže – a pak jsou na sebe zvyklí.“ Tímto sdílením prostoru a času vzniká vazba – ale také sdílením vjemů. Psi si uvykají na pach ovcí, na zvuky, které vydávají, na chuť jejich kůže. Čerstvě narozeného jehněte, kterého se dotknul farmář, pes a další ovce, takového jehněte se nesmí jen tak dotknout nikdo jiný. Vyjednávání doteků/odstupu tedy začíná od raného věku štěněte.

Učí se ale rovněž rozpoznat chuť a vůni ovčí krve jakožto krve, která v nich nesmí vyvolat dravost. „Musí to být opravdu pes od ovcí, ne nějaký pes z gauče – ten by tu ovci zabil taky. Pro něj je to žrádlo,“ říká Látal. „Problematické momenty jsou během porodu. Je tam totiž krev,“ zmiňuje Kulíková jednu ze situací, kdy musí lidé přerušit distanc a zasáhnout do soužití štěněte a ovcí. Štěňata v tomto tvárném věku stále lavírují mezi vazbou ke stádu a loveckými reflexy, které pach krve snadno rozdráždí.

Je nutné do jeho výchovy zasahovat, ale jen ve vhodné míře. Při přílišném kontaktu s lidmi by se pes „navázal“ na lidi; při absenci zásahů by se nenaučil, kde je cíl a hranice jeho agrese. Farmář musí vyvažovat blízkost psa a ovcí, kterou občas kombinuje s izolací. „Byly mu čtyři měsíce,“ pokračuje Kulíková ve vyprávění o jednom ze svých kangalů, „a začal beranům trhat vlnu. Nejde ho tam šoupnout, musíte ho hlídat, případně ho na nějakou dobu dát do kotce. Případně k němu dát dominantnější berany, kteří se nenechají. Kdyby ho člověk nechal jen tak, ty berany by třeba i udělal.“ (tedy zadával).

Razantní lidské zásahy ale nesmí psa „zlomit“, musí zůstat sebevědomý. Stejně tak by jej mohl vyplašit příliš brzký střet s vlky. Štěně totiž může prozradit už jen samotný zvuk jeho štěkotu, kvůli němuž vlk pozná, že u ovcí hlídá nedospělý pes. „Když tam pustíte mladého psa, tak vlk pozná, že je to mladý pes, který nemá zkušenost. Vlk to pozná už jen podle toho, jak pes štěká. Já, když koukám v noci z okna a vidím, jak jde čtyři, pět vlků až k ovčínu, tak ty malý nemůžu pustit. Pes, který teď dostane nakládačku, nebo ho dorvou, tak je zničený, už tam nepůjde. On musí být sebevědomý, dorostlý, musí si věřit. Pak takový pes funguje,“ popisuje mi paní Látalová.

To je také důvod, proč doporučení na ochranu stád ve formě „pasteveckého psa“ nebude – alespoň pro jejich vlastní farmu – fungovat ještě několik dalších měsíců. Dokončení „tvorby“ vlastních kangalů odhadují na dobu, kdy psům budou tři roky. „Trvá to třeba rok, dva, než je hotovej,“ nabízí optimističtější odhad Kulíková.

„Hotový“ pes zná své ovce a své lidi. Jeho úkolem je samostatně vyhodnocovat situace a v případě ohrožení být nebezpečím pro všechny ostatní. „Oni poznají, když dochází k útoku. Oni nechtějí hned někoho zabít, ale vyhodnotí, že někdo chce ublížit stádu. Jak můžu mít na agresivního vlka neagresivního psa? Jsou to tvrdí psi, co se rozhodují sami. Je to v podstatě nebezpečné zvíře. Za normálních okolností bych si pořídila třeba jen jednoho. Nehodí se do téhle společnosti a my to víme, ale co máme dělat – když nám vlk zadává ovce, tak nám řeknou, že jsme neměli zabezpečená stáda,“ kroutí hlavou Látalová a její manžel navazuje:

„Jak mám ohlídat lidi, co lezou do ohrad, nebo půjdou s vlastníma psama? Když pes začne štěkat a vy jdete pryč, tak dobrý, ale když pokračujete dál, tak může nastat takový útok, že se všichni budou divit. Žádný pes, pokud není vycvičený jinak, nehoní lidi, ale když jdou lidi k ovečkám, tak je to jeho stádo a myslí si, že mu je jdou sebrat. A jak mám psovi vysvětlit, že je v Čechách, a navíc ještě to, že ti lidi nechtějí ovcím ublížit? To nejde. Ti psi fungují a šéfují si to.“ Pes nemůže být neustále řízen direktivními příkazy – jeho výchova vede spíše k tomu, že se stane do určité míry autonomní jednotkou v celkovém systému farmy.

V podmínkách, ze kterých kangali pochází, je toto plemeno během hlídání stád zvyklé obíhat rozlehlé a prakticky nezalidněné pozemky, přičemž se navzájem koordinují štěkotem. *„Jeden je na kopci, druhý na dalším kopci, celý den se tak povalují a zdá se vám, že nic nedělají, ale v minutě prvního náznaku útoku jeden zaštěká a dějou se divy,“* vypráví Látal. Během našeho setkání se čtyři Látalovy kangali rozbíhají po pozemcích, aby si protáhli svaly ztuhlé pobytem v ovčíně. I když pobíhají jen uvnitř pozemků a sami se samozřejmě umí vrátit, Látal se rozhodne podívat, kam přesně běželi. Nasedáme do černého hummeru a vyjíždíme po cestě na bahnitě a příkré stráni. *„Jo, pasteveckej pes se dá vycvičit,“* pokračuje ve vyprávění o tom, proč se tito psi nehodí do „téhle společnosti“, zatímco auto hrabe všemi čtyřmi koly a pomalu zdolává stráň. *„Já s nima pracoval na východě. Ale to se pracuje mimo lidi! A lidi, co tam přijdou, tak vědí, že k tomu psovi nemůžou. A pes, co má zadávat vlka, to nemůže být vořech z gauče,“* spílá Látal na řešení nabízené Agenturou a Hnutím Duha – nasadit pastevecké psy do „zalidněné“ krajiny Broumovska podle něj nelze bez potíží.

„Já jsem byl v Náhorním Karabachu,“ vypráví dál Látal, zatímco se auto – nakloněné svažitém terénem – prohřabává zvlhlou půdou, *„tam měl kamarád tisíc ovcí, spoustu psů a nikoho to nezahryzlo. Když člověk zbytečně neleze k ovcím, tak mu neublíží.“* Ze zahraničí nepřichází pouze vlci, ale také různé typy znalostí, jak se vlkům bránit. Někteří farmáři mají vlastní zkušenosti z jiných zemí, které poté předávají svým sousedům a po kraji tak kolují různé typy a doporučení. Kulíková například odkazuje na známého, který pracoval na slovenských pastvinách: *„Pan Bahula říkal, že na medvěda stačí jeden pes, na vlka musí být dva psi. Vlci totiž mají různé finty, jak psa odlákat.“* Látal – zatímco kormidluje černé vozidlo a rozhlíží se na všechny strany po svých psech – přeskakuje od broumovské situace ke svým vzpomínkám na Slovensko, Karabach, Turecko. Skáče po imaginární mapě pasteveckých zkušeností a vypočítává: *„Třeba v Turecku počítají na jednoho vlka dva psy. Protože je vlk agresivnější, je vyběhanější. Pes má menší šanci, leží u baráku, neběhá třicet kilometrů denně. To je jako když se potkáte se stejně starým boxerem, co boxuje od šesti let. Taky musíte být aspoň dva, abyste měli šanci. Karabach, Arménie, Turecko, kde jsem byl, tak měli smečky dvaceti psů. A teď si to představte v našich podmínkách! Ti jezídové mají stany a kolem třeba těch dvacet psů. Ale ty psy nikdo moc nekrmí. Ti se krmí tak, že si chytanou srnku, což tady absolutně nejde,“* láteří, zatímco volným tempem křížujeme černobílou krajinu bahna a sněhu.

Přenos znalostí je ale záležitost také samotných psů. Schopnost uhlídat stádo zestárly pes předává štěněti. *„Pes zestárne a musíte připravit dalšího. Pes není stroj, nemůže pracovat pořád. Nemůže být pořád v pracovním procesu,“* naznačuje Kulíková, proč musí být mezi psy kontinuálně předávaná schopnost pečovat o ovce. *„Oni se to učí mladej vod starýho,“* shrnuje Látal a mžourá skrze přední sklo do jednoho z údolí, *„jako ty srny. Geneticky ještě nejsou připravené na vlky. To až tak po čtyřech generacích. A se psy taky. Přivezete pět psů, z toho vám vyjde v dospělosti jeden, dva. Na východě to vybírají tak, že posadí borderky, řeknou: zastřelit, zastřelit, zastřelit, tuhle nechat. Oni nebudou něco krmit jenom proto, aby to měli na gauči. Na to nemají peníze. Naši psi teď stojí 12 tisíc měsíčně za krmení, to je jak auto na leasing,“* říká a zvyšuje rychlost hummeru, *„rýží nesmí, jen maso a nejlepší granule. Ale my to do toho vrazíme,“* vzdychne si. Na krajinu padá tma a kangali nikde. *„Oni přijdou,“* zhodnotí a ukončuje svou výpravu napříč pozemky, Karabachem, Tureckem i psími geny. Vracíme se na statek.

Pastevečtí psi, jak zjednodušeně ilustruje i příhoda s pátráním po kangalech, jsou víceméně nezávislou sítí, jedním ze systémů, který se propojuje s dalšími systémy, které působí na farmě (ovčí stádo, vztah farmáře a ovcí, vytváření administrativních ovcí). Nicméně jejich

působení nelze centrálně ovládat. Farmář je v některých situacích spíše jejich spolupracovník či vyjednávač než autoritativní vůdce.

Broumovští kangali jsou do jisté míry v podobné situaci jako vlci, s nimiž budou v následujících letech zápasit: jako by se „nehodili do zalidněné krajiny“, ale přesto se s nimi musí místní sžít. Oproti vlkům, které na Broumovsku „někdo vysadil“ (oblíbená teorie kolující v regionu), jsou ovšem kangali dováženi samotnými farmáři. Vlci tak nepřímo způsobili obohacení Broumovska o další živočišný druh (kangali nejsou v Česku běžné plemeno, první fena byla do Česka dopravena teprve v roce 1998; moloss.cz, 2016).

Psi na farmě pak podstupují proces transformace skrze své zapojení do sympoietické práce: stávají se „ovcemi“ i spolupracovníky farmářů, zároveň v sobě přidrží agresivitu, kterou musí „zapínat“ ve vhodnou chvíli. Nejenom zrakem, ale také skrze chuť (ovčí kůže), čich (pach lidí, vlny, krve), hmat (doteky „ostatních“ ovcí a farmářů) i sluch (povely, bečení) se učí být situačně divokými i krotkými, bojovníky i ochránáři.

A mezitím se nad celou touto procedurou vznáší nejistota, zda se pes „povede“. *„Nemáte to kde vyzkoušet,“* říká Kulíková. *„Já jsem je jednou vzala aspoň do ZOO. Přišli jsme k výběhu s vlky. Jakmile je uviděli a ucítili, hned se kangali naježili,“* dodává a se snahou o optimismus pokývá hlavou. Pastevecký pes není zboží, které lze koupit, jedná se o výtvar společné a komplexní spolupráce člověka, ovcí, samotných psů, ale také vlků, i když třeba jenom těch ze zoologického výběhu.

Etnografický výzkum stopování a „tvorby psů“ a zapojení konceptů sympoietických systémů a „mimetické empatie“ v nových kontextech mi umožnilo analyzovat další způsoby vícedruhové koexistence. Stopaři z Vlčích hlídek se účastní interakce mezi živočichy, adaptují stopařské postupy na aktuální transformace ekosystémů, součástí stopařského procesu jsou také materiální stopy (kosti, trus, chlupy) a jejich „čtení“. Stopaři musí kombinovat využití technologií, vlastní odborné znalosti a pozornost zaměřenou na sensorické vjemy kvůli tomu, aby mohli napodobovat aktivity vlků a dalších živočichů v terénu: stopař musí situačně myslet a jednat jako jiný živočišný druh. Postupy „mimetická empatie“ totiž umožňují modelovat a sledovat trajektorie vlčích smeček. Bez kooperace s více-než-lidskou sítí by nebylo možné shromažďovat zmíněnou evidenci o vlčí přítomnosti. Důkazy vytvořené v terénu jsou poté přeloženy do standardizovaných dat v počítačových databázích, které rozšiřují lidské vědění o broumovských smečkách a napomáhají k jejich ochraně. Stopování je specifickým způsobem vícedruhové interakce, která nejenom produkuje evidenci o přítomnosti vlků, ale spolupodílí se na způsobu existence vlčích smeček na Broumovsku.

Během stopování se musí lidský stopař zapojit do lokálního „sympoietického systému“, který nemůže být zcela kontrolován z jednoho centrálního bodu. Na takovém systému se totiž podílí havrani i vlci, konkrétní krajinné prvky i signály satelitu, a v neposlední řadě rovněž materiální objekty. Do specifického typu sympoietického systému jsou ale zapojeni rovněž pastevcí.

Chod samotné farmy není absolutně pod kontrolou lidí, jak jsem ukázal v první kapitole, nicméně se jedná o výrazně centralizovaný systém – oproti tomu například „výcvik“ pasteveckého psa je procesem, jehož průběh zůstává otevřen vícero vlivům a činitelům, do hry se dostávají další více-než-lidské systémy (kupříkladu sensorické vzorce ovčího stáda), farmář nemůže tento proces zcela ovládat. Lze do něj sice občasné zasahovat, jindy je ale nutné naopak zůstat pasivní a nechat působit efekty, na něž lidé nemají přímý vliv. Podstatným způsobem mezidruhové koexistence na Broumovsku je proto právě tato choreografie lidské přítomnosti/absence uvnitř necentralizovaných sym-poietických systémů, rozličné strategie napojování se na tyto systémy a ovlivňování/pasivní sledování jejich vlastní dynamiky.

3 Převzetí kontroly

3.1 Transformace: rozdělení krajiny, dohled a obchodní „predátoři“

Jak bylo naznačeno v předchozích kapitolách, příchod vlků na Broumovsko proměnil praxi místních farmářů. Způsob chovu musel improvizálně upravovat také starosta Michalovic Karel Rosný. Rosnému je šestapadesát let a je jedním ze tří michalovických chovatelů, kteří se pastevectvím živí na „plný úvazek“. Na osmatřiceti hektarech chová Rosný v certifikovaném ekologickém režimu přibližně 150 ovcí, francouzské masné plemeno Berrichon du Cher. V březnu ale začnou ovce rodit a počty se navýší až na 350 kusů. Část rozpočtu farmy pokrývají i dotace za způsob farmaření, který pomáhá chráněné krajině.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Rosný se už několik měsíců angažuje v „boji proti vlkům“. Sepsal a na stránky obce umístil rozsáhlý text, v němž vysvětluje, proč by měl být povolen odstřel vlků. Vlci jsou podle něj odvěcí nepřátelé lidstva, lidé nikdy nežili „s“ vlky, naopak se jim celá staletí snažili ubránit. V současné době vlci ohrožují živobytí farmářů, píše v manifestu Rosný, těch farmářů, kteří „obhospodařují“ místní krajinu, „dělají ji hezkou“ a navazují na tradici benediktýnů, kteří se starali o zdejší přírodu. Rosný udržuje také čilou emailovou korespondenci s farmáři z několika evropských zemí (např. Německo, Francie, Švýcarsko) a vyměňuje si s nimi čerstvé informace o evropské vlčí populaci a o vývoji evropské legislativy týkající se farmaření v oblastech, kde vlci žijí ve větším množství. Na obecním úřadě mi ukazuje tlustou složku, kam si zakládá všechny zajímavé a důležité informace týkající se vlků. Články, fotografie, emaily – každý podstatný text vytiskne a založí do šanonu (s překvapením si všímám, že v dokumentaci se nalézá také vytištěná verze emailové komunikace mezi Rosným a mnou samotným). Rosným ovšem svůj „odboj“ proti současné legislativě přenáší také do vyšších politických rovin. Den před naším prvním setkáním byl na jednání v Parlamentu, kde se snažil zastupovat farmáře, jimž vlci v minulosti napadli stáda.

Celý problém Rosný rámuje jako kulturní konflikt mezi „městem“ a „vesnicí“: od drsné reality odtržené centrum není schopno pochopit farmáře žijící na periferii republiky, zmiňuje představu místních o „rozdělení společnosti na venkov a město a odtržení pražských intelektuálů od reality“ (emailová korespondence, 2018). Vedle vlků, ovcí, farmářů a politiků ale začal vystupovat a pevnějších rysů nabývat ještě jeden aktér – nečekaný, na první pohled nepatrný. Tímto aktérem, který podle Rosného narušuje farmářskou praxi na Broumovsku, je obyčejný plot.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Rosný se před příchodem vlků domníval, že má dostatečně vyřešené ohraničení svých stád. Pozemky obehnal svařovanou sítí na železných tyčkách zabetonovaných v zemi. Ostny plotu nahore seřízl, aby si o ně nepotrhalo břicho srny, které jej mohou bez větších potíží přeskočit, protože plot měří pouhý jeden metr. Takové oplocení je specifickým způsobem porézní: ovce sice udrží na pozemku, ale zároveň umožňuje migraci různých typů zvířat napříč oplocenými pozemky. Pod spodní hranou plotu mohou prolézat lišky, zajáci a jezevci, kterých se v okolí pohybuje vysoké množství, a kromě srn mohou plot přeskakovat také mufloni. „Až jsem se bál, aby mi neotrkali ovečky,“ poznamenává Rosný, ale pak dodává: „I když mufloni jsou teď v prdeli, to byli první oběti těch vlků.“ Rosný do tohoto typu ohradníků investoval „statisíce ze svého“, jak sám říká, protože preferenční dotační body jsou určeny pouze pro žadatele pod čtyřicet let věku. Jak ale Rosný zjistil před dvěma lety, pro vlky nepředstavuje metrový plot

zásadní překážku: „Vlky jsme několikrát vyháněli přímo z ohrady, byli vevnitř, tak jsme na ně s manželkou běželi.“ Aby zabezpečil svá stáda, musel se proto poohlédnout po jiném ohrazení.

Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, tedy organizační složka, která se specializuje na praktickou a odbornou péči o chráněné krajinné oblasti, maloplošná chráněná území a ptačí oblasti, doporučuje několik typů „preventivních opatření“ proti vlkům (inspirovaných z oblasti německé Lužice a Beskyd). Mnohdy se jedná o opatření typu „ohradník v kombinaci se psem“. Ve svém informačním materiálu „Vlk obecný. Náš staronový soused“ (2018) doporučuje AOPK ČR tato opatření:

- 1) Ochrana elektrickým ohradníkem, případně pevnou ohradou (ovšem v kombinaci s elektrickým ohradníkem a pasteveckým psem). Síťový elektrický ohradník by měl dosahovat 90 centimetrů, ideálně však 110 až 120 centimetrů.
- 2) Páskový elektrický ohradník – tento typ oplocení by měl být tvořen minimálně pěti pásy, přičemž tři spodní by měly být od sebe vzdáleny maximálně 20 centimetrů, ostatní mohou mít až třicetcentimetrové mezery. Také páskový elektrický ohradník je doporučeno kombinovat s pasteveckým psem.
- 3) Pevný drátěný ohradník – měl by být vysoký 120 centimetrů, nejlépe však až 140 centimetrů. Páska umístěná dvacet až třicet centimetrů nad ohradníkem „opticky brání přeskočení ohrady“. Dvacet centimetrů nad zemí je doporučeno umístit elektrický drát (s minimálním napětím 2500 V), který znemožní podhrabání. Podhrabání může zamezit také pevný drátěný ohradník, který je zapuštěný minimálně 50 centimetrů pod zem, případně drátěné pletivo, které navazuje na ohradník v úrovni země.
- 4) Zradidlový (fladrový) ohradník – zradidlo je pruh červené látky. Na laně jsou tyto pruhy umístěny maximálně 50 centimetrů od sebe a dosahují až k zemi, případně několik centimetrů nad ní. Dolů se přidávají dva elektrické dráty (proti podhrabání) a pásy nad ohradníkem odrazují od přeskočení. Bez těchto přidávaných opatření lze zradidlový ohradník používat jen měsíc nebo dva měsíce – pak si na něj vlci přivyknou.

Detailní a precizní popisy plotů nicméně silně kontrastují s farmářovou vlastní zkušeností. „*Jak to závisí na elektrině, tak se snadno přeruší proud, spadne na to větev, vždycky je tam šance, že se něco pokazí,*“ kroutí hlavou Rosný. „*A navíc si představte: je bezměsíčná noc, fouká vítr, ovečky ucítí tu šelmu a nebudou respektovat nějakou síť. Jeden farmář, pan Fila, si od ochranářů půjčil tuhle síť, ale ovce s ní pak běhali po Adršpachu na náměstí, protože se na to navlíknou a ještě se můžou oběsit. A normální ovčácký pletivo, to drátěný, tak to zase podlezou divoký prasata nebo to shrnou a rejou si tam,*“ zapojuje Rosný do úvah o oplocení ještě další obyvatelé zdejší krajiny. Především jsou podle Rosného tato opatření nepraktická z hlediska průchodnosti krajiny: pokud by měl mít každý český farmář takto zacelené pastviny, přerušil by jimi migrační trasy mnoha zvířat. Neprostupný ohradník tedy Rosný odmítl a pátral po jiném řešení.

V počítači na obecním úřadě má uloženou studii, která vyšla roku 2013 v časopise *Applied Animal Behaviour Science* pod názvem „Farm characteristics in Slovene wolf habitat related to attacks on sheep“. Tuto studii nejspíš obdržel v rámci korespondence se zahraničními farmáři. Článek shrnuje výzkum slovinských farem, které spadají do vlčího habitatu. Výzkum se uskutečnil v letech 2008 až 2010. Mediánový průměr oplocených pastvin činil 2,7 hektaru, na nichž se páslo (opět v mediánovém průměru) 93 ovcí. Během tří let zaznamenali 288 útoků, nejčastěji v květnu a říjnu. 78 procent útoků se uskutečnilo v noci. Mediánový průměr činil čtyři zabitě ovce během jednoho útoku. Z výzkumu vyplývá, že průměrná výška použitých oplocení byla 115 centimetrů, ať už se jednalo o farmy, na které vlci útočili, nebo farmy, jimž se vlci vyhnuli. Elektrické ploty a pastevečtí psi se podle studie prokázali jako „neúčinná“ opatření. Nefungují jako prevence a nesnižují počet zabitých zvířat. Například ploty vyšší než 145 centimetrů mohou zlepšit ochranu stád, na druhou stranu pevnější a hůře překonatelné ploty mohou zároveň zabránit ovcím v útěku, pokud se vlk přece jen dostane dovnitř oplocené oblasti, což může vést k vyššímu počtu mrtvých ovcí. Jedním z doporučení, jimiž autoři svou studii uzavírají, je zavírání stád na noc do stájí.

Právě zahánění ovcí po soumraku zvolil Karel Rosný jako metodu ochrany poté, co se v kraji objevili vlci. „Když jsem uviděl vlky, byl to takový zlom. V člověku se probudí pudy, protože to zvíře, které vás může potenciálně zranit nebo zabít, před vámi neuteče. Liška před vámi zdrhne, ale tohle byla konfrontace s nepřítelem, který je na stejné úrovni. Neutekl, i když jsem za ním běžel. To mi způsobilo takový tlak za krkem, který mám teď vždycky, když jdu zkontrolovat stáda,“ říká Rosný a ukazuje si na zátylek. „My jsme totiž se synem balíkovali seno a večer jsme uklízeli balíky pod střechu. Ovečky jsme měli v ohradě, padesát metrů nad náma. A nad nimi najednou vlci! Viděli dva chlapy, slyšeli, jak řvou traktory a jak jim svítí světla, ale stejně zůstali a čekali, jestli jim náhodou dáme šanci. Takže teď mám jednu vysokou pevnou ohradu, kam ovce zavírám na noc.”

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Dříve Rosný rozdělával ovce do různých stád podle potřeby a vyháněl je na pastvu (každé stádo na jinou pastvinu), kde je nechával, jak už bylo zmíněno, také přes noc. Obvykle vytvářel tři stáda: jehničky (tedy jehňata samičího pohlaví), berany a ovce (bahnice). V současné době tráví všechny ovce celou noc v jedné vysoké ohradě. Ta zabraňuje „fyzickým ztrátám“, jak říká Rosný, ale tato jediná „noční“ ohrada způsobuje také zásadní změny v dynamice Rosného farmy.

Za prvé, nastávají změny v rození jehňat. Sdílený prostor má za následek to, že se berani dostanou k ovcím, které oplodní dříve, než by bylo z farmářova hlediska potřebné. „Beran tu jehničku oprcá hned, jak to na ni přijde, třeba i v půlroce. Takže mi pak rodí třeba třicetikilová jehnička, která by normálně rodila později, nebo bych ji třeba zabil. Těhotnou ji nemůžu zabít. Plemenařina šla do kytek,“ popisuje Rosný změny způsobené „noční“ ohradou.

Za druhé, klesá přírůstek tělesné váhy ovcí. Zvyšující se teploty (především v letních měsících) způsobují, že ovce během dne vyhledávají stín a odpočívají. Napást se vyrazí teprve po soumraku, když se vzduch a půda mírně ochladí. V současné době ovšem po soumraku vypouští Rosný psy a s jejich pomocí zahání stáda naopak dovnitř ohrady, aby předešel vlčím útokům. V ohradě sice ovce mají co jíst, nicméně Rosný je nepřikrmuje senáží (tedy takovým typem siláže, která obsahuje vysoký podíl sušiny). „Lidi nebudou chtít jehněčí uměle krmené senem nebo senáží,“ vysvětluje mi. Tento nedostatek klasické potravy se projevuje na váze ovcí. Rosný jehňata váží každých čtrnáct dní a do tabulek v počítači si zapisuje „přírůstek“, tedy to, o kolik kilogramů jsou jehňata těžší. Následně si Rosný vytváří z údajů křivku, aby věděl, v kolika dnech věku může jehňata odprodat. Jehňata prodává tehdy, když váží třicet nebo čtyřicet kilo. Nyní ovšem dosahují této váhy o čtyřicet dní později než původně, tedy v době, kdy se stáda mohla pást i během noci. Například berani, kteří měli ve sto dnech života přibližně 35 kilo, váží nyní o pět až šest kilo méně. Jehňata obvykle rostou nejrychleji v prvních 100 až 110 dnech – v tomto období nabereou 300 až 400 gramů denně. Poté se jejich růst zpomaluje. Nedosažení váhy způsobuje nižší výdělky, někdy až v řádech desítek tisíc korun.

Kvůli vysoké „noční“ ohradě je navíc Rosný fyzicky vázán ke stádu: při východu slunce vyhání na pastvu, za soumraku musí ovce dostat zase nazpět. S těmito činnostmi mu pomáhají jeho psi: jeden hovawart (plemeno vyšlechtěné ze selských psů z oblasti Schwarzwaldy) a dvě border kolie. Border kolie dohlíží na ovce, hovawart dohlíží na border kolie. Zároveň ale kvůli psům nemůže Rosný svěřit svůj statek jinému člověku, když sám potřebuje na několik dní odjet – psi by tohoto člověka vnímali jako vetřelce. Ovce, psi, vlci, ohrady, tělesný růst ovcí, trh s masem – to jsou činitelé, které ovlivňují činnost Rosného nejen jako farmáře, ale také jako politického činitele. „Teď jsem byl v parlamentu, 5. února (2019, pozn. L. S.), a mluvil jsem tam proti vlkům. Druhý den mi myslivec říkal, že mi pastviny obhlížel dalekohledem a že mi kolem plotu zase kroužili vlci,“ usmívá se starosta.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Rosný sice odmítá nabízené typy oplocení a vysokou „noční“ ohradu považuje za nevhodnější řešení, ale nepochybuje o užitečnosti zmíněných ohradníků na určitých typech pozemků. Podle něj totiž „nefunkčnost“ ohrad není způsobena samotnými ohradami, ale spíše místní krajinou, do níž by měly být implementovány. „*Oni ty ploty vždycky ukazují na golfových hřištích, ale ten terén pro ovečky je už z principu často nepřístupný,*“ vysvětluje. Zdejší svahité plochy a kotáry (kopcovité terény s chudší, kamenitou půdou) navíc usnadňují vlkům jejich pokusy o přeskočení nebo podhrabání plotu.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Chráněné rezervace a památky, ale i pozemky nacházející se mezi nimi a také místní flora a fauna vyžadují specifický typ „obhospodařování“, který je finančně a časově náročný – proto jsou zemědělcům nabízeny dotace podporující vhodný způsob zacházení s krajinou. Dotace jsou podmíněné mnoha pravidly, která se vztahují například na „druhově bohaté trávníky“, a tedy na způsob seči (některé porosty je nutné kosit od jedné strany k okraji nebo z prostředka – nesmí se kosit z obou stran směrem doprostřed, aby tím nevzniklo obklíčení zvěře nebo ptactva, které se může v travinách schovávat); dotace jsou nabízeny za posečení těžko přístupných a podmáčených luk (zvaných „podmáčenky“), na něž nesmí vjíždět technika a které je nutné kosit ručně (tedy tzv. lehkou mechanizací), nesmí se mulčovat ani hnojit; dotace jsou poskytovány za zachování trávníků pastvou, přičemž je vymezeno, jak a kdy kosit, jak hnojit (např. kejda skotu, kompost; některé plochy nelze hnojit vůbec). Zvláštní pravidla se také vztahují k ochraně ohrožených druhů, kupříkladu chřástal polní je chráněn povinností zemědělců začít seč až po určitém datu; podobné podmínky vyžaduje ochrana motýla modráška bahenního apod. (Daphne ČR, 2008)

Téma ochrany broumovské biodiverzity bývá připomínáno v souvislosti s návratem vlků – vlčí populace může mít na biodiverzitu pozitivní vliv. Karel Rosný prý dostává řadu emailů, kde mu lidé vyčítají, že je „proti vlkovi“ a že tím omezuje vzácnou biodiverzitu krajiny. Podle Rosného ale škodí biodiverzitě naopak vlčí smečky. „*Vlci nedodrží doby hájení. Po nás chtějí, ať sekáme tehdy a tehdy, jsme v CHKO a bereme dotace, takže i sekání musí být podle pravidel. Zachovávají se třeba pruhy. Musíme sekat po určitém datu, protože třeba sídlí ptáci. Když vyjedeme se sekačkou, tak se to musí nahlásit myslivcům, musíme projít louky, aby tam nebyli zalehnutí srnčata nebo koloušci. A zároveň nám říkají, jak je vlk potřeba – jenže vlk žádné z těch pravidel dodržovat nebude. Tak to je přece protichůdný,*“ vysvětluje Rosný pozici farmářů, které vnímá jako „tvůrce krajiny“ a odkazuje se znovu na tradici zmíněných benediktýnů: „*Tady je to benediktýny vytvořená krajina.*“ Poté pokračuje ještě dále „do historie“: „*Tradiční pastevectví je poslední zbytek tradičního zemědělství, který tu je od vzniku civilizace. Když lidé přestali být lovci a sběrači, začali chovat zvířata, kromě obilnářství je to nejstarší tradice, co existuje. A my to děláme bez chemie, bez hnojiv, děláme to, co krajina potřebuje.*“

Podle Rosného potřebuje Broumovsko farmáře a chovatele také s ohledem na klimatické změny, jejichž dopad zintenzivňuje úbytek druhů. „*Vymírá všechno. Snižuje se počet hmyzu, drobné zvěře. Když jsem dříve jezdil na koni, tak co chvíli vyběhla křepelka, bažant. Když jsem byl malý, chtěl jsem si udělat sbírku motýlů a za odpoledne jsem jich nachytl asi dvacet. Pak jsem to zase pustil, protože jsem je nedokázal zabít, ale chci tím říct, že všeho ubývá.*“ Naše setkání se uskutečnilo pár dní poté, co médií probleskla zpráva (na níž Rosný zřejmě narážel) informující o tom, že rapidně ubývá „hmyzí biomasy“ a nastává šesté hromadné vymírání. Krajina udržovaná pastvou by pak podle Rosného mohla toto vymírání snižovat. Broumovští pastevci jsou podle něj tvůrci biodiverzity.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Největší zásah do biodiverzity Broumova by ovšem podle Rosného způsobil proces, v němž se propojují ohradníky a režim chráněné oblasti (dotací) s činiteli, které by mohla nepřímo mobilizovat přítomnost vlčích smeček. Zvýšený pohyb ovcí, které každé ráno putují na pastvu a každý večer zase zpět do ohrady, totiž poškozují travnaté segmenty, přes které stáda

prochází. „Vždycky jsou zúžená místa, přes která ty ovce honíte,“ říká Rosný. „Večer pustím psy, oni mi je seženou do toho jednoho místa. A když prší a dělám to dvakrát denně, tak vzniká bahno místo travnaté plochy. Což je zase problém kvůli dotacím. Přejde vám kontrola a řekne, tady nemáte trávu, tak za co chcete peníze? Navíc nás teď kontrolují z družice.“ Družicemi jsou míněny družice z programu Copernicus, jejichž technologie propojují zablácený pruh michalovické louky s programem Evropské kosmické agentury (ESA).

V současné době jsou zemědělci kontrolováni prostřednictvím osobních inspekcí pracovníků Státního zemědělského intervenčního fondu (SZIF). Tento fond je státní institucí, která zprostředkovává finanční dotace z Evropské unie, ale také z národních zdrojů, a která následně kontroluje, zda jsou tyto finanční podpory užívány oprávněně. SZIF má povinnost vybrat a zkontrolovat přibližně pět procent podaných žádostí na přímé platby. SZIF využívá tři typy kontroly na místě (v rámci Jednotných žádostí):

1. fyzická kontrola na místě – provádí je terénní inspektoři,
2. dálkový průzkum Země – tato kontrola neprobíhá v terénu, ale nad družicovými snímky, které jsou pořízené v daných lokalitách (tedy spíše „nad“ těmito lokalitami). Tento dálkový průzkum Země „spočívá ve zpracování družicových snímků, jejich vizuální interpretaci a kontrole údajů deklarovaných v jednotné žádosti“. Tyto činnosti jsou někdy doplněny „rychlou polní návštěvou“ – tento typ kontroly je zvolen v případech nejasností při zpracování družicových snímků,
3. fyzická kontrola na místě po dálkovém průzkumu Země.

(szif.cz, 2017)

Družice, které se věnují zemědělským aspektům, se jmenují Sentinel 2. Jedná se o jednu z kosmických komponent programu Copernicus, který je evropským programem zaměřeným na monitoring životního prostředí a bezpečnosti. V plné operační fázi je Copernicus od roku 2014. Hlavními uživateli jsou orgány veřejné správy a „tvůrci politik“. Kromě Evropské unie používají data rovněž mezinárodní organizace (např. WHO), akademická sféra, soukromé firmy a široká veřejnost. Samotný program řídí Evropská komise, zatímco jeho vývoj a provoz vesmírné komponenty zajišťuje Evropská kosmická agentura společně s Evropskou organizací pro využívání meteorologických družic. Služby Copernicus se věnují šesti tématům: území, mořskému prostředí, atmosféře, bezpečnosti, krizovému řízení a změnám klimatu. V rámci tematické oblasti „území“ jsou užívána data ze Sentinelu 2. V oficiálních materiálech je dotyčná mise popsána následovně:

„Družice Sentinel 2 jsou určeny především pro monitoring krajinného pokryvu a mapování změn v území a využití ploch. Na své palubě nesou multispektrální senzor (...). Tento senzor je prvním svého druhu, který zahrnuje tři pásma v červeném okraji viditelného spektra a jeho data jsou tak svými parametry ideální také pro monitorování vegetace a to se zaměřením na klasifikaci lesních porostů, mapování obsahu chlorofylu v listech, sledování zdravotního stavu vegetace, tvorbu vegetačních indexů nebo zjišťování vodního stresu. Využití dat těchto družic je také předpokládáno zejména v oblasti podpory krizového řízení (monitoring lesních požárů, dlouhodobého sucha aj.), v zemědělství a mnoho dalších oborech.“

(copernicus.gov.cz, 2016)

Podrobný popis družicových systémů uvádím proto, abych zdůraznil jistou symetrii dohledu na Broumovsku: objektem technologického monitoringu nejsou pouze vlní smečky. Družicové „fotopasti“ se zaměřují také na zemědělce a jejich ovlivňování krajiny. Sentinel 2 vyfotí prostor České republiky každé čtyři dny. Zatímco družicové snímky poskytují detailní mapování planety, lidé žijící v konkrétním terénu se potýkají s určitou dezorientací prostoru, který je proměňován klimatem, zvířecí migrací i aktivitami spojenými s dotačními programy. Rozbáňená mez může být vyfocena, zaznamenána a posouzena procesem Dálkové kontroly země a ve výsledku zhodnocena podle dotačních parametrů – z pohledu Sentinelu 2 a

komisařů SZIFu lze prostor snadno objektivizovat. Vyfotit, změřit, vyhodnotit. V pastevecké praxi ovšem tato stráž existuje jako chaotický prostor, jako nezamýšlený výsledek překladu lidských i mimo-lidských praxí: do tohoto prostoru se vtělují trasy ovcí, obavy z vlků i podnikatelské plány Karla Rosného.

Vlci-ploty-ovce-krajina-dotace-družice-kukuřice

Jako výsledek zmíněných situací uvádí Rosný tuto predikci: pokud kvůli ekonomické nejistotě ubude pastevců, nepromění se Broumovsko v „divočinu“ pro vlky, ale z pastvin se stanou pozemky pro pěstování kukuřice a řepky. V okolí Michalovic totiž stojí dvě „bioplynky“. Celkově jich v ČR najdeme až pět set. V roce 2017 získaly bioplynové stanice podporu evropských dotací ve výši osmi miliard (OTE. Výroční zpráva, 2017). Přesto se bioplynky potýkají s nedostatkem odpadu, který by mohly zpracovávat – kukuřice a řepka bývají proto mnohdy pěstovány přímo pro potřeby bioplynek. Řepka olejná a kukuřice setá obecně vytváří spíše homogenní prostředí, které – zejména v protikladu k travnatým porostům – nepodporuje biodiverzitu rostlin, ale ani hmyzu, zvířete a ptactva. Někteří farmáři tedy svou činnost vnímají jako ochranu krajiny před její homogenizací do podoby žlutých polí. *„Pokud tu nebude pastva, tak z pozemků, které jsou dostupné, bude kukuřice, řepka (obilí se tu nevyplatí) a to všechno půjde do bioplynek. A to se pak musí hnojit a dělat chemicky. Bioplynky shání pozemky a materiál a kukuřice je na to nejjednodušší. Jenže kukuřici bez chemie nejde dělat,“* vysvětluje Rosný, proč jsou farmáři ti skuteční „zelení“, kteří nepoužívají chemii a dle jeho slov „dělají zelenou činnost“.

Podle úředníka z místní pobočky Agentury na ochranu přírody a krajiny se tyto obavy ale nejspíš nenaplní: pro Broumovsko je charakteristický svažité terén, krajina je rozdělena na řadu menších pozemků atd. Proměna může podle něj spočívat spíše v jiném druhu zvířat, který se bude v tomto regionu chovat: místo mléčných plemen (náchylných na stresové situace, které mohou poškodit jejich schopnost vytvářet mléko) by se mohl zvýšit počet masných plemen, které jsou odolnější.

Linda Kulíková, o níž se více zmiňuji v další části této kapitoly, farmařící v okolí Hýrova, o početném odchodu zemědělců a masivnějším vysazení kukuřice sice pochybuje (*„Tady je špatná půda, kukuřice by tu nešla“*), připomíná ale řepková pole v okolí Broumova a dodává: *„Ceny pozemků tu jdou nahoru. Třikrát do roka nám chodí dopisy s nabídkou ‚odkoupíme vaše pozemky‘. Dřív nabízeli 300 tisíc, teď už půl milionu. Chtějí to jako zemědělské pozemky, ne parcely. Kdyby tu nabídku dostal našťvaný zemědělec, tak by to třeba odprodal.“*

Transformace způsobené vlky tedy vyvolávají obavy nejenom o stáda, ale také obavy ze ztráty dosavadního způsobu farmaření a ze ztráty kontroly nad pozemky v podobě družicového dohledu nebo odkoupení pozemků.

3.2 Transformace: sucho

Letní měsíce roku 2019 na Broumovsku znamenaly pro farmáře především další narušení jejich zvyklostí. Červen byl nejteplejším zaznamenaným červnem v dějinách měření (climate.copernicus.eu, 2019) a broumovský výběžek – zaplněný pastvinami a přírodními rezervacemi – se opakovaně objevoval v médiích. Ať už v podobě zpráv z farmy rodiny Šefců, která se podle novinářů obávala natolik závažného nedostatku sena, že předpovídala vybití vlastních stád, protože mnoho kusů nebudou moci z podprůměrného množství píce uživit (Rambousková, 2019), nebo třeba v rámci reportáží o projektu ekologa Jiřího Malíka, který pro místní obce vypracovává metodu, jak udržet vodu v krajině, a to i v obdobích extrémního sucha (Malík, 2019).

„Čekáme na vodu jako na smilování,“ zabručí Jaroslav Kiril, rozvážný padesátník, který se svou ženou žije poblíž Lipé. Velký, dřevem obložený dům, na jehož štítě se vyjímají jelení parohy, stojí na hranici jejich pozemků, které se za domem vypínají do strmého kopce a

vytváří vlnitý horizont. S Jaroslavem sedíme na verandě, pijeme rozpustnou kávu a sledujeme pastviny, které díky ostrému slunci působí jako vyřezané do zvrásněného terénu. Kirilovi jsou mezi místními farmáři relativně noví. „Přišli jsme se ženou s holejma prdelema,“ potvrzuje Jaroslav, který kromě farmaření pracuje ještě jako lesník, aby pokryl dluhy nastřádané za několik let – koupě těžké techniky na obrábění polí, nákup dobytka, stavba chlívů... „Teprve začínáme, děláme to tak pět, šest let. Máme relativně hodně plochy, okolo šedesáti hektarů. V okolí jsou spíš drobní chovatelé – řada lidí se k tomu po revoluci vrátila. Hodně jich přišlo v minulém desetiletí. My jsme koupili deset chovných krav, jednoho chovného býka.“

Jedná se o plemeno Aberdeen-anguského skotu, tedy „americký Angus“, jak říká farmář. Jsou to statné krávy s hnědo-rudou srstí, která připomíná červený jíl, jímž se především při dešti zbarví řada polí Broumovska. Plemeno Angus je vyhlášené masné plemeno. Pod kopcem se pomalu přesunuje několik hnědavých siluet – kravky s několikaměsíčními telaty. Kromě nich se ale na loukách a pastvách za domem, především na březích úzkého potoka, potloukají také husy a kachny, bílí králíci, několik koní. Koně tu jsou, jak se později dozvídám, především na „dožití“ – Kirilovi je odkoupili, aby tito staří a často nemocní hřebci neskončili na jatkách. Oproti kravám, jejichž koupě byla řízena ekonomickými měřítky, vnímají Kirilovi péči o koně spíše jako koňský „domov důchodců“.

„Není tam mezi husama jeden králík?“ ptám se, když se snažím rozpoznat několik bílých skvrn nakupených kolem potoka. „Jo, on tam pořád utíkal, je mu tam s nima asi líp, tak ho tam nechávám,“ mávne rukou Jaroslav. Procházíme napříč pozemky. Farmář kope do seschlé půdy, práší se z ní. „Dlouho nepršelo. V televizi hlásí, že pršelo, ale neprší.“ Hrozba destabilizace zažitého způsobu hospodaření se projevuje i v takových detailech, jakým je předpověď počasí – na predikci jako by byl stále menší spoleh, meteorologické modely se často mýlí, nelze podle nich plánovat a navíc: průměrné srážky „na Broumovsku“ mohou znamenat přeháňku u Broumova, zatímco i během „deštivého“ dne zůstává několik kilometrů vzdálená Lipá bez vody. Problémem navíc není pouze sucho, ale také odlišné rozložení toho, kdy a kolik vody spadne.

„Vysadil jsem jetel. Ten vyschnul, a pak zmoknul. Vysadil jsem ho znovu, ale v dubnu přišlo sucho a jetel znovu uschnul,“ kroutí hlavou Jaroslav. „Kamarád měl ze dvou sečí stejně jako minulý rok z jedné. Loni nebyly otavy žádný, pastvy nejsou. Jestli nezaprší, tak to bude den ode dne mizet,“ hodnotí tichým hlasem, a při pohledu na své pastviny – pokryté občasnými fleky zažloutlé trávy a vysušené půdy – se v úvahách dostává k dalším souvislostem, které jej z jeho louky u Lipé zavádí až k lesům ohroženým suchem, k zákonodárství a nakonec i k mezinárodnímu obchodu. Vzhledem ke svému lesnickému řemeslu a také erudici v tomto oboru propojuje konkrétní lokalizaci problému sucha s globálními souvislostmi.

„V lese je teď problém s odbytem dřeva. To je důsledek našeho hospodaření s lesem – lesařina přestala fungovat, když se nastavil systém výběrového řízení. První, kdo rozbil systém, byly Lesy ČR. Pronajímaly honitby za co nejvíc peněz. Rozpadly se vzorce, miniaturizovaly se honitby. Jde jen o osobní prospěch. Vydali jsme se materialistickým směrem, nešťastným směrem. Lesy se přetvořily na ‚ekonomicky výhodné‘ – jenže to není dobré na tyto změny,“ mračí se a bradou pokývá směrem k suchým částem pozemků, aby bylo srozumitelné, že „změnami“ myslí extrémní teploty a vysušení krajiny. „Jestli sucho bude trvat... kůrovec nečeká na výběrové řízení. Oni nebojují s kůrovcem – jen obcházejí mrtvolu. Cena dřeva klesá a kůrovcové dřevo se pak vozí akorát do Číny. Tam z toho vyrobí hračky a ty zase vozí zpátky sem.“

Sucho navíc nepůsobí ojedinele, jeho projevy se propojují s transformacemi z minulých let, konkrétně například právě s návratem vlků. „Dřív museli zemědělci improvizovat, když přišlo sucho. Museli přeplořit, přehnat stáda. Teď to nejde,“ ukazuje farmář na pastvu s kravkami. Na jedné straně tvoří hranici pastviny potok, z druhé strany les. Když slunce vysuší část pozemku, krávy by mohl přehnat blíže k lesu, kde je tráva více chráněna stínem a vlhkem – jenže les je nyní také strategickým místem pro vlčí smečky. Vlci z něj mohou vybíhat a lovit. Jaroslav tedy může krávy pást na louce, která je vysušená, nebo na louce, kde

je zvýšené nebezpečí vlčího útoku. Přemísťování stáda navíc ztěžuje povaha pozemků: „Mám tu meandr, soukromé cesty, pronajaté pozemky. Nemůžu je vyhánět na terasy,“ popisuje, jako by jeho možnosti farmaření byly „obklíčené“ suchem, vlky i soukromými pozemky (nedaleko jeho pastvin vlastní chatu „jeden papaláš“ a příjezdová cesta přímo protíná Kirilovy pastviny). Rozdělení krajiny na drobnější celky, tedy postup, který obvykle péči o krajinu spíše svědčí (v porovnání s rozsáhlými a homogenizovanými lány monokultur), se v dané situaci stává překážkou pro manipulaci se stády, jejichž umístění musí lavírovat mezi vyschlými oblastmi, vlčím teritoriem a do soukromého vlastnictví rozdrobenými pozemky. „Tady se rozpadlo zemědělské družstvo. Pozemky si rozdělili drobní zemědělci a taky se na to nasáli podnikatelé kvůli dotacím,“ říká Jaroslav, když se přesouváme ke kravám, kolem kterých postávají plachá telata.

Foto: Lukáš Senft, 2019.

Manipulaci se stádem ovlivňuje také administrativa. Pokud se nějaký „kus“ skotu narodí nebo přesune, musí se takový úkon hlásit prostřednictvím úředních procesů. Proměny způsobené

suchem ale způsobují nové jevy. A tyto jevy vytváří nové střety mezi lokalizovanou péčí o zvěř a administrativní praxí.

„Podívejte,“ říká mi farmář a přistupuje k jednomu z telat, které se klepe na ještě stále slabých nožkách. Vysvětluje, že každé tele se musí do několika dnů od narození označit dvěma plastovými ušními značkami – jedna značka do jednoho ucha. Uši se musí proděravět a připevnit do nich značka. Do té doby musí chovatel zabezpečit, že i když tele nemá označení, musí být možné zjistit jeho totožnost a zvíře nesmí opustit hospodářství, ve kterém se narodilo (cmsch.cz, 2020). Nicméně v období extrémních teplot nastává problém. Během teplých měsíců se rány v uších hojí pomaleji, což vede k častému zanícení ran, a tedy k nebezpečí, že do mokvajících kůže naklade vajíčka hmyz. Jaroslav proto musí každé ráno vstávat časněji, obejít každé tele, omýt jim rány a vydezinfikovat je.

Tělo skotu se tak stává událostí–místem, do něhož se vtělují dvě odlišné praxe, zapisují se do zvířecího těla a navzájem se v něm proplétají. Senzuální činnost farmáře (zavedení plastové značky) vychází z administrativního režimu chovatelské péče: farmář musí tele označit abstraktním údajem, který má zároveň materiální nosič. Administrativní záznam o teleti má přitom hmatatelné důsledky – číslo se transformuje v mokvajících ránu. Senzuální a administrativní praxe vytváří v rámci extrémních teplot novou situaci. Ta vede k novým činnostem vykonávaným přímo na pastvinách (omývání mokvajících uší, dezinfikování, odstraňování mušičích vajec z uší telat) a nepřímo také kurčité nedůvěře farmářů ke kompetenci úředníků.

Sám Jaroslav to ilustruje žehráním na to, že „za komunismu se zpřetrhaly vazby“ lidí a krajiny, potomci hospodářů často neměli odvahu a znalosti, aby po roce 1989 obnovili rodinnou tradici a pečovali o krajinu z pozice těch, kteří místní terén a zvěř znají. Propast mezi lokální péčí a „úředníky z města“, kteří ke krajině nemají vztah a nedisponují dostatečnými znalostmi, bývá mezi farmáři často zdůrazňována. Například Látal vidí problém v tom, že zemědělské rodiny se během „komunismu“ rozpadly, takže nyní působí na úřadech lidé, kteří mají pouze teoretické vzdělání, ale nikoli praktickou zkušenost nebo příbuzenské vazby na farmáře, které zákony a vyhlášky přímo ovlivní: *„Tady to státní úředníci nikdy nedělali. Ve Francii sedí na úřadě syn nějakého farmáře – ti synové byli třeba tři, jeden převzal farmu, další sedí na dotacích. A on ví, že některá pravidla jdou plnit, jiná moc ne. Když prší, tak nemůžete vozit hnůj, i když byste ho vozit měli. Máte daný, že třeba do patnáctýho června osečete nějakou louku, ale když prší, tak tam prostě neuděláte seno. Ale tady v Česku přes tyhle pravidla nejede vlak. Tady neseď ti, co tomu rozumí, v životě to nezkusili. (...) Chodí nám sem radit, co mám dělat, jak máme dělat ohrady. Lidé z měst jsou odloučený od reality.“* Nejedná se přitom o pouhé nadávání na byrokracii – například paní Látalová zdůrazňovala, že zatímco podle její zkušenosti fungují kontroly v zahraničí spíše jako poradní orgán, úřední návštěvy v Česku pro ni figurují jako stresor: *„... tady mě vždycky bolí žaludek, když má přijít kontrola, člověk neví, co na něj vytáhnou.“* Zatímco u ovcí na farmě Látalových hrozí, že jejich mléčná produkce poklesne kvůli stresovým faktorům způsobených vlčími útoky, samotní farmáři popisují obavy ze stresujících kontrol jako ztělesněnou bolest uvnitř vlastního těla.

Transformace jevů do různorodých modů (administrativních, mediálních apod.), které zesilují rozkoly mezi jednotlivci a skupinami, tematizuje také Linda Kulíková, která s manželem a dětmi žije na farmě v Hýrově. Sucho totiž nezpůsobuje nestabilitu pouze v terénu, ale také v mezilidské interakci, když někteří sucho řeší téměř na každodenní bázi, zatímco jiní problém banalizují: *„Spousta lidí si to neuvědomuje, voda jim teče z kohoutku,“* porovnává Kulíková svou zkušenost s vysušenou krajinou s představami svých přátel z větších měst. Kulíková přitom žila a vystudovala v Praze, farmaření se začala věnovat teprve po studiích, když se s manželem odstěhovali z města. *„Známi z Brna mi říkají: no jo, my si to neuvědomujeme z toho facebooku. Z internetu má člověk dojem, že všichni myslivci jsou ožralové, zemědělci si jenom stěžují. Když ti kamarádi vidí, kolik to stojí práce, aby si člověk udržel na pozemku vodu, tak o tom začnou přemýšlet jinak. Možná to (problém se suchem, poznámka L. S.) lidem dojde ve chvíli, kdy v obchodě nedostanou ovčí jogurt.“*

Teplý a suchý duben 2019 byl destabilizační také v okolí Hýrova, kdy podle Kulíkové „nepršelo vůbec“. Oproti loňskému roku, kdy byla sice pouze jetelo-travní senáž, kterou ale bylo možné uskladnit do zásoby, a něco přepustit také známým, musí letos Kulíková dokupovat píci z Polska – alespoň ceny se prý prozatím nezvyšují. Letošní sklizeň nemohl prodávat ani souseď Kulíkové, přestože mu volali zájemci i z okolí Prahy, a to ještě předtím, než vůbec trávu posekal. Komplikované shánění krmiva má navíc důsledek ve zdražování jehňat, což ztěžuje jejich prodej. „*Nebýt dotací, tak se to nevyplatí,*“ dodává k tomu Kulíková poněkud smířlivěji na adresu úředních postupů. Kulíková proto zakoupila polského sena raději víc – něco Kulíkovi uskladní na příští rok, něco případně prodají. Z Polska tak nepřichází na Broumovsko pouze vlci, ale také zásoby sena jakožto adaptační opatření na stále se intenzifikující ekologické proměny.

Kulíkovi, kteří chovají 30 ovčích matek (východofríské mléčné plemeno), šest koz a koně, ale zavádějí i další adaptační kroky, kterými se snaží reagovat na aktuální proměny místních ekosystémů. Kulíková navíc se zájmem sleduje vývoj zmíněného pilotního projektu Jiřího Malíka na zadržování vody. „*Strašně klesá spodní voda. Bylo to znát už před sedmi lety. Loni na podzim jsme se báli, že nám dochází pramen. My kdybychom tam neměli pramen, tak tady skončíme. Jen samotný kůň si vezme čtyřicet litrů za den. Snažíme se, aby na pastvinách voda zůstávala, vytváříme třeba malá jezírka. A navíc nic nesekám. Mám tam trochu džungli. Jsem v tomhle pankáč.*“ Jedinou oblast, kterou Kulíková pravidelně vysekává, je okolí plotů. Pokud by totiž plot zarostl – nyní nedostatkovou – travou, přestal by probíjet elektrickým proudem, což by vedlo k tomu, že by se hlídací psi dostali ven a vlci by se mohli podhrabat dovnitř. Vysečení trávy kolem plotu je jedním ze způsobů, jak s vlky vyjednávat hranici mezi lidským pozemkem a vlčím teritoriem. I když Kulíková zaznamenala první škody od vlků už v roce 2015 (nalezla ovci „*vyžranou od nohou až k trupu*“) a útoky na její stádo nastaly také v roce 2019 („*ted' je vyžirají uprostřed*“), jako jev, který by mohl vnést do regionu znatelnější chaos, vnímá právě sucho: „*Zrušil se malý oběh, proto jsou extrémní sucha, pak zase srážky. Hlavně s tou vodou nikdo neví, jak to bude. Na dotace se musí čekat a za dva roky může být pozdě.*“

Sucho, které se vtěluje do krajiny v podobě vysušené trávy, odpařené vody nebo mokvajících uší telat, přispívá ke změnám ve farmářské činnosti. Ve spojení s přítomností vlků se tak vytváří situace, v níž farmáři přichází o některé zavedené postupy, musí improvizovat a zavádět nová adaptační opatření, aniž by bylo jisté, zda to postačí k zajištění jejich farem do budoucna. Současné změny proto generují snahy o znovunabytí kontroly.

3.3 „Take control back“

V průběhu celého mého výzkumu byl opakovaně zmiňován určitý konflikt, i když v různých podobách: konflikt mezi venkovem a městem, přírodou a kulturou, divočinou a civilizací, farmáři a úředníky, lokální péčí a administrativním „papírováním“. Jako by se jednalo o varianty klasické dichotomie mezi realitou a její reprezentací. Lidé z města vidí problém pouze zprostředkovaně (skrže fotografie, reportáže, videa, sociální sítě apod.), zatímco farmáři jako by měli bezprostřední kontakt se skutečností – obě strany přitom tento protiklad označují za důvod, proč se „ti druzí“ mýlí. Lidé z města nerozumí tomu, co se „na místě“ děje („*Lidi, co jsou mimo realitu, si myslí, že za městem je divočina. Ale tady žádná taková divočina není. Lidských činností je tu hrozně moc,*“ shrnul tuto pozici pan Kiril), a farmáři jsou naopak příliš zahlceni svými lokálními potížemi, takže nevidí širší kontext.

Tuto propast zdůrazňují média, někteří farmáři a někdy i samotní úředníci Agentury ochrany životního prostředí: „*Dokud lidé v Praze nebudou chodit k mršínám a neuvidí smutek v očích chovatelů, tak to budou znát jen z čísel a tabulek,*“ shrnul představu o nesourodosti situované senzuality a administrativní praxe jeden z pracovníků Agentury. Zřetelně tento rozkol vyvstává v debatě o odstřelu vlků, která bývá mnohdy redukována (nejen v mediálním pokrytí, ale často i v soukromých rozhovorech s místními) na dva extrémní póly: „ochranáři“ dávají vlku naprostou volnost, místní lidé chtějí vlky vystřílet (Vlková, 2019).

Při setkáních mi ale farmáři často opakovali, že jejich cílem není vlka vyhubit, ani pořádat frekventované odstřely – také z toho důvodu, že „na to nemáme chuť ani čas, není ve vás lovecká vášeň, když víte, že vstáváte brzy ráno a jste na nohou do večera,“ jak mi rozzlobeně zdůraznil jeden z farmářů. Důvod, proč chtějí získat právo „střílet na vlka“, je spíše snaha vychovat vlky. Hluk z pušek a občasné zabití některého z vlků má vést k tomu, aby se vlk naučil, kde jsou hranice.

Jaroslav Kiril, který je také myslivcem, mi na toto konto vypráví, jak během leče na svatého Štěpána vyšli z křoví dva vlci, od myslivců je dělila vzdálenost maximálně dvaceti metrů, ale klidným tempem prošli kolem střelců a zmizeli v houští lesa. „Věděli, že je nic neohrozí!“ hodnotí situaci Kiril. „Vlk je inteligentní zvíře a přijde tam, kde je nejsnazší nabídka. Neumíme s ním pracovat na našem teritoriu – upustili jsme ho sem a dělá si, co chce.“ Povolené odstřely by se podle farmářů měly odehrávat především na pastvinách, případně v jejich okolí – měly by mít tedy ochrannou, ale především výchovnou funkci. Jednoduše řečeno: aby se vlci naučili, že k lidským obydlím se nevyplatí přibližovat. „Já byl v Rusku a tam vždycky říkali: jak po vlkovi nestřílíš, poleze ti do chalupy. Já neříkám, vystřílet je všechny, jen mít možnost střílet po těch, co lezou k chalupám,“ vysvětloval mi Látal. Kiril mluví v podobném duchu o „přirozeném faktoru strachu“, díky němuž by si vlci zapamatovali, na jakých územích se nemají vyskytovat, případně jakými oblastmi musí obezřetně proběhnout, a uvádí příklady z parku Stolové hory, v němž je místní zvěř „naučená na hranice“, jak sám říká. Místní zvěř totiž už ví, kde se musí pohybovat opatrně, kde jsou ochranné zóny, kde se loví pouze v noci apod. Zdůrazňuje přitom význam časových cyklů – lovy se musí uskutečňovat jen v některých měsících, aby se zvěř naučila, že v určitém ročním období se nemusí obávat. „Když se loví celý rok, přestane být zvěř dostupná. Je schovaná v křoví, nevyležá,“ dodává Kiril.

Žádný z farmářů, s nimiž jsem se setkal, přitom nepochybuje o vysoké inteligenci vlků, s nimiž chtějí takto sjednávat hranice. Naopak se opakují prohlášení o vlčí mazanosti („Vlk je oportunist“, slyšel jsem opakovaně), někteří mluví o tom, že vlk nahradil člověka v pozici „vrcholového predátora“, jiní popisují rafinované strategie vlčích smeček při lovu („Mají figle. Jeden vlk třeba chytne ovci za ocásek, zatímco další jdou ovci po krku“). Jako by schopnosti vlků a zákaz odstřelů vedly ke zrovnoprávnění lidí a vlčích smeček: rovnocenní hráči, tedy vlci a lidé, se musí naučit, jak žít na sdíleném území. Farmáři se nyní – ochuzeni o možnost se bránit – cítí v této situaci dokonce znevýhodnění oproti chytrému a výkonnému „predátorovi“.

Obě skupiny – farmáři i vlci – podle některých místních potřebují, aby byla záležitost rychle řešena. Farmáři přicházejí o ovce a vlkům hrozí, že (bez ohledu na zákony) bude narůstat počet ilegálních odstřelů. „Myslivci a zoufalí chovatelé ho stejně začnou pytláčit,“ křičí rameny Kiril. Paní Kulíková mi předává historky z místní hospody o zastřelení vlka, který měl prý 76 kilogramů, i když k tomu dodává: „To je nesmysl. Není jednoduché ho potkat, trefit, navíc zastřelit.“ Úředník z Agentury mi potvrzuje, že se v kraji množí informace o pytláčení vlků – zdroje jsou samozřejmě neověřitelné, ale je jich více. Podle těchto zkazek bylo za rok 2019 upytláčeno až jedenáct vlků. „Pro vlky i zemědělce by bylo dobré vymyslet plán lovu,“ shrnuje Jaroslav Kiril.

A právě v této situaci lze sledovat děje, které povětšinou bývají skryté v oné „mezeře“ mezi městem a venkovem, farmáři a byrokraty, realitou a reprezentací. Tuto zdánlivou „propast“ totiž vyplňuje řetězec aktivit, který propojuje – zjednodušeně řečeno – farmáře s úředníky.

Aby mohli farmáři efektivně vyjednávat svůj plán na to, jak naučit vlka hranicím, musí svou zkušenost z „reality“ učinit poznatelnou pro „lidi mimo realitu“, tedy pro kohokoli, kdo nemá přímou zkušenost s potrhanými a zabitými ovci (nelze napsat, že farmáři mají přímou zkušenost s útoky vlků, protože ty jsou jim také pouze zprostředkovány, a to zraněnými ovčímí těly). Aby mohli farmáři vstoupit do diskurzu, který považují povětšinou za nepřátelský (diskurzu médií, teoretiků, úředníků – diskurz reprezentací a administrativních údajů), musí svůj svět přeložit právě do administrativního modu.

Jak jsem ukázal v předchozích kapitolách, farmáři musí transformovat svá zvířata do čísel a tabulek – ať už při každodenní péči (záznamy o narození, o přesunu stád, o kvalitě mléka; identifikace telat pomocí plastové značky atd.) nebo během nečekaných událostí (vyplňování formulářů po útoku divoké zvěře). Tyto údaje nemají k dispozici pouze příslušné úřady a instituce, ale také samotní zemědělci. Jak jsem zmínil v předchozích kapitolách, například Karel Rosný si navíc vede vlastní záznamy o váze a ceně svých ovcí – vlastní zvířata překládá do administrativního modu pro svou potřebu; číselné údaje poté navíc transformuje také do přehledných grafů. Z konkrétních ovcí se stávají znaky, ze znaků barevné sloupce. Ovce, jejíž utrpení se farmářů dle jejich vlastních slov citově dotýká,¹⁴ se stává neosobním grafem. Tento graf ale představuje *přehlednější* evidenci ovcí – evidenci o narození, váze i úmrtích – než jaké přináší pouhý pohled na stádo pasoucí se na louce. Ona nenáviděná „úředničina“ slouží v určitých případech farmářům jako efektivní (a efektní) argument, přenositelný do různých diskurzů.

Někteří z farmářů navíc doplňují dokumentaci také audiovizuálním nebo fotografickým materiálem – v poslední době zaměřeným na zaznamenávání dopadů po vlčích útocích. Karel Rosný schraňuje fotografie útoků z okolí Michalovic – fotky pak umísťuje na stránky obce, dává je k dispozici médiím, přikládá je ale také k naší osobní emailové korespondenci, v níž mě informuje o aktuálním dění v Michalovicích. Například 17. října jsem obdržel následující email s předmětem „Vlci útok Michalovice 17. 10. 2019“:

Útok vlka v Michalovicích ráno mezi 5 a 7 hodinou ve čtvrtek 17.10.2019, uprostřed vesnice za barákem, cca sto metrů od obydlí, Jarda Válek.

Dvě ovce - jedna i přes otevřené břicho a prokousnuté žebra ještě žila, další měla prokousnutý krk a nemohla dýchat. Obě se musely utratit. Velký černý beran prokousnuté hrdlo, jinak žádné stopy po snaze o konzumaci. Koza zadávaná a otevřené břicho, roztahané vnitřnosti po okolí. Podle známek zápasu ji trhali vlci zaživa.

Další dvě ovce pokousané na krku, ale ty pravděpodobně přežijí.

Text byl doprovázen deseti fotografiemi přímo z místa. Jako příklad připojuji jednu z nich:

Foto: z emailová konverzace s Karlem Rosným, 17. října 2019.

¹⁴ „Ve Francii psychologové přirovnávají prožitky farmářů, kteří jsou konfrontováni s útoky vlků, k pocitům lidí, kteří prožívali válečný stav,“ uvádí Rosný v jedné ze svých power-pointových prezentací.

Forma emailové zprávy (včetně možnosti vizuálních příloh) činí jasnějším, proč někteří farmáři tyto fotografie pořizují: jsou evidencí pro jejich argumenty, fotografie přiložené k emailu vytváří vizuální reprezentaci teze o tom, jak jsou vlci nebezpeční. Z vlčího útoku si farmář neodnáší pouze bolestivý zážitek, ale také „referenci“ o tomto násilí.

Zatímco mnozí zemědělci pochybují o kompetenci vědců-teoretiků, kteří mají pouze erudici získanou ve škole, a nikoli z vlastní zkušenosti při péči o stáda, během svého vyjednávání se farmáři často opírají o vědeckou praxi: například Jaroslav Kiril využívá své znalosti ekologie při argumentaci o naučení vlka hranicím, Karel Rosný se pokouší „exaktně“ zaznamenat útoky vlků a také – jak už bylo zmíněno – využívá odborné texty, aby podepřel svůj argument proti ochranným ohradám. Hlas lidí „z reality“ není „syrový“ a bezprostřední, je spoluformován také teoretickým/vědeckým diskurzem.

Scéna se zakousnutou ovčí neznamená pro farmáře pouze střet s bolestí a ztrátou, prostor se v jistém smyslu proměňuje v „laboratoř“ (Latour, 1999, 61). Farmář zaznamenává do protokolu údaje o útoku, místo je vyfoceno, jsou zajištěny „důkazy“ (minimálně kvůli proceduře vedoucí k náhradám za škody). Senzuální prostor (a společně s ním i zakrvácené tělo s vyhrěznutými vnitřnostmi) se stává standardizovaným údajem, údaj se stává tabulkou, tabulka se transformuje ve statistiku a statistika se mění v koncept: vlk je hrozba. Čísla mluví nekompromisně: vyšší počty útoků, rok od roku více zabitých zvířat.

Podobnými procesy se z *hmoty* může stávat *idea* či *reprezentace afektu*: mrtvá ovce se transformuje do pocitu bolesti, vlk se proměňuje v ideu nebezpečí (Latour, 1999, 60).; z roztahaných vnitřností se stává emotivní reprezentace ztráty, farmářova smutku a vlčí krutosti. Samotná krvavá scéna – a to včetně farmáře a veterináře – se transformuje v kalkulaci „ekonomické ztráty“, protože zabitá ovce přeložené do čísel a tabulek figurují například v prezentacích Karla Rosného. Porovnáním vyplacených náhrad za uplynulé roky totiž Rosný ukazuje, že vlk nejenom vraždí zvířata farmářů, ale navíc stojí daňové poplatníky stále více peněz:

Vyplacené náhrady

Náhrady škod způsobených podle zákona č. 115/2000 Sb. za r. 2010-2017 dle druhů živočichů

rok	vydra	kormorán	bobř	vlk	los	rys	medvěd	Celkem
2010	9 652 534,30	40 988 709,71	7 875 910,00	9 100,00	55 633,00	11 030,00	0	58 592 917,01
2011	10 086 986,00	40 672 919,06	10 259 996,00	66 025,00	129 416,00	58 680,00	0	61 274 022,06
2012	11 548 877,00	41 347 491,74	9 894 956,00	17 140,00	103 043,00	60 550,00	0	62 972 057,74
2013	12 909 122,42	50 677 062,62	4 660 512,50	34 300,00	0	255 034,00	0	68 536 031,54
2014	10 344 119,95	4 867 900,00	13 754 935,57	98 861,00	214 023,00	87 740,00	9 000,00	29 376 579,52
2015	15 162 947,80	491 229,66	7 707 201,00	102 458,00	5 905,00	143 425,00	4 000,00	23 617 166,46
2016	13 642 777,04	0	6 196 896,12	293 189,00	0	118 865,00	0	20 251 727,16
2017	16 716 688,13	0	6 095 883,32	788 089,00	91 061,00	184 155,00	0	23 875 876,45
Celkem	100 064 052,64	179 045 312,79	66 446 290,51	1 409 162,00	599 081,00	919 479,00	13 000,00	348 496 377,94

Za rok 2018 k 15.10. byly zpracovány žádosti v celkové výši 27 105 332,20 Kč

Za rok 2018 se vyplátilo za škody způsobené vlkem cca 1 500 000 Kč

Svaz chovatelů ovcí a koz z.s.
Kouty
06. 04. 2019

Zdroj obrázku: MF ČR

5

Foto: z veřejně dostupné prezentace K. Rosného „Návrat vlka. Pohled chovatele ovcí z Broumova“.

Jistě, těmito fázemi překladu (od hmotného těla do čísel, z čísel do tabulek, z tabulek do grafů a statistik, z nich do idejí a reprezentací emocí, které kolují médii a internetem) se určitá část reality ztrácí jako při každém překladu. Protokol, fotoaparát ani graf nejsou a nemohou být „dokonalými“ zprostředkovateli, překlad vždy transformuje. Protokol například svými údaji nezachytí, že se mohlo jednat o ovci, kterou farmář pomáhal rodit, nebo o bahnici, která hrála podstatnou roli v sociální dynamice stáda. Fotografie nepřenesou na své recipienty únavu farmáře, který ráno volá veterináře k zakousnutým kusům, ani jeho lítost nad zvířetem, které možná neskončilo ani jako potrava, ale pouze jako „výuková“ pomůcka pro vlčata. Například Kulíková k tomu poznamenala: „*U souseda bylo devět mrtvých ovcí, z toho čtyři jen načaté a pět z nich jenom prokousnutý krk. To bylo hrozný. Kdyby vlk přišel a vzal si jednu, aby se našel, ať si jí vezme.*“ Graf nezprostředkuje stres farmáře z toho, že zobrazený úbytek ovcí nebo jejich váhy může znamenat řadu nových opatření a nevyzkoušených pokusů o adaptaci. V řetězci překladů je realita redukována a stává se méně konkrétní. Zároveň ale cosi z původní situace zůstává zachováno – ale nikoli jako zbytek, jako okleštěné reziduum, jako „realita“ osekaná do „reprezentace“. V rámci řetězce překladů musí být totiž realita znovu vytvořena, vynalezena jinými prostředky, aby se znovu objevila. Realitu, která je ztracena, nahrazuje realita jiná, která v sobě ale udržuje původní scénu a navíc k ní přidává nové kvality a souvislosti (Latour, 1999, 66), např. v podobě dynamiky časové řady.

Čísla z protokolu se řadí nad sebe, aby zvyšující se počty vytvořily efektivní dojem o *nárůstu nebezpečí* (svůj vlastní pocit a zkušenosti s množícími se útoky nemůže farmář zakroužkovat červenou barvou, jako to působivě učinil Rosný na výše zmíněném obrázku). Kompozice fotografie umisťuje do svého centra zabitou ovci, rudé vnitřnosti děsivě kontrastují s bílou vlnou. Tohoto konkrétního efektu nelze dosáhnout, pokud je člověk přímo na místě, kde je daný výjev součástí celé krajiny: několik zakousnutých ovcí leží na pastvině, kde ale pobíhají desítky či stovky zdravých kusů. Zatímco fotografie nepřenesou vjemy, které poskytuje přítomnost na místě (například pach krve nebo bzúčení much kroužících kolem rány), může fotografie zesílit šok a pocit zmaru zaměřením pozornosti diváka na ojedinělý výjev. Grafy svou přehledností a „výmluvností“ akcentují *naléhavost*, a to také díky své schopnosti působit v ekonomickém diskurzu. Bylo by možné parafrázovat větu Bruno Latoura z jeho etnografie o vzniku vědeckých dat: „*Tím, že ztratíme reálnou pastvinu, získáme o ní vědomosti.*“ (Latour, 1999, 38).

Takové vědomosti mají kromě výše zmíněných výhod také tu vlastnost, že jsou nyní *mobilní*. Lze je přenášet v laptopu, do powerpointových prezentací, posílat emailem a sdílet na internetu. Evidence o nebezpečí vlků a bolesti farmářů může být přeložena do teoretických diskurzů (akademický, ekonomický, legislativní), může být kopírována a sdílena po celém světě. Díky tomu se mohl Rosný dostat na emailový seznam farmářů z různých evropských států a přeposílat si s nimi články, videa, fotografie, doporučení k jednání s politiky apod. Bez řetězce překladů by se – kupříkladu – zakousnutá ovce z Pyrenejí nemohla stát argumentem pro změnu české legislativy, argumentem předvedeným na ploše promítacího plátna při některém z jednání farmářů a úředníků. Tyto vědomosti jsou *porovnatelné* (to, že protokoly nepřenesou informaci o „kvalitě“ potrhaného zvířete, může být v tomto kontextu výhodou: zabitá ovce, která nebyla pro stádo příliš významná, je ve statistikách stále zabitou ovci). Lze v těchto vědomostech nacházet vzorce (například podle míst útoků odhadnout shromaždiště vlků, případně jeho posun). Mohou být referencí nejenom k „reálným“ ovčím na Broumovsku, ale mohou odkazovat na vědomosti z jiných oblastí (například lze v českém kontextu argumentovat „eskalující“ situací u německých zemědělců, tedy argumentovat daty z dané oblasti, německými ovci přeloženými do standardizovaných dat).

Své ovce z masa a kostí, za něž Rosný lobbuje u institucí, musí samozřejmě nechávat na svých pozemcích a bere je s sebou v podobě údajů a obrázků – proměněné v ideje a reprezentace. K této transformaci hmoty v administrativní a reprezentativní formu se vztahuje také email, který jsem od Rosného obdržel 17. října 2019:

Je v tom určitá mystika.

Včera jsme byli v Praze u odvolacího soudu kvůli vlkům. Do rána mám útok na sousedním pozemku, mrtvé ovce jsou u mého plotu. Ke mně se vlci přes vysoký plot nedostali. Přitom jsem vlka od července neviděl.

Minule, když jsme byli v Praze na jednání proti vlkům, tak pan Moudrý přišel do rána o deset kusů. Něco podobného se stalo vícekrát.

Vlci to cítí, zastrašují své odpůrce a mstí se...

Berte to prosím v nadsázce 😊

Zatímco ovce proměněné do čísel a fotek – v určitém smyslu *delegáti* (Latour, 1999, 36), zástupci všech ostatních ovcí – vypovídají za ohrožená stáda u soudu, zvířata na pastvině čelí i nadále ohrožení.

Konkrétně Karel Rosný využívá své zkušenosti (přeložené v data) na přednáškách, kde se snaží přesvědčovat posluchače o závažnosti situace. V emailu z 11. listopadu 2019 píše:

„V sobotu 19. 10. jsem s manželkou byl na besedě u příležitosti školení Vlčích hlídek. Vysvětloval jsem jim složitost situace a nutnost hledání kompromisu. Většina nás přijala se zájmem a dotazovali se na naše zkušenosti a postoje. Určitě jsme s manželkou některé přivedli k přemýšlení o celé problematice. Ve středu jedu přednášet o vlčích ke Vsetínu.“

Dále využívá data také na jednání s Ministerstvem životního prostředí o novém plánu „managementu vlka“; při zveřejnění petice na ochranu pastevectví, ale také v rámci soudního procesu.

Několik farmářů – v čele s Rosným – chce změnu zákona, který je podle nich příliš shovívavý vůči vlčím predátorům. Žalují proto Ministerstvo životního prostředí. Žaloba byla podána v březnu roku 2018 – chovatelé se jejím prostřednictvím dožadovali regulace vlků na českém území prostřednictvím příležitostného odstřelu. Podle zástupkyně žalujících se jedná o střet legislativně zaručené ochrany vlka a vlastnického práva chovatelů, které ovšem chrání přímo ústava. Farmáři se v současném právním uspořádání cítí oproti vlkům právně znevýhodnění. Obvodní soud na Praze 10 odmítl tuto žalobu požadující, aby soud uložil státu změnu zákona. Později bylo vyhověno dovolání, které farmáři podali – soudkyně uznala, že farmáři mají právo na proces. Soud na Praze 10 ale v říjnu 2019 potvrdil původní verdikt a farmáři proto chystají dovolání k Nejvyššímu soudu a podnět k Ústavnímu soudu (Gavriněv, 2019).

Při našem setkání v srpnu mi Rosný vysvětlil, že žalobu formuloval na základě podobných procesů ve Francii a v Německu. Zmínil také aktuální informace z těchto zemí: v Německu byl v květnu umožněn odstřel vlků, v určitých případech i celé smečky, ve Francii značné procento obyvatel podporuje stejný postup. Merkelová prý tento krok učinila kvůli volbám – aby získala voliče, kterým na tomto rozhodnutí záleželo a které nemohla získat jinak. „*Je to politika, ať chceme, nebo ne,*“ krčí rameny Rosný, „*a bude to politikum i u nás.*“ Později, v jednom z listopadových emailů, mi Rosný napsal, že na jedné z konferencí se setkal se Zdeňkem Podalem, poslancem za stranu Svoboda a přímá demokracie, který na konferenci přečetl svou interpelaci na ministra Brabce týkající se vlků.

Právě v Německu, jehož přístup k vlkům vnímá Rosný jako svou důležitou inspiraci, cirkulovala data o vlčích a ovčích také v předvolební kampani roku 2019. Tématu „nebezpečných vlků“ se chopila především Alternative für Deutschland, která zdůrazňovala ochranu občanů i „kvóty na vlky“. O vlčích tato partaj hovořila podobně jako o uprchlících, hodnotí strategii AfD geografka Julia Poerting, která se v rámci svého výzkumu „The Return of the Wolf to Peri-urban Landscapes in Germany“ věnuje také tomu, jak je příchod vlků reflektován v německé politice. Poerting v rozhovoru pro Český rozhlas ale zdůraznila (Poerting, 2019), že téma vlků nakonec využila i CDU, když použila slogan: „Lidé i vlci potřebují hranice“. Jak zmiňuji výše, Rosný tyto kroky hodnotí jako snahu Angely Merkel získat voliče, které by jinak nemohla oslovit – tedy ty voliče, které jindy oslovuje spíše AfD. A také v českém politickém prostoru se tématu vlků ujmá prozatím strana SPD.

Je dobré ještě poznamenat, že někteří z farmářů se do „politického aktivismu“ zapojují nejenom skrze soudní žaloby, kontakty s politickými reprezentanty či na jednáních s institucemi. Na začátku května 2019 byla nedaleko Michalovic zapálena „protestní vatra“. Několik chovatelů, v čele s Karlem Rosným, se takto připojilo k akcím, které se ve stejný den uskutečnily na několika místech Evropy – evropští chovatelé chtěli touto ohnivou sítí vyjádřit svoji nespokojenost s legislativními opatřeními, která se týkají pastevevství a ochrany vlků. Společným požadavkem bylo prosazení regulovaného odstřelu (také v Michalovicích se podepisovala příslušná petice). I do této synchronizované akce se Michalovice zapojily díky napojení Rosného na síť evropských zemědělců, kteří si vyměňují informace skrze emailovou komunikaci.

Taková je cesta, kterou podstupuje krajina Broumova a její obyvatelé, ve snaze stabilizovat situaci, kterou znejistil příchod vlků: mrtvolky ovčí jsou překládány do úředních tabulek a do grafů, do šokujících fotografií, do materiálu přednášek, do apelů v peticích a do soudních žalob; zakousnutá bahnice se transformuje do jednoho z bodů ministerského jednání a do politických aktivit SPD. Ze „zemitých“ farmářů, kteří mají nedůvěru k úředníkům, teoretikům a aktivistům, se situačně stávají statistici, experti s „lokální znalostí“ a také političtí aktivisté, kteří doufají, že jejich ovce přeměněné v datovou realitu zvítězí v teoretických, legislativních a politických diskurzích a že se toto vítězství přeloží nazpět – skrze řetězec překladů – do reality na jejich pastvinách. Farmáři, ovce i vlci cirkulují v hmotných, datových i audiovizuálních podobách, v senzuálních i administrativních střetech.

Farmáři vyjíždí z terénu do soudních síní, zatímco stopaři zapojují krajinný terén do svých postupů na získávání evidence o vlčích. Zemědělci jsou „mobilnější“, protože cestují jako političtí aktivisté; ochranáři jsou více lokalizováni do konkrétního místa. A v určitém smyslu se v regionu, který bývá vykreslován jako sociálně rozrušený kvůli „vlčím“ konfliktům, navazují nová spojení a vazby.

Senzuální a administrativní modus koexistence (včetně „stopařského“ modu) nejsou striktně oddělené režimy – navzájem se setkávají, doplňují, jevy jsou překládány z jednoho režimu do jiného, a tyto transformace mají podstatné dopady na životy lidí i zvířat; situace – ať už v terénu či na obrazovce počítače – v sobě zahrnují, mnohdy v jediném okamžiku, senzuální strategie, vědecké znalosti, administrativní údaje, lokalizované zkušenosti i překlad těl do formy vědomostí (a vice versa), zahrnují v sobě i vtělení informace z emailu do nabitě pušky, která vyčkává u dveří.

4 Závěr

Antropoložka Anna L. Tsing vypráví v jednom z rozhovorů o tom, jak začalo její studium antropologie (Tsing, 2019). Její školitel Sidney Mintz charakterizoval antropologii jako zájem o politicky „nevýznamné“ jedince (příčemž právě antropologie je schopna posléze zviditelnit politický a společenský význam opomíjených). Ve své studii broumovské situace jsem se pokusil ukázat, že spolutvůrci naší společenské i politické reality jsou mnohdy přehlíženi činitelé. Chtěl jsem zmapovat, jakým způsobem se propojují lidské a mimo-lidské praxe, ty typy praxí, které jsou posléze překládány do podoby mediálních a politických témat.

Příchod vlků totiž bývá ve veřejném prostoru vnímán jako otázka, která se – navzdory přítomnosti vlků – týká především lidské společnosti. Celý fenomén bývá rámován dilematem: naučíme se s vlky žít, nebo je budeme střílet? Vlci tak zůstávají prvkem, který se mechanicky pohybuje českým územím, přičemž aktivní role zůstává stále na lidech. Jak zareaguje? Co uděláme? Dovolíme, aby divočina opět *ustoupila* do lidské kultury?

Cílem předloženého textu bylo ukázat, že Broumovsko není jednoduše „kulturní“, lidmi ovládnutý prostor, ale jak se na jeho utváření aktivně podílejí i mimo-lidské entity – a že a jak se na něm podílely už před příchodem vlků. A zároveň vlk není „zcela divoký“, protože jeho existenci moderují lidé a kulturní instituce. Tedy: Broumovsko není pouze „kulturní“ krajina a vlk není „divoká příroda“.

Soužití lidí a vlků nezávisí pouze na lidech – formování tohoto soužití se účastní také ovce, blátivé stráně, satelity, krkavci, GPS systémy, veterinářská dokumentace, projevy sucha, očipovaná ucha telat apod. Teprve po analýze této asambláže sil je možné pochopit broumovský „konflikt“. Teprve s důrazem na dynamiku vícedruhové koexistence můžeme získat poznání o místně situovaných dějích.

Místo esenciálně protikladných táborů – civilizace versus divočina; „přírodní“ farmáři versus teoretičtí úředníci/ochranáři; politici a lidé z města „odtržení od reality“ versus „zemití“ místní – jsem sledoval spíše různé typy *asociací*. Lidé, a nejenom lidé, se propojují s dalšími aktéry *situčně*: někdy se oni „zemití“ farmáři propojují více se statistickými formuláři, virtuálními sítěmi a globálně cestujícími daty, vstupují do sdružení s politiky a soudním systémem, využívají aktivistické manévry a překládají svá zvířata a pozemky do „odcizených“ grafů. Ochránáři a úředníci se oproti tomu asociují s krkavci a trusem, vystupují z kanceláří, aby svou teoretickou znalost propojili s materiálními jevy, s křikem ptáků a kostmi zarůstajícími travou, kladou důraz na „smutek v očích farmáře“. Ovce, které jsou ohrožené vlky, „vydupávají“ ze země význam obyčejné stráně, jejíž bláto může upoutat satelity Evropského kosmického programu; síla vlčí prezence je zintenzivněna příchodem sucha a s tím souvisejícími vyhláškami; zvýšenými teplotami proměněná krajina transformuje způsoby spolupráce mezi živočichy, a tím také strategie stopařů atd. Do situace na Broumovsku je zapotřebí zahrnout také mimo-lidské činitele a zkoumat ji jako situaci, která se týká více-než-lidské sociality.

Na začátku výzkumu jsem plánoval využívat koncepty ANT, které umožňují všimnout si v terénu nejenom mimo-lidských činitelů, ale především různých typů asociací, do nichž aktéři vstupují a stávají se aktivními. Přestože jsem si udržel tento typ pozornosti, v průběhu samotného výzkumu a během pobytu v terénu jsem zjišťoval, že musím přicházet s novými otázkami a formulacemi a hledat koncepty, jejichž design více odpovídá situaci na Broumovsku. Například farmáři se nezaměřovali pouze na problémy s vlky, ale v jejich přístupu se objevovala určitá něha spojená s péčí o stáda, a já se musel více věnovat tomu, jak konceptualizovat vztah vznikající dotekem, a celkově soužití založené na senzualitě.

Výzkum takových situovaných dějů vyžadoval experimentování s koncepty, které umožňují studium doteků a senzuality (ať už se jedná o studie Donny Haraway nebo teorii sym-poietických systémů). Zaměření na tento způsob koexistence a rozvíjení daných konceptů

bylo zapotřebí mimo jiné v podkapitole „Jak vytvářet psa“. Popisované děje a interakce sestávají z činností, které zatím nebyly příliš podrobně popsány v rámci vícedruhové etnografie, přičemž ale nabízí podstatné motivy týkající se koexistence lidí a mimo-lidských entit. V dané části textu konceptualizují výcvik a výchovu psa jako proces, v němž člověk není centrální autoritou, ale je spíše součástí komplexního systému, v němž člověk sice může nastavovat podmínky, ale nemůže mít zcela pod kontrolou výsledek. Do celého procesu jsou zapojeny senzuální aspekty, které člověk nemůže bezezbytku ovládat (například pachové a chuťové propojování mezi psem a stádem). Vytváření pasteveckého psa není výcvikem v tom smyslu, v němž má člověk vše „ve svých rukou“, ale jedná se spíše o proces, jehož výsledek je značně nejistý, protože závisí na moderaci a asociování mnoha dalších entit.

Podobně nebylo možné opominout, že přístup farmářů k „byrokracii“ není charakterizován pouze odporem a kritikou administrativy – potřeboval jsem zachytit také procesy, skrze něž farmáři používají data, jejichž shromažďování je většinou „zdržuje“, aby je ale posléze využili k prosazení svých zájmů na politické úrovni. Teorie, které ve svých textech vypracovali Annemarie Mol a John Law jsem využil nejenom k výzkumu toho, jak jsou ovčí těla násobena do více realit a jakými praxemi jsou tyto mody ovčí existence vytvářeny, stabilizovány a udržovány. Díky propojení s teorií překladů jsem mohl sledovat, jakou roli hrají tyto praxe v politické angažovanosti farmářů – ovce na pastvinách jsou překládány do administrativních údajů a sledováním oběhu těchto dat v dalších kontextech lze vidět, jak jsou překládány do politických aktivit některých farmářů.

Při etnografickém výzkumu stopařské praxe jsem očekával převážně teoretické rozhovory, protože lidé z Vlčích hlídek mnohdy pochází z řad studentů zemědělských či přírodovědných oborů – v terénu jsem ale sledoval způsob stopování, k jehož adekvátnímu popsání jsem využil studie Raneho Willersleva o komunitách sibiřských lovců a jejich metodách založených na imitaci zvíře a „mimetické empatii“.

Rozšíření postupů Raneho Willersleva se mi podařilo zdůraznit nové aspekty soužití, které se uskutečňuje prostřednictvím stopování. V příslušné kapitole jsem ukázal, že takový způsob koexistence vyžaduje nejenom expertní znalosti a použití technologií, ale že stopař, přestože je vybaven GPS technikou a podrobnou databází z předchozích výprav, musí být schopen rovněž senzuálního mapování prostoru a senzuálního stopování mimo-lidských aktérů. Díky propojení těchto prvků může stopař imitovat zvíře a využívat mimetickou empatii. Poté u něj lze situačně sledovat proces „de-humanizace“.

Během výzkumu v terénu se prokázalo tvrzení o vícedruhové etnografii, které v jednom ze svých textů předkládá Pierse Locke (2017), a sice potřeba propojovat ji interdisciplinárně se zjištěními dalších oborů, především pak biologie, ekologie či etologie. Během mého výzkumu ovšem zintenzivněly rovněž dopady ekologických transformací, a relevantními se pro mé zkoumání proto staly rovněž zprávy o změnách klimatu a ekosystémů. Do poslední kapitoly tedy vstoupilo také etnografické zkoumání situovaných adaptačních opatření, které v broumovském regionu lidé plánují nebo s nimiž už experimentují (k etnografii lokálních adaptací na environmentální změny viz např. Hastrup, Rubow, 2014). Nejednalo se ovšem o odbočku od mého ústředního tématu, protože zesílení ekologických transformací se na Broumovsku propojilo s příchodem vlků a oba děje mnohdy vytváří specifickou asociaci, která se v dané kombinaci stává zcela novým jevem. Místní se učí soužití zároveň s vlky i ekologickými proměnami.

Broumovskou situaci považuji za podnětný terén, v jehož specifických lokálních parametrech lze klást globální otázky. Proměny klimatu, devastace ekosystémů, úbytek živočišných druhů – tato témata bývají v mediálních a publicistických kontextech spojována do narativu, v němž by návrat velkých šelem, tedy vlků, znamenal automaticky dobrou zprávou. Nicméně teprve při zaměření na detailní a situované příběhy můžeme analyzovat, jakou dynamiku takový vstup staro-nového druhu opravdu spustí. Etnografickým sledováním takových detailů jako je štítek v telecím uchu, blátivá stráž na pastvě nebo zvuky krkavců lze vyprávět o tom, jakým způsobem se globální jevy vtělují do konkrétní krajiny a konkrétních těl (Howe, 2019) a jak

ovlivňují „naši“ společnost, přičemž zásadní otázkou zůstává to, kdo tuto společnost doopravdy vytváří.

Nejzajímavější téma, které odkryl příchod vlků, totiž není mediální šiboleť, zda naše společnost dokážeme přijmout divočinu. Mnohem podstatněji otevřely transformace na Broumovsku otázku, kdo a co všechno vlastně vytváří „naši“ společnost: ve spolupráci a konfliktech s kým a čím každý den utváříme realitu.

5 Použitá literatura

- Anděra, Miloš.; Červený, Jaroslav. (2009). *Velcí savci v České republice. Rozšíření, historie a ochrana. 2. Šelmy (Carnivora)*. Praha: Národní muzeum.
- Asz.cz. 2014. „Svaz chovatelů ovcí a koz v ČR - Hospodaření jako životní styl“. *Asociace soukromého zemědělství ČR 2014*. [cit. 10. února 2019]. Dostupné z: <https://www.asz.cz/cs/aktualne-z-asz/svaz-chovatelu-ovci-a-koz-v-cr-hospodareni-jako-zivotni-styl.html>.
- Baják, Milan; Plecháček, Václav. 2018. „Vlci na Broumovsku doslova rozdělují společnost. Trápí tyto šelmy farmáře i jinde v Evropě?“. *Hradec.rozhlas.cz* 23. dubna 2018. [cit. 15. března 2020]. Dostupné z: <https://hradec.rozhlas.cz/vlci-na-broumovsku-doslova-rozdeluji-spolecnost-trapi-tyto-selmy-farmare-i-jinde-7178729>.
- berkeleyearth.org. 2019. „Global Temperature Report for 2018“. *berkeleyearth.org* 7. ledna 2019. [cit. 16. března 2019]. Dostupné z: <http://berkeleyearth.org/2018-temperatures-new/>.
- Callon, Michel. 1984. „Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay“. *The Sociological Review* 32: 196–233.
- Cmsch.cz. 2019. „Zásady označování skotu.“ *Cmsch.cz* 2019. [cit. 8. února 2020]. Dostupné z: <https://www.cmsch.cz/evidence-a-oznacovani-zvirat/skot/oznacovani-zvirat/>.
- copernicus.gov.cz. 2016. „Družice sentinel“. [cit. 3. dubna 2019]. Dostupné z: <http://copernicus.gov.cz/druzice-sentinel>.
- Coulson, Tim; Albon, Steve; Morgan, Byron. 2001. „Age, sex, density, winter weather, and population crashes in Soay sheep.“ *Science* 292: 1528–31.
- Crête, Michel. 1999. „The distribution of deer biomass in North America supports the hypothesis of exploitation ecosystems“. *Ecology Letters* 2: 223–27.
- Čítek, Jindřich; Hinthaus, Luděk. 1992. *Pastevní chov masných plemen skotu*. Praha: Institut výchovy a vzdělávání MZVŽ ČSR.
- DAHPNE ČR – Institutem aplikované ekologie. 2008. *Praktický rádce pro hospodaření v CHKO Broumovsko*. České Budějovice: DAPHNE ČR – Institutem aplikované ekologie.
- Dempster, Beth. 2000. „Sympoietic and autopoietic systems: A new distinction for self-organizing systems“. In Allen, J. K.; Wilby, J. M. (eds.). *Proceedings of the World Congress of the Systems Sciences and ISSS*. Toronto: International Society for the Systems Sciences.
- Despret, Vinciane. 2005. „Sheep do have opinions“. In Latour, Bruno; Weibel, Peter (eds.). *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*. Cambridge: The MIT Press.
- Figelová, M., 2009. *Zhodnocení vybraných ukazatelů mléka u ovcí kříženek na bázi plemene lacaune*. Diplomová práce, MZLU, Brno.
- Fuentes, Augustín. 2010. „Naturalcultural encounter in Bali: Monkeys, Temples, Tourists, and Ethnoprimateology“. *Cultural Anthropology* 25 (4): 603.
- Gavriněv, Vojtěch. 2019. „Vlci se strílet nebudou. Ve sporu s broumovskými farmáři se jich zastal soud“. *Seznamzpravy.cz* 16. října 2019. [cit. 23. ledna 2020]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/vlci-se-strilet-nebudou-ve-sporu-s-broumovskymi-farmari-se-jich-zastal-soud-81042?seq-no=5&dop-ab-variant=&source=clanky-home>.
- Gowane, Gopal; Gadekar, Yogesh; Prakash, Ved; Kadam, Vinod; Chopra, Ashish; Prince, Leslie. (2017). „Climate Change Impact on Sheep Production: Growth, Milk, Wool, and Meat“. In Sejian, Veerasamy; Bhatta, Raghavendra; Gaughan, J.; Malik, Pradeep; Naqvi, Mubashar; Lal, Rattan (eds.). *Sheep Production Adapting to Climate Change*. Singapore: Springer.

- Hastrup, Kirsten; Rubow, Cecilie. 2014. *Living with Environmental Change: Waterworlds*. Londýn: Routledge.
- Haraway, Donna J.; Ishikawa, Noboru; Gilbert, Scott F.; Olwig, Kenneth; Tsing, Anna L.; Bubandt, Nils. 2016. „Anthropologists Are Talking – About the Anthropocene“. *Ethnos* 81 (3): 535–564.
- Haraway, Donna J. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press Books.
- Haraway, Donna. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, Donna. 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harrington, Fred H. 1978. „Ravens attracted to wolf howling.“ *Condor* 80: 236–237.
- Hithit.cz. 2019. „Film Vlci na hranicích“. *Hithit.cz* 2019. [cit. 17. dubna 2020]. Dostupné z: <https://www.hithit.com/cs/project/6727/film-vlci-na-hranicich>.
- Hnutí Duha. 2018. „Střílení vlků problémy chovatelů ovcí nevyřeší“. *Hnutiduha.cz* 29. března 2018 [cit. 10. dubna 2020]. Dostupné z: <https://www.hnutiduha.cz/aktualne/strizeni-vlku-problemy-chovatelu-ovci-nevyresi>.
- Hulva, Pavel; Bolfíková, Černá Barbora; Woznicová, Vendula, et al. 2018. „Wolves at the crossroad: Fission–fusion range biogeography in the Western Carpathians and Central Europe“. *Diversity and Distribution* 24: 179–192.
- Humphreys, Aelys M.; Govaerts, Rafaël; Ficinski, Sarah Z., et al. 2019. „Global dataset shows geography and life form predict modern plant extinction and rediscovery“. *Nature Ecology & Evolution* 3: 1043–1047.
- Irozhlas.cz. 2019. „Loňský rok byl podle údajů z Prahy nejteplejší od roku 1775. Dosáhl 12,8 stupně Celsia“. *irozhlas.cz* 5. ledna 2019. [cit. 24. března 2019]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/lonsky-rok-byl-podle-udaju-z-prahy-nejteplejsi-od-roku-1775-dosahl-128-stupne_1901051826_pj.
- Jedlička, M. 2015. „Francouzské plemeno ovcí lacaune se představuje“. *Náš chov* 12. srpna 2015 [cit. 6. května 2019]. Dostupné z: <https://www.naschov.cz/francouzske-plemeno-ovci-lacaune-se-predstavuje/>.
- Kadavá, Michaela. 2019. *Návrat vlků na Broumovsko*. Diplomová práce, MU FSS, Brno.
- Kohn, Eduardo. 2007. „How dogs dream“, *AMERICAN ETHNOLOGIST* 34 (1): 15.
- Kohn, Eduardo. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*, Berkeley: University of California Press.
- Kutal, Miroslav. 2007. *Velké šelmy v českých lesích Význam přítomnosti vlků, rysů a medvědů z pohledu ochrany přírody a myslivosti*. Olomouc: Hnutí DUHA Olomouc.
- Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 2007. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno. 2017. „Anthropology at the Time of the Anthropocene: A Personal View of What Is to Be Studied“. [cit. 27. května 2019]. Dostupné z <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/139-AAA-Washington.pdf>.
- Law, John; Mol, Annemarie. 2008. „The actor-enacted: Cumbrian sheep in 2001“. In Knappett, Carl; Malafouris, Lambros (eds.). *Material Agency: Towards a Non-Anthropocentric Approach*. Dusseldorf: Springer.

- Lewis, Simon L.; Maslin, Mark A. 2018. *The Human Planet: How We Created the Anthropocene*. New Haven: Yale University Press.
- Liere, Diederik; Dwyer, Cathy; Jordan, Dušanka; Premik-Banič, Andrea; Valenčič, Aleš; Kompan, Drago; Siard, Nataša. (2013). „Farm characteristics in Slovene wolf habitat related to attacks on sheep“. *Applied Animal Behaviour Science* 144: 46–56.
- Locke, Piers. 2017. „Elephants as persons, affective apprenticeship, and fieldwork with nonhuman informants in Nepal“. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 7 (1): 353–376.
- Lorimer, Jamie. 2017. „Probiotic Environmentalities: Rewilding with Wolves and Worms“. *Theory Culture & Society* 34 (4): 1–22.
- Malík, Jiří. 2019. „Dost bylo ‚hloupé krajiny‘. Model Zdoňov, Amálie a další chytré krajiny“. *Ekolist.cz* 4. července 2019. [cit. 27. června 2020]. Dostupné z: <https://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/dost-bylo-hloupe-krajiny.model-zdonov-amalie-a-dalsi-chytre-krajiny>.
- Matějková, Ivona. 2001. „Pastva skotu na Šumavě očima geobotanika“. *Aktuality šumavského výzkumu*: 51 – 55.
- Mátlová, Věra; Loučka, Radko. 2002. *Pastevní chov ovcí a koz*. Praha: AGROSPOJ.
- Mech, David L. 1999. „Alpha status, dominance, and division of labor in wolf packs“. *Canadian Journal of Zoology* 77: 1196–1203. [cit. 17. května 2020]. Dostupné z: <http://www.npwrc.usgs.gov/resource/2000/alstat/alstat.htm>.
- Mathews, Andrew S. 2017. „Ghostly forms and forest histories“. In Tsing, Anna L.; Bubandt, Nils; Gan, Elaine; Swanson, Heather Anne (eds.). *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts and Monsters of the Anthropocene*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Mol, Annemarie. 2003. *The Body Multiple. Ontology in Medical Practice*. Durham: Duke University Press.
- Moore, Jason W. 2017. „The Capitalocene, Part I: on the nature and origins of our ecological crisis“. *The Journal of Peasant Studies* 44 (3): 594–630.
- Mora, Camila; Tittensor, Derek, P.; Adl, Sina; Simpson, Alastair G. B.; Worm, Boris. (2011). „How Many Species Are There on Earth and in the Ocean?“ *PLoS Biology* 9 (8): e1001127.
- Mrázek, Daniel; Duchková, Anna. 2019. „Sucho šroubuje nahoru ceny sena a zemědělci bojují se zloději. Pomocť by jim měly speciální senzory“. *Radiozurnal.rozhlas.cz* 9. září 2019 [cit. 8. dubna 2020]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/sucho-sroubuje-nahoru-ceny-sena-a-zemedelci-bojuji-se-zlodeji-pomocť-jim-mely-8072959>.
- Náchodský deník.cz. 2017. „Vlci budí emoce: Chovatelé ovcí vytáhli do boje!“. *Náchodský deník.cz* 17. září 2017 [cit. 10. dubna 2020]. Dostupné z: https://nachodsky.denik.cz/zpravy_region/vlci-budi-emoce-chovatele-ovci-vytahli-do-boje-20170917.html.
- Napolitano, Fabio; De Rosa, Giuseppe; Sevi, Agostino. 2008. „Welfare implications of artificial rearing and early weaning in sheep“. *Applied Animal Behaviour Science* 110 (1–2): 67.
- OTE. 2017. *Výroční zpráva 2017*. [cit. 11. května 2020]. Dostupné z: <https://www.ote-cr.cz/cs/ospolecnosti/vyrocnizpravy>.
- Paquet, Paul C.; Wierzchowski, Jack; Callaghan, Carolyn. 1996. „Summary report on the effects of human activity on gray wolves in the Bow River Valley, Banff National Park, Alberta“. In Green, Jeffrey E.; Pacas, C.; Bayley, S.; Cornwell, Laura (eds.). *Cumulative Effects Assessment and Futures Outlook for the Banff Bow Valley*. Ottawa: Department of Canadian Heritage.

- Poerting, Julia. 2019. „Proč krajní pravice bojuje s vlky?“. *Wave.rozhlas.cz* 21. září 2019. [cit. 7. února 2020]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/proc-krajni-pravice-bojuje-s-vlky-vztah-lidi-a-vlku-se-snazi-pochopit-i-8074767>. (rozhovor vedla Alžběta Medková).
- Ripple, William; Wolf, Christopher; Newsome, Thomas; Betts, Matthew; Ceballos, Gerardo; Courchamp, Franck; Hayward, Matt; Van Valkenburgh, Blaire; Wallach, Arian; Worm, Boris; Lindenmayer, David. 2019. „Are we eating the world's megafauna to extinction?“. *Conservation Letters* 12 (3): e12627. Dostupné z: <https://conbio.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/conl.12627>.
- Rambousková, Michaela. 2019. „Zbývá už jen pár měsíců. Pokud sucho vydrží, začnou farmáři vybíjet stáda“. *Seznamzpravy.cz* 26. dubna 2019. [cit. 15. března 2020]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zbyva-uz-jen-par-mesicu-pokud-sucho-vydrzi-zacnou-farmari-vybijet-stada-70964>.
- Roubalová, Markéta. 2014. *Situační a výhledová zpráva. Ovce a kozy*. Praha: Ministerstvo zemědělství.
- Rowell, Thelma. 1991. „Till death us do part: long-lasting bonds between ewes and their daughters“. *Animal Behaviour* 42: 681–682.
- Rowell, Thelma; Rowell, C.A. 1993. „The organization of feral Ovis Aries Ram Groups in the Prérut Period“. *Ethology* 95: 213–232.
- Rozbory Chráněné krajinné oblasti Broumovsko (k 31. 12. 2012)*. 2012. AOPK ČR. [cit. 3. května 2019]. Dostupné z: <https://broumovsko.ochranaprirody.cz/res/archive/144/018924.pdf?seek=1384521751>.
- Sawyer, Gregory M.; Narayan, Edward J. 2019. „A review on the influence of climate change on sheep reproduction“. In Narayan, Edward J. (ed.). *Comparative Endocrinology of Animals*. Londýn: IntechOpen.
- Selmy.cz. 2007. „Hnutí DUHA pokračuje v osvětě i mezi myslivci“. *Selmy.cz* 16. listopadu 2007. [cit. 28. září 2019]. Dostupné z: <https://www.selmy.cz/tiskove-zpravy/vlci-hlidky-se-rozrostou-o-nove-zajemce/>.
- Selmy.cz. 2018. „Rozšíření vlka obecného“. [cit. 29. června 2019]. Dostupné z: <https://www.selmy.cz/vlk/rozsireni-vlka/>.
- Selva, Nuria.; Fortuna, Miguel A. 2007. „The nested structure of a scavenger community.“ *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 274: 1101–8.
- Scholz, Jiří. 2018. „Konec chovu muflonů na Machovsku?“. *Myslivost* 2018 (6): 24.
- Sikes, Derek S. 1998. „Hidden biodiversity: The benefits of large rotting carcasses to beetles and other species.“ *Yellowstone Science* 6: 10–14.
- Strnad, Martin; Růžička, Tomáš; Šulová, Karolína. 2017. „Vlk obecný. Náš staronový soused“. *Zpravodaj SCHOK* 3: 22.
- Svenning, Jens-Christian. 2017. „Future Megafaunas: A Historical Perspective on the Scope for a Wilder Anthropocene“. In Tsing, Anna L.; Bubandt, Nils; Gan, Elaine; Swanson, Heather Anne (eds.). *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts and Monsters of the Anthropocene*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Szif.cz. 2017. „Příručka pro žadatele – kontroly na místě“. *szif.cz* 6. dubna 2017. [cit. 11. dubna 2019]. Dostupné z: <https://1url.cz/3zVVh>.
- Tsing, Anna L. 2013. „More-than-human Sociality: A Call for Critical Description“. In Hastrup, Kirsten (ed.). *Anthropology and Nature*. Londýn: Routledge.
- Tsing, Anna L.; Bubandt, Nils; Gan, Elaine; Swanson, Heather Anne (eds.). 2017. *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts and Monsters of the Anthropocene*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.

- Tsing, Anna L. 2020. „Episode: Anna Tsing“. *Conversations in Anthropology* červen 2020 [cit. 11. července 2020]. Dostupné z: <https://soundcloud.com/anthro-convo/ep32-tsing>. (podcast).
- van Dooren, Thom; Kirksey, Eben; Münster, Ursula. 2016. „Multispecies Studies: Cultivating Arts of Attentiveness“. *Environmental Humanities* 8 (1):1–23.
- Vejčík, Antonín; Král, Miroslav. 1998. *Chov ovčí a koz*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, zemědělská fakulta.
- Vlková, Jitka. 2019. „Po bobrovi bude na odstřel i vlk. Ohrožuje hospodářská zvířata a les“. *iDnes.cz* 15. října 2019. [cit. 9. ledna 2020]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/vlk-myslivci-odstrely-chranena-zver.A191014_201227_ekonomika_fih.
- Voříšková, Jarmila a kol. 2001. *Etologie hospodářských zvířat*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, zemědělská fakulta.
- Vucetich, John A.; Peterson, Rolf O.; Waite, Thomas A. 2004. „Raven scavenging favours group foraging in wolves“. *Animal behaviour* 67: 1117–1126.
- Heslo „Východofříská ovce (VF)“ na webové adrese schok.cz. [cit. 15. listopadu 2019]. Dostupné z: www.schok.cz/plemena-ovci/plemena-mlečna/vychodofriska-ovce-vf.
- Widger, Tom. 2014. „Pesticides and global health: ‘Ambivalent objects’ in anthropological perspective“. *Somatosphere* 15. srpna 2014 [cit. 10. dubna 2020]. Dostupné z: <http://somatosphere.net/?p=8770>.
- Wilmers, Christopher C.; Darimont; Chris T.; Hebblewhite, Mark. 2012. „Restoring Predators as a Hedge against Climate Change“. In Brodi, Jediah F.; Post, Eric S.; Doak, Daniel F. *Wildlife Conservation in a Changing Climate*. Chicago: University of Chicago Press.
- Willerslev, Rane. 2004. „Not Animal, Not Not-Animal: Hunting, Imitation and Empathetic Knowledge among the Siberian Yukaghirs“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 10 (3): 629–652.
- Grooten, Monique; Almond, Rosamunde (eds). 2018. *Living Planet Report – 2018: Aiming Higher*. Gland: WWF.
- Žeková, Lucie. 2013. *Kdo vyrábí bioléko?* Diplomová práce, FHS, Praha.